

HOLMI

XII. évfolyam 12. szám

2000. december

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Závada Pál

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Domokos Mátyás, Göncz Árpád,
Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária, Petri György,
Rakovszky Zsuzsa, Vásárhelyi Júlia.

Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

Petri György hagyatékából

Ahogy haláloed egyre közelebb • 1427

[Minden fontos lesz] • 1427

Nincs semmim,

amit rád hagyhatnék • 1428

Egy szigorúan ellenőrzött klub • 1428

F. Á.-hoz • 1429

[Hagymahámozás? Gomböntés?] • 1429

Én meg a tészta • 1430

Kedvenc ételem a rák • 1430

Búcsú I • 1431

Búcsú II • 1431

Petri György: Magyarázatok P. M. számára • 1432

Kántor Péter: Gyuri • 1462

Tandori Dezső: Gyagya rázatok Gy. számára • 1463

Fodor Ákos: Petri • 1465

Sajó László: Zárlat • 1465

A tubus panasza • 1465

Nádas Péter: Bukott angyala • 1467

Fodor Géza: „megmenthetetlenül személyes

ami jó volt” • 1469

Forgács Éva: Petri (Minden rendszert

nélkülöző reflexiók) • 1476

Endreffy Zoltán: Emlékfoszlányok Petriről • 1479

Spiró György: Kilátások • 1483

Dániel Ferenc: Egy lenyomat • 1486

Bence György: Korhangulat, némi belterj • 1489

- Ludassy Mária*: Petri Voltaire-t fordít • 1494
Várady Szabolcs levele Petri Györgynek • 1496
Vallai Péter: Petri-szinopszis • 1497
Géher István: Katonai tiszteletadás: tanulmány
egy versről • 1498
Petri György–Várady Szabolcs: Levelek Nyugat-Berlin
és Budapest között • 1501
Réz Pál: Egy alkalmi esszé • 1521
Márton László: Egy szem szőlő (Petri Györgyről,
halála után) • 1526
Daváhúgijn Ganbold: Mit jelent(ett) számomra a költő? • 1529
Vajda Mihály: Búcsú Petritől. Amíg lehet... • 1531
Bodor Béla: ~~A reményhez~~ • 1536
Várady Szabolcs: P. Gy. • 1542
Petri György: Álmodjuk egymást! • 1543

FIGYELŐ

- Domokos Máttyás–Szilágyi Júlia*
–*Balassa Péter*: Három bírálat egy könyvről
(Esterházy Péter: Harmonia
caelestis) • 1544

Forgách András rajzaival

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok
és a Sziget Rehabilitációs Szövetkezet
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 960, egy évre 1920 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

PETRI GYÖRGY HAGYATÉKÁBÓL

AHOGY HALÁLOD EGYRE KÖZELEBB

Ahogy halálood egyre közelebb,
megállva, elmélázva közeleg,
kezded megszeretni életedet,
ami lehetett, ami még lehet,
és nem nyomasztó az, hogy a világ
majd nélküled folytatódik tovább,
épp az ellenkezője lenne az,
halálom egyfajta ritka vigasz:
csak annak juthat osztályrészeül,
ki elvan vigasz, nyugtatás nekül.
(Magamfajta *légiés* alakok
használhatnak régies alakot.)

[MINDEN FONTOS LESZ]

Minden fontos lesz. Mint egy Harpagon
a tallérjait, dukátjait, úgy számlálgatom-
szemlézem a kávésdobozt, a sótartómat,
gyönyörködve nézem a hatalmas kék gőzfazekat,
amiben bonyolult levesem, újabb leleményeim egyike fő
– és hogy ez mind, mind az enyém, az enyém, ez a fő.
A levest majd mindjárt részletezem, hiszen szakácskönyvet is írok,
véghónapjaimba mindent belezsúfolok, amit bírok.
Vagy végéimbe? Senki se tudja. A játszma nyitott.
Az élet tartama – miként a főzés mikéntje – titok.
És mennyi gond eldönteni, hogy fartő legyen vagy hátszín,
vagy netán rostélyos – erről nem lehet dönteni játszín,
mennyi legyen a velős csont meg a ritka csont aránya,
ez ügyben dönteni, ez a szakács erénye

NINCS SEMMIM, AMIT RÁD HAGYHATNÉK

Minden múlt időbe
tevődik át, itatódik
át életünknek fehér, könnyű fátyla
szurokfekete ragacsos halállal
– a dologban az idegesítő az,
hogy nem tudom: *kihátráljak* életemből?
Vagy inkább: egy nagy lendülettel fejjel a falnak?

EGY SZIGORÚAN ELLENŐRZÖTT KLUB

Undorító voltam, mint mindahányan,
egyszer a Maya télikabátzsebébe hánytam,
merthogy épp a Zeneakadémián voltunk,
és kínos lett volna, ha emberi mivoltunk
eruptíve nyilvánítja, hogy mi voltunk.
Nincs ebben semmi heroizmus, semmi pátosz,
közel laktunk a Zeneakadémiához,
ha beütött volna valami igazi baj,
ott várt az ágy, vagyis a mindennapi, gyakorló ravatal,
ahonnét fölriadtam holtra váltan,
verejtékezve alkoholhiányban,
gatyába ráztam magam, s mentünk az FMK-ba,
vagyis a Fialat Művészek Klubjába,
holott nem voltam már fiatal,
művésznek meg sosem tartottam magam,
és ami a klub minősítést illeti, inkább ócska csehó volt,
hol összegyűlt esténként megannyi téboly és hóbort,
oda cipelte Erdély Miki minden esten
rákját, demonstrálni, miként győz a szellem a testen,
ott ültek éjjel kettőig Dixi és Lukács Mari,
a művészetakarás ezen szerencsétlen kárvallottjai,
s ott éltem én is hajnali kettőig, háromig, négyig,
és fiztettem nekik kávékat, fröccsöket, feleseket,
mivelhogy már akkor is azok közé tartoztam,
akiknek a kenyér mindig a vajas oldalával fölfelé esett...
Mi lett velük? Részben meghaltak, részben elmekórházak lakói,
hol szépen, szelíden túrték, hadd gyógyítgassák őket, mintha lenne
esély még a kedvező kimenetelre,

békésen, mint a vágásra szánt csirkék,
 várták, hogy jöjjön az orvosi segítség.
 Ez volt az Atlantiszom, ez volt a mélyvilág,
 itt békén hagytak, itt nem voltak razziák.
 Persze nem voltunk hülyék, nagyon jól tudtuk,
 hogy ez egy állatkert, egy szigorúan ellenőrzött klub,
 ahol is mi vagyunk a védett-védtelem állatok,
 de még ez volt a legelviselhetőbb állapot.

F. Á.-HOZ

Fáradt vagy, fáradt, régi öreg barom,
 hullik őszülő, töredezett szőröd,
 tengerszemednek tisztája is oly tört,
 aggódom érted, hiszen hozzám képest
 mégiscsak ifjú, mondhatni takonypóc vagy.
 Na jó: legyen *gyerkőc*, ez finomabb, de
 mindegy, akárhogy is – a fiam lehetnél.
 De én megértő vagyok: a megértendőt
 mindig megértem, vagy ha nem: hát úgy teszok.
 Bevált módszer: gyónás vagy pszichoanalízis.
 Zsidókeresztény dribli, Názárethi, Sigismund
 (Betlehem és Bécs kb. másfél óra *par avion*).
 Nem hiszünk egyikben sem. Semmiben
 nem hiszünk. Ez éppen a problémánk!
 És ez *gyönyörű* probléma: mivelhogy a
 „Sem *A*, sem $\sim A$ ” írásba foglalása
 után már nincsen miről beszélni. Illetve

[HAGYMAHÁMOZÁS? GOMBÖNTÉS?]

Hagymahámozás? Gomböntés? Minek?
 Ha minden út a halálba vezet?
 Nem élni – ha lehetne – volna jó.
 Száraz dokkban meglékelt hajó.
 Rosszféle recept, elvetélt eleve,
 se nem a húsa, se nem a leve.

ÉN MEG A TÉSZTA

Feleségem elkészíti a tésztát, én megvárom, amíg az ehetetlenségig kihűl. Ilyenkor már ő sem vetheti a szememre, hogy miért nem eszem meg. Hát imígyen fogyogatok, fogyogatok derűsen, míg lassan, no lám, észre sem vettem, éjszaka van. Pontosítsunk: kezd éjszaka lenni. Ezt szeretem, ha beburkol a sötétség, mint holmi fekete vatta. Fullaszt, és kábít. Újabban, mint a heliotrópok napszálltakor, összecukom szirmaimat, egyszerűbben szólva leragad a szemem az álmodástól, vagy mert túl korán ébredtem, vagy mert már tökrészeg vagyok. Az utóbbi a gyakoribb.

KEDVENC ÉTELEM A RÁK

Én vagyok a magyar Homérosz.
Fogócskázunk: én őt vagy ő esz meg engem?

BÚCSÚ I

Késő. A fürdés most is elmarad.
Mi jó még? Új tapasztalat?
Hetvenedik a talpalávaló?
Ez a szemérmetlen tányérnyaló?
Bár ez túlzás: tányért nem nyalt soha,
marad utána korsóknak soka.
Élt, amíg élt, dölyfös maradt és nyalka,
de senkinek a seggét ki nem nyalta.
Az életből lassan, tűnődve távozik,
nem érti, hogy mit is keresett itt.

2000. március 18.

BÚCSÚ II

Szakállat és bajuszt többé már nem vágunk,
viszont minden életszabályt általhágunk.
Mondhatják majd persze, hogy mi ez itt, no né?
Még a sírjából is ugat a vén gané?
Szétrúgjuk a seggit, szétrúgjuk a tökit,
lesz az ő élete igencsak rövid itt.
Sanyarú végemet szomorúan várom,
mint egy önmúltjába mélyedt öreg várrom.
Írok és olvasok, nemes hát nem vagyok.
Mi volnék hát? Rácok, zsidók fattya,
és amúgy mindenki be-be-bekaphatja.

2000. március 18.

Petri György

MAGYARÁZATOK P. M. SZÁMÁRA

1990-ben jelent meg a *VERS ÉS VALÓSÁG* című kétkötetes gyűjtemény, amelyben Szabó Lőrinc versről versre haladva egész költői életművét ellátta – elsősorban a versek keletkezéstörténetét megvilágító – kommentárokkal. Alighanem ez ösztönözte Petri Györgyöt, amikor – élettársa, Pap Mária emlékezete szerint 1992-ben – neki látott, hogy lediktálja neki, amit a verseiről fontosnak tartott elmondani. Ő is úgy ter-

vezte, hogy minden versét sorra veszi. A kommentárok terjedelme egyre nőtt, de a munka az első kötet első ciklusának utolsó verse előtt elakadt. Az alábbiakban a teljes elkészült anyagot közreadjuk. Jegyzeteket nem fűztünk hozzá, a tárgyi pontatlanságokat nem javítottuk, a személyes utalások magyarázata kiolvasható számunk egyéb írásaiból. A címet mi adtuk.

A szerkesztők

REGGEL

A megírás valószínű ideje 1968–69 tele. Általában a reggel motívuma egész pályafutásomat végigkíséri. A 4. strófa Sára-utalás („*Reggeledik a halálos fakó / ég akár holt szerelmem szürke arca*”). Az 5. strófa („*Mint mosatlan száj íze / itt az ünnep*”) pontosítja a megírás idejét: november 7. A 6. strófa utalása („*az írógéppel...*”) életrajzi utalás, akkor egy hatalmas irodai Underwood írógépem volt. A strófa utolsó öt sora – az ihletre vonat-

kozó öt sor – egyértelmű utalás József Attilának az ihlet és világhiány összefüggéseire vonatkozó fejtegetéseire. A 10. szakasz („Egy pénztárosnő búcsúzik...”) konkrét emlékkép. A 11.-ben a „Kirkhatják az ezerarcot...” a várost ellepő Lenin-portrékra utal. A 12. szakasz szintén konkrét emlékkép. A 13. és a 14. szakasznak számomra világosan politikai jelentése volt, a szocializmusban való létezés reménytelensége. Megemlítem, hogy abban a sorban: „Persze néhol meglátszik / a kispórolás a hanyagság”... itt kimaradt, ki kellett hagyni: „a kelet-európai mód”. A szakasz utolsó négy sora egy engem akkor állandóan foglalkoztató politikai, filozófiai problémára vonatkozik, az akkor még praxisfilozófiai felfogásomból következő cselekvési imperativusra. Mert ha nem lehet kizárni az eleve áthárítást, akkor nem lehet cselekedni. A 16., 17., 18. szakasznak van életrajzi háttere, az akkoriban gyötrő ejakuláció praecoxos neurózis. Arra nem emlékszem, hogy valamilyen konkrét személyre, illetve epizódra vonatkozik-e, illetve a „Szerelmem nem jutott idő...” visszaemlékezés Krajcsovics Katira. Az „érzékiesség és érzelem / közé metafizikai harisnya...” jelzi, hogy a neoplatonikus szerelemtan már akkoriban is foglalkoztatott. A motívum sokkal később a Mechwart teres versben jön elő („A szerelem neoplatonikus vármány”). A 19. („A szavak újabb szavakhoz vezetnek”) részben már a nyelvfilozófiai orientációt mutatja: a definiáló definiálандóságáról van szó. A „szétszűrődő (vagy csipkés) határok” már egy korábbi strófában is felbukkantak; tehát ez meg a fogalom kontúrosságának és az élmény kontúrtalanságának a feszültségére utal. A végén pedig programatikusan itt van: „mit adnom kell / a magyarázatot”.

Az egész vers úgy állt össze, hogy részleteket, illetve töredékeket írtam az akkor még egyetlen nagy könyvként, illetve egyetlen nagy poémaként tervezett MAGYARÁZATOK-hoz. Az utolsó előtti strófában „az éj-reggel-nappal arcú / isten életünk közege ura” világosan utal a következő versre, a REGGEL SZOKTÁL JÖNNI címűre, ahol szintén a saját létstátus tisztázása a központi téma. Megjegyezném még, hogy már itt is, ebben a huszonöt éves koromban írott versben, a vers zárásában az öregedés motívuma jelenik meg.

REGGEL SZOKTÁL JÖNNI

Ez ikerverse a REGGEL-nek. Azt hiszem, azt jelzi, hogy rájöttem arra, hogy a verses filozófiai mű megalósíthatatlan, és tulajdonképp parodisztikus játék azzal, hogy mi lenne akkor, ha valaki a hétköznapi életben állandóan ismeretkritikai akkurátussággal próbálna működni. Egyáltalán mi lenne akkor, ha az önazonosságunk evidenciáját minden reggel meg kellene kérdőjeleznünk, és tudományos módszerek segítségével kellene újraazonosítani önmagunkat. Az „Egy fogkefe segít...” kezdetű passzus ironikus utalás Bencére, akinek a monogramja is szerepel a szövegben, ti. Bence, illetve Kis Jancsi tették kötelező programmá azt, hogy a tradicionális filozofálás meghaladásának érdekében minden természet- és társadalomtudományt el kell sajátítanunk. Ugyanakkor ez tudományosságparódia is: a fogkefe régészeti lelet funkcióját tölti be, de rögtön aggályosan hozzáteszem, hogy a fogkefe megléte csak ötvenéves pontosságú korszak-meghatározást tesz lehetővé, ami ugyanakkor a tudományos precízkedés kiröhögése is, hiszen négy sorral lejjebb már az írásbeliség meglétére utaló bizonyítékként említék egy telefonmemót. Mármost az írásbeliség nyilvánvalóan egy korszak, ehhez képest ötven év nem korszak. Úgy látom, itt kezdett kialakulni az a technikám, aminek az a célja, hogy mindent elbizonytalanítsak, hogy a körülményesen és nehézkesen felvezetett állítások érvényességét állandóan zárójelbe tett megszorításokkal tovább szűkítsem, például a telefonmemo nemcsak az írásbeliséget bizonyítja meggyőzően, „hanem a (viszonylag) magas technikai civilizáció / jelenlétét is. Továbbá: az írás magya-

rul / tudó személytől származik (de ez még / nem igazít el a helyet illetően)”. Azt hiszem, új kezdemény volt az akkori magyar lírában egy akár vicces, akár nem, de mégiscsak nyilvánvalóan intellektuális versbe, úgymond gondolati lírába beépíteni ilyen pofátlanul partikuláris és privát motívumot, mint „*B. Gy.-t felhívni 9-kor*”. A magyarul tudás és a hely kétséges összefüggésére való utalás jelzi, hogy már ebben az időben foglalkoztatót a magam vagy mások emigrációjának lehetősége. Azt hiszem tehát, hogy ezek a játékos filozófiai körülményeskedések nagyon is egzisztenciális bizonytalanságra és szorongásra mutatnak. Az utolsó strófa az egyik első példa arra a később sokat alkalmazott technikámra, hogy a vers valamilyen feszültségből indít, hiszen nemcsak ismeretelméletileg, hanem személyesen is nyomasztó helyzetről, mondjuk egy súlyosan másnapos ébredésről is szól a vers, aztán hirtelen leesik, semmi nem lesz megválaszolva, minden bagatellizálódik. Emlékszem, hogy akkoriban ezt a kompozíciós módot „favicc-technikának” kereszteltem el.

Talán érdemes még rögzíteni, hogy milyen erős a friss nyelvfilozófiai élmények hatása. Az erős felütésű kezdő sort rögtön visszafordítom erősen túlkommentálva. Itt is megjelenik a megszorító zárójel a „*valósággal újjászülettem*” toposzára. Aztán a harmadik strófában: „*mindez artikulált – mint egy mondat*” – ám rögtön jön a megszorítás: „*noha csupán egy mondat benyomása*”. És még egy érdekes, a bizonyos motívumokhoz való szívós ragaszkodás: „*likacsos kő*”, és a REGGEL-ben „*izzadt párnák hideggé mint a kő / földbe temetett arca lesznek*”. A kő földbe van temetve, a REGGEL SZOKTÁL JÖNNI-ben pedig a likacsos kövön felirattörődék van, tehát minden bizonnyal sírkőről van szó, vagyis mindkét esetben halálmotívum, amit ennek a versnek a kezdő sora is intonál, ami egyben nyilvánvalóan vallásos (feltámadás-) motívum is.

AZ ÁLMATLANSÁG DALAIBÓL

Nyilvánvaló, hogy ez is egy Sára-vers. A Sárával való megismerkedésemig Schönbergről és a bécsi iskoláról egyáltalán nem tudtam. Addig nekem Bartók volt a zenei modernizmus végpontja. Sára vitt el egy zenész-összejövetelre, ahol Sziklai Erika elénekelt a PIERROT LUNAIRE-t, és magnóról meghallgattuk a GURRE-LIEDER-t. Ez a zene szabályos sokkhatással volt rám. Aztán, már Sára halála után, amikor én átmenetileg az anyámnál laktam, mert Alizhoz még nem költözhettem vissza, följárt hozzám a Draskóczy Laci [Kepes Sára férje – *a szerk.*] magnetofonnal és Schönberg-szalagokkal, ott hallgattuk együtt a MÓZES ÉS ÁRON-t meg a HEGEDŰVERSENY-t. Ebben az időben tulajdonképp szintén a Sára-gyászolás jegyében megvásároltam az idegen nyelvű könyvesboltban Schönberg leveleit, sőt az összhangzattanát is. Ez egyfajta vezeklés volt, mert a leveleket értettem, de az összhangzattanból természetesen egy árva kukkot sem. Ugyanakkor úgy gondolom, hogy a vers tartalmilag is és bizonyos formai megoldásokban is kapcsolódik magához Schönberghez. Az első rész esetében úgy gondolom, hogy az allúzió tartalmi: ez a nyirkos, hideg, éjszakai holdfényes világ hangulatilag a PIERROT LUNAIRE-t idézi. A második rész első három sora, „*Félszavak / Félmondatok / Kiáltás...*” – itt úgy éreztem, hogy a schönbergi dalformálás nyers staccatojellegéből adok valamit vissza. Jellemző módon egy ilyen gyászversben is megjelenik a majdhogynem durván ironikus visszavonás: „*jajgatás, mely a fül irdatlan terméit betölti*” – a fület irdatlan teremnek nevezni egyszerűen a méretek képtelen aránytalansága miatt nyilvánvalóan komikus hatású. Tehát a jajgatás, ami elementáris megnyilvánulás, azonnal visszavonatik egy nagyon mesterkéltné kép által. Nincs ugyanis normális ember, aki a belső fül üregeit irdatlan teremnek képzelné. Ráadásul olyan bonyolult teremrendszernek, ahol el lehet tévedni. Na de mi téved el? „*Egyetlen értelmes szó*”. A középső strófában az is érdekes,

hogy a „betölti” állítmány tulajdonképpen kétfelé vonatkozik, a jajgatásra és a véget nem érő magyarázatokra, ahol is megkérdőjelezem saját magyarázataim programomat, hiszen ezzel nem kevesebbet állítok, mint hogy a magyarázat nem egyéb jajgatásnál. Az utolsó két sornak olyan sugallt értelme is van, hogy ha van egyáltalán értelmes szó, akkor az az empirikus lény fülében, hogy úgy mondjam, süket fülekre talál. A képzavar szándékos. Tehát itt a kimondhatatlanság problémája a meghallhatatlanság problémájával társul.

Most váratlanul jön egy nagyon szigorú forma, pontosan egy kötött metrumú abca rímszerkezetű strofa, és ennek a tükörfordítása, illetve tükörfordításai, viszont itt utalok arra, hogy a forma automatikusan működik, mert a harmadik strofában csak megismétlem a második strofa utolsó sorát, és azzal zárom, hogy „– és így tovább”. Ez magyarul azt jelenti, hogy minden teoretikusan megalapozott művészeti program nem egyéb, mint automatizmus, verkli. Talán világos az az intenció, hogy a tartalmilag emelkedett, megrendült, formailag melodikus kompozíciót visszavonjam, leromboljam egy nem is durva, hanem kiüresedett köznyelvi sablonnal. Ez egyfajta művészi önkínzás volt, hogy én nagyon szeretnék ilyen bel canto módon danolászni, de ezt, sajna, nem lehet. Feltűnő, hogy a két korábbi reggel-vershez képest ez a vers éjszaka játszódik. Ennek az az életrajzi alapja, hogy a Sára halálát követő hónapokban képtelen voltam hazamenni, mármint a „haza” akkor anyám lakását jelentette. A vers tája, az első része is, a Mária téri két-három bauhausos házra utal. A mi házuk is ilyen. Akkoriban egyébként már tudtam valamit a Bauhausról, és ugyanazt a kísérteties hidegséget véltem fölfedezni abban az építészetben, amit Schönberg zenéjében éreztem. Ezt a hasonlóságot ma is érzem. Azért tartom fontosnak ezt megemlíteni, mert tulajdonképp most, ebben a pillanatban jöttem rá arra, hogy érzéketlen és igazságtalan voltam Gropiusékkal szemben, mert nem éreztem rá arra a drámára, amit minden olyan művész átél, aki szeretné a megvalósítás esetlegességét egy szisztémával, egy kánonnal kivédeni.

Még két motívumról valamit: „*mint végzetes szó, villanyfény zuhan*”, a szó analogonja megint egy fizikai jelenségnek, a villanyfénynek, sőt a szó az absztraktum, az a hasonlatnak a hasonlító része. Mert spontán módon inkább fordítva mondanánk, hogy végzetes szó zuhan, mint villanyfény. A másik motívum az „*egyetlen ablak megvilágosul*”. Ez kifejezetten életrajzi. Álldogáltam a Mária téren minden éjszaka, illetve inkább már kora hajnalban, és csak akkor mentem haza, ha egy ablak mögött kigyulladt a fény. Ez teljesen rituális volt.

DÉLELŐTT

Ez tipikus esete az álanekdotikus versnek. Ilyen még sok van. Anekdotikus abban az értelemben, hogy létező személyről szól, Lakatos Mariról. Valóságos abban az értelemben is, hogy én szerelmes voltam belé. Az is lehetséges, hogy üldögéltünk együtt egy parkban. Az meg tény, hogy ő valamilyen távolságtartó módon kokettált velem. A versben leírt helyzet viszont a maga egészében mégiscsak merő fikció. Igazából a versnek nagyon is ideologikus motivációja volt. Ekkorra már több reggel, illetve éjszaka játszódó verset megírtam, és azt találtam ki, hogy a délelőtt a normalitás ideje. Tehát akartam egy délelőtt-verset írni, és ehhez, mondhatni mint gombhoz a kabátot, megtaláltam a Marit. Ez gyakori nálam különben, hogy egy kifejezetten poétikai ötlet megvalósításába játékosan becsempészek valamilyen privát élményt vagy privát fantáziálást. Azt hiszem, abban különbözöm Tandoritól, hogy ennek a privátkodásnak két szigorú

feltétel szab határt. Az egyik: a fikcionált privát eseménynek olyannak kell lennie, ami bárkivel megtörténhet. A másik: világosan jelzem, hogy a versbe emelt magánjellegű vonatkozás arra utal, hogy mindenkinek van „*megmenthetetlenül személyes*” emlékvilága, ami nem megosztható. Erre példa a „*B. Gy.-t félhívni 9-kor*”. Ennek a verssornak a filológiai rekonstrukciója, hogy mondjuk azonosítják B. Gy.-t Bence Györggyel, legfeljebb szociológiai érdekességű, soha senkinek ezen azonosítás nem világítja meg élet-történetünket. Gesztusértéke szándékoltan és pontosan annyi, hogy eddig és ne tovább. De mivel mindenkinek van ilyen hozzáférhetetlen élménytartománya, ez a személyesség is logikája szerint személytelen, vagyis univerzalisztikus.

Az első strófa hosszasan kifejtett öltözködésmotívuma utalás Marira, aki akkoriban foglalkozott divattörténettel, Géza valamelyik születésnapjára készített is egy albumot saját ruhatörténeti akvarelljeivel. (Mari különben kamaszkorában festőnek készült, Géza beszélt le erről.) Emellett poétikailag érdekesnek találtam, hogy egy férfimonológban ilyen szabászati műszavak szerepelnek, mint trapézvonal meg munkahelyi viselet. Rendszeresen olvastam a *Nők Lapját*, hogy abból is gyarapítsam a szókinccsemet. Továbbá plusz játék, hogy egy szerelmes vers indító strófája nem a szeretett nőről, hanem a szoknyájáról szól szabászati körülményeskedéssel. Ezt azóta is *trouville*-nak érzem, finoman utal arra, hogy ez a kapcsolat nem valóságos. A strófa utolsó sorában „*az érett derű*”, amit a szoknya bátorít otthonossá válni, ez abszolút fikció, a tényleges kapcsolatban szó sem volt sem érettségről, sem derűről. Még a második strófában is a szoknya szövete a közvetítő, hiszen „*tenyerem / a combodhoz szorítottam, a szövetből / kettős meleg nyugodt biztatása üzent*”. A gondolatjelbe tett „*– jelenlétem jelezni –*” is mutatja a kapcsolat kényszeredettséget. Fontos a következő sor eleje, a „*Testedé meg a távoli napé*”. Emlékszem, hogy akkoriban nagyon irritált a Juhász- vagy Nagy Laci-féle kozmikus líra, és megpróbáltam a picit, a közelit, a hétköznapit olyan módon összekapcsolni a kozmikkal, hogy az fizikai, az adott esetben termodinamikai értelemben teljesen korrekt legyen. Nagyon ügyeltem például arra, hogy soha ne blöfföljek olyan természettudományos műszavakkal, amiknek a jelentésével nem vagyok tisztában. Ebben a képben az sikerült, hogy ezt a teljesen banális tény, miszerint ha valakire rásüt a nap, az felmelegszik, meg a saját testének is van hőmérséklete, kozmikkussá stilizáljam. Én ezt nagyon mulatságos áriaparódiának érzem. Mondhatni korrekt nagyotmondásnak. A „*szoba szűk tere*”, az Géza és Mari akkori szobája, „*az élére perdült gyufásdoboz*” szoba. Valamit az operai kínról. Az operai jelző pejoratív, az opera számomra mindig a hétköznapi életfolyamat elfogadhatatlan fölstilizálását testesítette meg. Például az AIDA végén Aida önként utána megy a sziklasírba falazott Radamesznek. Az opera végki-csengése valami olyasmi, hogy a szerelem mindent legyőz. Nem tudtam nem gondolni arra, hogy mi történik velük, amíg éhen nem halnak. Kénytelenek teleszarni és ösz-szevizezni a sziklasírt, megbüdösödnék. Ez a hétköznapi dimenzió nem fér bele az operai stilizálásba. Erről meg kell feledkezni. Azt hiszem, Thomas Mann is utal erre a problémára, talán A VARÁZSHEGY-ben. Mármost az én kínjaim egyfelől nagyon valóságosak voltak, másrészt azért voltam kénytelen mégis operáinak visszaminősíteni őket, mert a tényiszteletem arra kényszerített, hogy figyelembe vegyem: mégiscsak élem a hétköznapi életemet, mindennap verset írok, iszom, társaságba járok, tehát hogy ez a szenvedély a figyelmemnek és az időmnek mégiscsak aránylag kis részét tölti ki. Az „*Egymásra néztünk*”-kel kezdődő öt sorról: ebben valami nagyon skizoid hipertudatos-ság van, hogy ugyanis teljesen kívülről látjuk a saját lelkünk különböző alrendszereinek a konfliktusát, ahogy a csalódott vágy, tehát az ösztönszint ingerültté válik a ke-

dély magasabb szintjének kiegyensúlyozottságától. Ugyanakkor van egy finom kozmikus dramaturgiája a versnek, mert a délelőtt banalitását ellensúlyozza az, hogy akkor kelünk fel, amikor „a Nap az égi egyenlítőre ért”. Jellemző az anticipált öregedésmotívum, hiszen akkor huszonöt-huszonhat évesek lehettünk, tehát szó sem volt meszesedő ízületekről. A vers vége megint ezt a leejtős technikát példázza, valami jelentéktelen és automatikus esemény részletező leírása. Ebben az időben, úgy látszik, még vonzódtam a motivikusan zárt kompozícióhoz, hiszen a „szoknyád” szóval végződik a vers, ami az első sorban jelenik meg.

A VÉKONY LÁNNYAL

Valószínűleg '69 februárjában írtam. Az álomszituáció itt is kvázi anekdotikus. Kitaláltam az álomszituációt, azt jelendő, hogy teljesen irreálisnak tartom a kapcsolat lehetőségét kettőnk között. Soha nem vonzódtam nálam lényegesen fiatalabb nőkhöz, pedofiliás hajlamaim pedig végképp nem voltak. Azt hiszem, éppen azért izgattál annyira, hogy még verset is írtam rólad, mert tudtam, hogy egykorúak vagyunk, mégis nagyon impresszionálisan kislánynak hatottál. A versbe belejátszanak az egészen kora gyerekkori pettingélmények, a papás-mamás játékok a grundon. De már a második strófa vége felé leszögezem: „*És mégis nem voltunk gyerekek / sem pásztori lények*”. Fontos, hogy „*nem fivőn esett*”, hanem „*A szobám volt az a hely*”. Ez megint visszavonás, túl a személyedre irányuló vonzalmon, általánosabban az elutasítása mind a kulturális szerepjátszásnak, mind az infantilis képzelgésnek. Itt van egy lehet, hogy csak számomra kihallható durva fonetikai játék, a „*kicsapó*” jelző anagrammatikusan tartalmazza a „*picca*” szót. A reggel motívumhoz képest új elem, hogy az álombeli hajnal kifejezetten euforikus. Az „*És egymás karján*” kezdetű sorokkal finoman át is csúszom egy teljesen felnőtt szeretői viszonyba, a „*mintha utána volnánk*” akár utalhat olyan helyzetre is, amikor éppen nem jött össze. De a hangulata inkább egy régóta meglévő kapcsolat intimitásáé, mintsem egy képzelt gyerekszereléme. A záróstrófa első sora, azt hiszem, az egyik legpofátlanabb szemantikai trükköm, ti. az első mellérendelő mondat, hogy „*Álmodtam alvásunk*”, teljesen korrekt. Álmodhatom azt, hogy alszom, viszont nem alhatom a kettőnk álmát, hiszen nem tudok más helyett aludni. Ugyanakkor olyan dallamos a sor, hogy mindenki átsiklik e fölött a szemantikai anomália fölött. Ez nem volt tudatos trükk, viszont már akkoriban foglalkoztatott annak a lehetősége, hogy poétikai hatásokat lehet bázírozni a nem tudatosuló perifériális figyelemre. Tehát hogy az olvasó figyelme átsiklik az anomálián, nem tudatosítja, hogy anomáliával találkozott, de mégis támad benne valamilyen bizonytalanságérzés. Az álombeli hajnalhoz képest viszont a valóságos ébredés kora reggele talán a legbrutálisabb reggel-leírásom. Kifejezetten szorongó és paranoid a leírás kezdete: „*beszivárgott / fenyegetően emelkedett a fény*”. Ezzel a felütéssel a hírlop küszöb alá csúsztatása szintén valamilyen fenyegetésnek hangzik, mintha zsarolólevelet küldtek volna. A leírás további része azt a technikát alkalmazza, amit a filmesek, ha például túl közről veszik fel a hangot: dörögve szakadnak fel a redőnyök, robajlanak a teherautók, süvítve nyílnak gázcsapok, vízcseppek. A süvítve nyíló gázcsapok visszautalás a Sára-versre. Tehát van ebben egy olyan trükk, amit a korrektség határán lévőnek tartok, hiszen ha egy pillangó szárnyrebbenesét túlhangosítom, úgy hangzik, mintha egy házat robbantanának fel. A „*csobogás és robogás ideje Takarítónők / ébredő visszérfájdalma*”, ez a nem túl gyakran jelentkező szociális érzékenységre és lelkiismeret-furdalásomra utal, hogy ugyanis mások dolgozni mennek, én pedig a kocsmába készülök. A „*Székek tetszhalálban*” példa a motívumok

szó szerinti ismétlésére, szerepel Az ÁLMTALANSÁG DALAIBÓL harmadik versszakában: felfordult székek tetszhalálban. A szódáscsap és a kopasztott csirkefej motívumot felfedeztem Vas István egy versében, de nem tudatos átvételről van szó. „Zöldesen mint Lázár” bibliai motívum, vö. „Gyakran úgy ébredek, mint halálom után” (REGGEL SZOKTÁL JÖNNI). A folytatás aztán ez: „*de folytat mindent / ahol abba hagyta mert nem tud mást a város*”. Ez egyik legalapvetőbb meggyőződésemet fogalmazza meg, hogy a rutinból nem lehet kilépni, hogy minden radikális változtatás kezdetben fikció, tehát hogy a meglévőnek szinte leküzdhetetlen nehézkedése van. Az utolsó előtti két sor, „*Kiszabadítod óvatosan zsibbadt / kezded kettős álomtól nehéz koponyám alól*”, a strófanyitó sor paradoxonára rímel vissza, ugyanis arra ébredhetek, lehet az álom vége az, hogy kiszabadítod a kezded nehéz koponyám alól, de a kettős álomról nem tudhatok. Tovább fokozza ezt a játékot, hogy a „*némán kilépsz Két óra múlva ébredek fel*” praesens historicus tényállítást imitál. Az utolsó sor aránytalan, semmiből nem következő büntudatot és szorongást fejez ki, amit hangsúlyoz a halvány rím, „*ébredek fel – tehetetlen*”. Azt sugallja, mintha valami mégis történt volna. Ez a motívum nagyon későn visszatér a PAPIR, PAPIR, ZIZEGÉS című versben. „*Amire mint meg nem történte gondolatunk, / az – sajna vagy hál’ isten – / megtörtént, meg bizony.*” A vers íve az, ami furcsa nekem. Hogy egy ilyen finom idillből eljut egy jöllehet nem konkretizált, de mindenképp tragikus végkimenetelig. Azt hiszem, nekem akkoriban még az elképzelt helyzetektől is büntudatom volt. A magamban élesedő polémiám József Attilával éppen abban állt, hogy én a saját büntudatomat egyáltalán nem valamilyen pszichoanalitikai ősbűnre vezettem vissza, amilyen az Ödipusz-komplexus, hanem nagyon is gyakorlatiasan előre kalkuláltam egy kapcsolat kezdeményezésének vagy elfogadásának az összes lehetséges kockázatát. Mondhatjuk azt is, hogy ez a vers egy racionális neurózis dokumentuma.

DEMI SEC

A vers címe egyben a kötet első ciklusának a címe is. Szójátéknak szántam, a demi sec pezsgőtípus szó szerint félszáraz. Ez utalás a versek intonációjára meg a saját alkoholizmusomra. Talán még öntudatlan távolságtartást is kifejez a saját éppen írott verseimtől, mivel a pezsgőt mindig is utáltam. A verset Sulyok Ágnesnek vagy inkább róla írtam 1969 februárjában vagy márciusában. A datálást valószínűsíti a verset kezdő time schedule, Aliz ugyanis akkoriban a Művelt Nép Könyvterjesztő Vállalatnál dolgozott, és szokás szerint egy és fél kettő között bementem a munkahelyére, az Andrassy útra, ahonnan többnyire átmentünk a szemben lévő Tokaji borozóba. Ez a tervezésről szóló körülményes verskezdés mindenképp kifejezi idegenkedésemet a tervezett és szervezett kapcsolatokról. Stilisztikailag fontos, hogy a számokat nem betűkkel írom ki, plusz a *d. e.* rövidítés bürokratikus nyelvet idéz, ráadásul magánidioszinkráziám, hogy utálok számokat beleírni egy szövegbe. A harmadik-negyedik másfél sor: „*Eltervezzük, / de számításaink jóformán sohase válnak be*”, jelzi is ezt az önironikus ellenségeséget a kapcsolattal szemben. „*A kapcsolatok lépten-nyomon tele bonyodalommal*”: nyilvánvaló az elszemélytelenítési szándék. Ez olyan, mint a Heidegger SEIN UND ZEIT-jében a „*das Man*” – vagyis ennek a magyar megfelelője, „*az ember*”. A „*Szerelem félálomban*” kezdetű félstrófától a strófa végéig két problémáról van szó, egyrészt zavart a poligám kapcsolat szükségszerű formátlansága, kapkodása, elsietettsége, hogy amikor a cigaretták végtére áramlásba hozzák a megalvadt tettekrezséget, rögtön beindul a belső óra, hogy délután felé lejt már ez a nap is. Ez magyarul akkoriban azt jelentette, hogy ahegyett, hogy írniék, a szó szoros értelmében elbasztam a délelőtöt, viszont máris men-

nem kell Alizhoz. A strófa végéről annyit: betegesen irtóztam attól, ha egy nő feltette ezt a „szeretsz?” kérdést, ti. nem tudtam, mit lehet erre felelni. Ugye mondhatom azt, hogy már hogy a francba ne szeretnék, hisz éppen most csalom veled a feleségemet, ha meg a momentán lelkiállapotomra vonatkozik a kérdés, akkor egy lehetséges válasz az, hogy nem, most éppen nem szeretlek, most pisálnom kell. A jó ebédéről szóló strófa részben ironikus, részben ingerült, részben hazug, mert a heti pénzünk többes szám első személyű birtokos esete hazugság, ezeket a drága ebédeket – többnyire a Gelértben – Ágnes fizette. Ingerült, amennyiben jóllehet elfogadtam azt, hogy Ágnes ezt a luxust finanszírozza, volt bennem valami plebejus vagy, fogalmazzunk durvábban: lumpenértelmiségi ingerültség a született gazdagok iránt. A következő strófa eleje, ami arról szól, hogy mit tudunk, tehát hogy képesek vagyunk a közös, zökkenőmentes hedonizmusra, ez szintén az előző strófa indulatából következő igazságtalan leértékelése a kapcsolatnak. Tulajdonképpen az Ágnessel való kapcsolatomban éreztem át, hogy mit is jelent az osztályharc, hogy milyen lehetett József Attila és Vágó Márta viszonya. Egyben azt is, hogy a hála milyen lehetetlen érzés, hiszen én Ágnestől sok mindent elfogadtam, mindenekelőtt őt magát, a pénzét, de közben borzasztó düh volt bennem, hogy miért nem nekem van pénzem, hogy miért nem én kínálhatom föl neki azt, amit ő nyújt. Az „Ezt tudjuk” kezdetű strófa végén megint ugrik egyet a vers. Miről is szól a „haszontalan, de igényes csevegés”? „– jobbadán arról, hogy itt nemigen lehet élni”. Az enjambement miatt a sor kicsengése egészen fenyegető, nevezetesen, hogy nem lehet élni, de utána grammatikusan szorosan kapcsolódik a „*másképpen, mint*”, innen kezdve arról van szó, hogy mégiscsak lehet élni. Egyébként ebben a versben jöttem rá, hogy az olyan poétikai fogásnak, mint a sorátvetés, szemantikai jelentősége van. Az ilyen enjambement-ok akkor igazán erősek, ha az előző sor grammatikailag befejezettnek látszik, és aztán a meglepetés az, hogy az adverbium szorosan köti a folytatáshoz. „*a szellemet munkára fogva, / kedélytelen komolysággal, s lemondani / játékosan szabad kiéléséről sokféle ötletünknek*” – rész előreutal A TÖRTÉNET ÉS ELMÉLKEDÉS-hez: „*tudják a különbséget a munka és a cselekvés között*”. Ez egy talán Gramsci ihlette megkülönböztetés volt, ami nagyon erősen foglalkoztatott a hatvanas évek végén, pontosabban '68 után, hogy élesen meg kell különböztetni a működhető rutin világát, vagyis a munka világát a cselekvés világától, vagyis a világ átalakításától. '68 után úgy gondoltam, hogy az egyetlen erkölcsileg elfogadható életlehetőség a munka szférájára korlátozódik. A tér tágasságának a nem kívánása nagyon erősen életrajzi ihletésű, hiszen persze irigyeltem Ágnest Párizsban töltött gyerekkoráért, a franciatudásáért, de én akkorra már eltökéltem, hogy nem élek a Kádár-rendszer nyújtotta megalázó utazási lehetőségekkel. „*Ilyen körülmények között a társasélet, persze / elsorvad*” (F.-ék Fodor Géza). A Szabolcs által leírt lecsószезonbeli rádiózás után valóban bekövetkezett egyfajta általános apátia, a társas élet apátia.

„*Aztán és végre: egyedül.*” Akkoriban alakult ki a néhány órás kínzó magányszükségletem. Ez valószínűleg összefüggött azzal, hogy egy már agonizáló és egy eleve félresikerült kapcsolat kettős kényszerében éltem. A „*körúti, olcsó söröző*”, ahol megkönnyebbülök, nyilvánvalóan megint a már említett osztályellentétre utal. A szakasz az utolsó két sortól eltekintve ugyanakkor azt is jelzi, hogy az egész kapcsolatot áthatotta az én lelkiismeret-furdalásom, hogy ugyanis nem volt mit felhoznom Ágnes ellen, tehát tartoznék jól éreznem magam vele. Az utolsó két sor, „*Vele vagy nélküle: nem maradna / minden egyéb változatlan?*”, majdnem szó szerinti parafrázisa Wittgenstein 1.21 tételének a TRACTATUS-ból: „*Vagy fennállhat valaminek az esete, vagy nem állhat fenn, és ugyanakkor min-*

den egyéb marad azonosan.” A „Kellenek ezek a találkozások? Szükség van erre? / Miért kell folyvást tudakolnom...”, aztán a „Mintha más dolgok függése valamitől / igazolná azt a valamit” sorok – e két utóbbi nyilvánvalóan Wittgenstein-apokrif – arról szólnak, hogy semmit nem voltam képes spontán módon átélni és elfogadni, mindent le kellett vezetni, mindent igazolni kellett, mindennek igazodnia kellett az éppeni nagy elmélethez. A következő strófa egyszerűen kiröhögi ezt a filozófiai rigorozitást. Hol van itt légghajó? Szilárd padló van itt, meg bútorok, sőt az idő is korlátlanul rendelkezésemre áll, viszont rögtön elmegy egy filozófiailag ellenkező irányba túlfeszített nihilizmusig, a „Ha tetszik”-kel intonált záró sorok az ellenkező végletbe mennek, a teljes felelőtlenség vállalásáig.

Az utolsó strófa poétikailag nagyon trükkös. Az első sorban csend, éjfél, hajnal a legemelkedettebb poétikai toposzok közé tartoznak, majd ebben az emelkedett közegben megjelenik egy zöldpaprika húsa, viszont a zöldpaprika a fogam alatt deszkaként recseg, tehát valami nagyon tavaszias és élő a halott fához van hasonlítva (vö. József Attila a fákról: „*még hántatlan dorong*”). A „*fülsértően sivít egy szál gyufa*” teljesen privát élményem, az alkoholisták beteges zaj- és fényérzékenységre vonatkozik. Viszont épp ezek a partikuláris és személyes esetlegességek vezetnek vissza a „kell” filozófiai alapkérdésére. A vers kódája valamilyen szerény szakralitást sugall, a csend és az üresség tiszteletét. Poétikailag érdekes: az „*efféle kérdés*” és a „*képtelen dolog*” köznyelviségével szemben rímek emelik meg a szöveget: „*húsa-gyufa-elhangzania*”.

IMPROVIZÁCIÓ

Erről a versről elég nehéz beszélnem, részben mert nagyon zenei, részben mert nagyon személyes. Tudod, hogy ez a vers rólad szól, de most, újraolvasva meglep a versnek a majdhogynem tragikus befejezése. A kötet kontextusában az, hogy „*Tekintsd végső dolognak / nincsen rá magyarázat*”, ez akkoriban számomra a lehető legsúlyosabb ügy volt, hiszen mindenre magyarázatot kerestem, tehát ezt a nem létező kapcsolatot én a magam számára nagyon is létezőnek fogtam fel. Sőt a megformálás szembeötlő zeneisége rivalizálás volt Szabolccsal. Szinte ez az egyetlen majdnem kötött formájú vers az egész kötetben. Ez talán vicces, de így van, hogy a „*Lágy szürke csillogás / esődorombolás*” ez a Szabolcsra vonatkozó metafora, és én volnék ironikusan „*a költői elem / mély s mélyebb értelem*”. Abban biztos vagyok, hogy ez tudatos allúzió Szabolcs költészetére is, meg személyiségére is, mert az is volt a szándékom, meg úgy is éreztem utólag, hogy ez tulajdonképp egy Szabolcs-vers-imitáció. Az első két sor prímuszavai „*csillogás*”, „*dorombolás*”, lágyak és tompák, az „*elem-értelem*” rímpár viszont agresszíven az én rím-eszményemet példázza, az egymástól tartalmilag és grammatikailag is idegen motívumok összecsengését. A következő strófában elkezdődik egy kvázi-történet. Ez a lehetséges nő, lehetséges férfi motívum valószínűleg Sztrókey Kálmánnak köszönhető, aki ez idő tájt fejtegette nekem, hogy van kb. kétmilliárd férfi és valamivel több nő, és ehhez képest milyen szánalmasan kicsi és esetleges az a minta, amiből kölcsönösen válogatunk. Ugyanakkor ebben a hangütésben van egyfajta szemérmes kacérkodás, mármint hogy éppen lehetséges volna, de ilyen elszemélytelenítve, tehát hogy két akárki között. Nem azonosítom a két lehetséges személyt. A „*megy az esőben / megáll az esőben*” jelentőség nélküli történet, ugyanazt a meggyőződésemet fejezi ki, aminek A SZERELMI KÖLTÉSZET NEHÉZSÉGEIRŐL című versemben is hangot adok: „*békésen egyesülni valami egyszerűben, / mint a kirakatnézés, esti séta, bolyongás*”. A harmadik strófában már belefanta-

ziálom magamban mintha már mi ketten mennénk ebben az esőben. Furcsa az, hogy előbb van a búcsúra, tehát a kapcsolat végére, mint a kezdetére való utalás. A „*Vannak oly kicsi bisztrók*” sor konkrét helyre vonatkozik, a Királyi Pál utcában volt egy snackbár, ahol kifejezetten arról ábrándoztam, hogy hátha te betévedsz oda. Ezután a „*Lehetett volna / de nem így történt*” megint az a kvázi-tragikus intonáció. Azt hiszem, az egyetlen versem, ahol egy szerelmi képzelgést ilyen érzéki részletességgel kidolgoztam. A következő szakaszban az „*egy kirakat előtt / egy templomtéren*” szintén fantaziálás, a Ferenciek terére képzeltem magunkat. A következő két sort a strófában valószínűleg a „*galambok-lombok*” rím inspirálta, de ebben is érzek valami Szabolcsra jellemző dekadenciát, mert általában a mondatoknak a félbehagyását, azt hiszem, egymástól vettük át. A következő strófában nagyon bonyolult kis minidráma van. Eleve a „*tükör testük*”, az, hogy nincs szó valóságos kapcsolatról. A sorvégi szó az, hogy „*kinyújtja*”, majd a következő sor egyetlen szó: „*összegyűri*”, és mindez egy tőlük független gép működésének a függvényében van: „*egy autóorr / lassú elfordulása*”. A következő strófa első sorában: „*Ilyen délután ilyen*”, az szórakozottatott, hogy olyan szimmetrikus szerkezetet tudok létrehozni, aminek ugyanakkor nyilvánvalóan vonzata a következő sor, tehát a szimmetriában a feszültség is meg van előlegezve. „*amikor minden szürke csillog*”, ez nagyon személyes, nekem a szürke a kedvenc színem. „*Az akármí megtörténhet*” sor egyszerre vágyakozó és fenyegető. A következő strófa nyilvánvalóan elidegenítő effektus. Hirtelen ezt az őszi szituációt költői effektként kezeltem. Ugyanakkor ennek a szakasznak poétikailag nagyon dús a megformálása. Két alliteráció: „*lágy-leves*”, „*költőkörtében-kukac*”, de rögtön le is leplezem a trükköt: rejtőzik a költői elem, miközben a körtében lévő kukac a romlásra is utal, tehát egy létre sem jött kapcsolat lehetséges végére. Viszont utána jön egy strófányi tenorária. Ez a „*talán talán talán / talán egy sál lilája*”, ez nálam független attól, hogy történetesen tényleg volt egy lila sálad akkoriban, ez egy poétikai értelemben vett szerelmi paroxizmus. Aztán persze jön megint az antiklimax, a sorvadóombok mint a romlás szimbóluma, az esőlármá pedig a megváltoztathatatlan monotonía jelképeként. A következő strófa a „*lehetett volna*” motívum – ha úgy tetszik – filozófiai kibontása. Itt fontos a strófa harmadik sorában az enjambement-technika, a „*lehetett volna Semmi*”. Tekintettel a kötet címére, nagyon súlyos az, hogy „*Tekintsd végső dolognak / nincsen rá magyarázat*”. Nemcsak poétikailag, hanem logikailag is visszaimel az utolsó előtti előtti szakaszra a „*Semmi fogódzó semmi*” sor. A „*szempont támpont*” szójáték jól mutatja, hogy a legkülönbözőbb módokon próbáltam visszacsempészni a versbe a tradicionális költészet zeneiségét. Itt is a rím szemantikai feszültsége izgatott, ti. a *szempont* szóban a *pont*nak nincs semmilyen geometriai értelme, míg a *támpont* esetében a *pont* szónak fizikai jelentése van. Most, a mai agyammal kissé furcsának tartom, hogy egy szerelmes vers azzal záródik, hogy semmi támpont az észnek. Valahogy ez eléggé dorombolós vers, azt hiszem, nem is arról van szó, hogy én akkoriban ilyen kérlelhetetlenül hiperracionalista lettem volna, hanem inkább – ugyan próbára nem tett – férfiúi méltóságomat próbáltam védeni azzal, hogy a tiszta ész síkjára siklok ki a szituáció gyakorlati tisztázása helyett. Az talán csak privát kommentár, de idetartozik, hogy ez a „*Tekintsd végső dolognak*” igazolni látszik azokat az elemzőimet, akik József Attilával rokonítanak, mert az akkori nem létező, sőt általam szándékolni sem jelzett kapcsolatunkban ez éppoly túldimenzionált, mint József Attila Flóra-versei.

KIVAGY, CATULLUSOM

Ezt a verset '69 elején írtam, közvetlenül egy Catullus-kötet olvasásának hatása alatt. A római antikvitásból három költő hatott rám erőteljesen: Horatius, Ovidius és Catullus. Vergiliust mindmáig dögunalmasnak tartom, Propertiust édeskésnek. Horatius mint politikai költő foglalkoztatott, mint a Caesarral kiegyező, megtért ellenforradalmár. Ovidius személyisége azért érdekelt mindig, mert száműzetésének oka látzólag egy bohém privát tapintatlanság volt. Nekem meggyőződésem, hogy Ovidius nagyon is szándékosan és politikai megfontolásokból hozta magát abba a helyzetbe, amit később persze igencsak megbánt. Catullus viszont valóban tükörkép számomra. Erotomán, alkoholista, alkoholos paranoiájában állandóan féltékenykedik, mellesleg okkal, retteg az impotenciától, és gyakran siránkozik azon, hogy a playboyszépség karbantartása s a féltelen életmód nem összeegyeztethető. Már maga a verscím is, bár azt hiszem, Catullushoz méltó, nagyon provokatív volt annak idején: egy római klasszikus megszólítása a kivagy argószóval összekapcsolva. Mellesleg sokkal később a Szabolcs hasonló pimaszságot követett el a HORÁC című versében.

Ez a vers metrikailag is érdekes. Mindenféle antik metrum keveredik teljesen szabadon. Nekem is némi munkámba telne a szöveg szabatos verstani elemzése. Itt elárulok egy titkot: soha nem voltam képes egy rendszeres verstant végigolvasni. Valahogy úgy verselek, ahogy a cigány zenél: hallom. „*A lábaid két feszes, vízzel telt tömlő*” életrajzi vonatkozású. Akkoriban nagyon félttem attól, hogy érzűkületem van. A „*lábaid*” többes számú használata a nyelvvédőkkel való magánháborúm része. Erre határozottan emlékszem egyébként, ti. valaki szóvá tette, hogy a páros szerveket egyes számban kell használni, és én akkor felvettem neki, hogy akkor a „fogaid” helyett is fogadat kellene használni, hiszen normálisan harminckét fogunk van, és így fogaink is páros szervként foghatók fel.

Az első sor négy alliterációval indul: *kivagy, Catullusom, kőnehéz, koponyával*; a folytatásban: *telt, tömlő, tükrödbe*. Tehát éreztem a kanonizált formák hiányát, és hogy a zenét valahogy más eszközökkel vissza kell adnom. Ez a vers poétikai eszköztárát tekintve majdhogynem barokkosan túlszűfolt.

Az elhasznált test és a paradigmaticus szenvedély viszonyáról szól a vers. Az elhasznált test, ami egy mellérendelésben „*ásító, néma összeg*”, nem mérhető össze a példaértékű szenvedéllyel. Catullus nagyon személyesen hozzám közel álló költő, távol állt tőlem a deheroizálás nemtelen szándéka, csak éppen a személyesség okán éreztem úgy, hogy ez a pasi ugyanolyan kurvapécér és szeszakazán, mint én. A két utolsó sor egy számomra nagyon fontos életproblémáról szól, arról, hogy a szenvedélyes kíváncsiság egyidejűleg teszi nyitottá az embert a kifinomultság és a lealacsonyodás iránt. A „*szűnetlen, mindenevő mohóság*” a relativista kíváncsiság kritikája, annak a belátása, hogy nagyon veszélyes következményei lehetnek annak, ha minden érdeklődésünket kielégítjük. Nevezetesen, egy idő után nem leszünk képesek a „*finom, érdemes lakomák mérgét*” megkülönböztetni „*a méltatlan csapszékek ciszterna-lötytyétől*”.

HÁROM RÖVID VERS

'69 februárjában írtam. Van a versnek egy életrajzi pikantériája, ez az Aliz-Géza kapcsolat második menete volt, a Ráday utcában laktunk. Ez egymásba nyíló kétszobás lakás volt. Ők voltak a belső szobában, én meg a másik szobában írtam a verseimet.

Az első versben (FEBRUÁR) a poétikai kontrasztokat tartom jónak, például a „*dörgőlangyos*” jelzőpárost, a „*megrohadt jeget*”. Akkor, azt hiszem, már olvastam Roman Ja-

kobson fejtegetéseit a szemantikai anomáliák szerepéről a poétikában. Tulajdonképp ilyen szemantikai furcsaság a „*morzsák, sirályok*” mellérendelés. Tudniillik a sirályoknak adjuk a morzsát, és mind a morzsák, mind a sirályok a levegőben vannak, az egyik hullik, a másik repül. Az ablak közé tett bor életrajzi motívum, akkoriban vörösbort ittam, és az ablak közé raktam az üveget, hogy ne legyen se túl hideg, se túl meleg. A nagyon hangsúlyos utolsó sor, a „*kiteleltünk*”, még mindig a prágai '68 sokkhatásának a túlélésére utal. Konkrét élményhez kapcsolódik a felengedő tetem metafora: kétszer láttam vízihullát kiemelni a Dunából. Azért szeretem ezt a kis verset, mert a morbid motívumokat ellenpontozza egyfajta bel canto: „*Megrohadt jegen, édes légben / morzsák, sirályok.*” Egyébként a „*megrohadt jég*” is szemantikai anomália. Az édes lég pedig hullaszag. Ministráns koromban gyakran tapasztaltam a ravatalozóban a tetemek jellegzetesen édeskés szagát.

PORTÜKÖR. A por makacsul visszatérő motívum a verseimben. Azt mondhatnám, hogy a por valamiképpen a Kádár-rendszer metaforája volt számomra. Spiró első regényének, a KERENGŐ-nek a főhősét úgy hívják, hogy Porházy (mellesleg Spiró nyilván rájátszott a szarházi szóra). A vers életrajzi apropója az, hogy a Ráday utcai lakásunkban mindig reménytelenül koszosak voltak az ablakok, de én ezt élveztem, mert tényleg egy ilyen lágyító tónust ad mind az utca látványának, mind a visszatükröződéseknek a piszkos üveg. Bennem komolyan van valamilyen esztétikai elkötelezettség a maszát és a kosz iránt. Ebben az időben szokatlanul szigorúan metrikus a vers, nagyjából alexandrinusszerű középsormetszet tagolja a sorokat hat/nyolc osztással.

1969. A vers ötletét kifejezetten Kenedi adta. Ő mesélte el, hogy Devecseri Gábor írt valami ostoba dohogást arról, hogy a fiatalok nem tisztelik az idősebb nemzedéket. Kenedi ettől ihletve éjfélről kezdve félóránként hívta Devecserit; hogy ő egy fiatal, és biztosította róla, hogy nagyon is tiszteli az idősebb nemzedéket. A levélhecc az én saját ötletem volt, ti. a *Népszabadság*ban megjelent egy Fodor Géza nevű kárpátaljai költő nagyon rossz verse, amire azonnal dísztáviratban gratuláltam Gézának. Ugyanakkor azt hiszem, ez az egyik legkomorabb versem. „*Április elseje / több évre prolongálva*”, ez tulajdonképpen az „*örökhétfő*” nyomasztó képzetét sejteti. „*Új karbonkorszak*”: földtörténeti hosszúságúnak véltem a Kádár-korszakot. Itt megint fontos a távolságtartás gesztusa: „*figyeljük / hogy lesz ligetből lignit / – talán gyémánt: / idővel s kellő nyomás alatt*”. A „*figyeljük*” nyilvánvalóan az önmegfigyelésre, saját magunk megfigyelésére utal. Tehát nem láttam más lehetséges pozíciót, mint tanulmányozni azt, hogy mivé válunk. A „*ligetből lignit*” szójátékra nagyon büszke vagyok, mert ez természettudományosan precíz, és a lignitből, tehát a legalacsonyabb szintű szénből valóban idő és nyomás kérdése, hogy gyémánt legyen. Ennek a képnek a precizitását, nyilván öntudatlanul, motiválta az az ingerültség is, amit Juhász Ferenc zavaros, megemésztetlen természettudományos hablatyolása keltett bennem.

LEVÉLMINTA

Időrendben ez az első Lakatos Mari-vers. Azt hiszem, ez az egyetlen igazán Tandori típusú expliciten nyelvkritikai versem, ahol végül is az egész vers eltelik a megszólítás és az aláírás túlproblematizálásával. „*Az Ön D.-je*” nyilvánvalóan Dezsőre utal. A Julien Sorel nevével való játék azzal a problémámmal függ össze, hogy én mindig self-made mannek, alulról jött embernek éreztem magam, ebből táplálkozott az öntudatom is, de a sértődöttségem és a túlérzékenységem is. Talán inkább az életrajzomhoz, mint a vershez tartozik, de elmondom: Julien Sorelt majdhogynem az alteregómnak éreztem

fiatalkoromban. Hihetetlen megvetés és düh volt bennem mindazok iránt, akik pozícióból lettek valakik, szituálva voltak. Ezt bonyolította az, hogy már csak származási okokból sem lehettem népies, de amúgy sem akartam semmilyen közösséghez tartozni. Weöressel szólva: úgy éreztem, mindenki hülye, nekem a seggemben is fejem van.

Már maga a verscím is feszültséget teremt, megpróbálok soreli vagy III. Richárd-i módon távolságtartónak és hidegen tervezőnek mutatkozni. Tudni kell, hogy a levélminta a század elején forgalomban volt levélmintakönyvekre utal, amelyekben szabványösszegegek voltak szerelmes levélre, búcsúlevélre, kondoleálásra, keresztelőre stb. Itt sok játék van. Mindjárt a vers indítása rögtön a „*búcsúformula*”, a zárójelbe tett „*játékosan-fenyegető utalás*” nem kevesebbre céloz, mint gyilkosságra. Az egész vers trükkje az, hogy a legvégéig látszólag fogalmazási és megszólítási problémákról van szó, miközben valójában a nagyon is érzéki közelség-távolság a valódi téma. Az „*alamuszi melizma*” mint „*a hang szándéktalan megsikamlása*”, „*anélkül, hogy sikamlós zöngéje célhoz érne*”, nyilvánvalóan poétikai eszközökkel folytatott udvarlás, felvonultattam az összes verbális leleményességemet. A vers vége az udvarlással kapcsolatos alapproblémámról szól, nevezetesen arról a paradoxonról, hogy ha nem kellő óvatossággal közeledem egy nőhöz, az eszébe juttathatja a köztünk lévő távolságot. Az utolsó sor, a „*Tehát: mit írjunk?*” akkoriban hihetetlen pofátlanságnak hatott, hiszen a vers azzal fejeződik be, hogy el sem kezdődött.

EKKÉPP JELEZTEM

Nem konkrét személyre vonatkozik a vers. A „*mi velhogya*” jogászián körülményes szóhasználat és az élethelyzet hétköznapi drámaisága közötti feszültség érdekelt. Ez tulajdonképp ötletvers, amiben azért egy igazán súlyos életproblémám benne van, az ti., hogy valóban még vészhelyzetekben is kívülről tudom nézni, pontosabban kényszerezésen kívülről nézem magamat is, meg a másikat is. Ezenkívül, azt hiszem, valóban ilyen vagyok, hogy „*kezemet / némi súllyal, anélkül, hogy teherként, / az alkarjára helyeztem*”. Ez abnormális tudatosságot jelez. Egy szerelmes versben egy nő testrészét nem szoktuk alkarként pontosítani, és „*némi súllyal*”, tehát valami érzelmet akarok kifejezni, de anélkül, hogy teherként, tehát mondjuk figyelembe veszem, hogy a hölgy esetleg reumás. Most jön az egyértelműen phallikus hasonlat, a tekintet, ami „*remegve, de szilárdan hatolt a pupillába egyenest*”. A „*visszaernyed a székre*” szexuális relaxálódás. Megint jön a visszavonás az utolsó három sorban. Látszólag túl vagyunk egy drámán, sőt egy szimbolikus nemi aktuson, de ez valójában semmi többet nem jelent, mint hogy *udvariasan* kész vagyok a *meghitt* beszélgetésre – a két jelző ellentmond egymásnak.

TÖRTÉNET

A keletkezési idő feltehetően '70 kora tele. Szerkezetileg ikerdarabja a kötetnyitó REGGEL című versnek. Ez is a soha meg nem valósult nagy kompozíció részének volt szánva. Ez a vers elsősorban az Alizzal való kapcsolatomról szól, bár felbukkan benne Sára is. A vers centrális filozófiai problémája itt is a magyarázat lehetősége, kérdésessége. A vers első két sora: „*Körülményekkel mindig lehet győzni / az öngazolást, mentegetőzést*”, durván megkérdőjelezi mind ismeretelméleti, mind etikai értelemben a magyarázatadás lehetőségét, a magyarázat eleve öngazolássá, mentegetőzéssé van degradálva. A motívum aztán még kétszer is megismétlődik, a negyedik strófában, hogy „*magyarázkodni kéne*”, és az ötödik strófa magának a problémának a kulcsa: „*De ha kinagyítasz egy*

sorsot a tömeges / feltételek irdatlan háttéréből: / a magyarázat – többé nem magyarázat.” Arról van szó tehát, hogy éppen a személyes sors egyedisége nem vezethető le a körülményekből és a kiinduló feltételekből. A körülmények egy adott halmaza szinte akármi-lyen sorshoz vagy végkimenetelhez hozzárendelhető, csak utólag *érezzük* úgy, hogy az éppen adott végkimenetel következik a körülményeknek ebből a halmazából. Erre a nagyon száraz verskezdő intonációra nagyon drámai, helyenként majdhogynem agrammatikus, sőt a végén aszemantikus strófa következik. Az utolsó két sort tartom aszemantikusnak, ti. hogy „*szerelmünk / foszlik szürkén a vad visszfénnyel szemközt, / amelyre immár árnyékot se vethet*”. A fényre nem lehet árnyékot vetni. Szeretem a „*hótiündöklés*” és a „*gonosz hókáprázat*” kifejezéseket. A fénymotívum elég ambivalensen, hol a megváltás, hol a gonosz agresszió metaforájaként jelenik meg a verseimben. Sőt még tovább halmozza az előző szóképeket a „*vad visszfény*”. Sőt a vers második részében, az első strófában „*rosszhíszemű fény*” szerepel, a második rész harmadik szakaszában pedig: „*Élettörténetünk megvilágítja / életünket, / mint rendőrségi autó reflektora / az áldozatot.*”

Az egész vers tele van lelkiismeret-furdalással, ez a hangsúlyos, mert strófaként magában álló sor: „*Egy szavam sem volt arra, hogy szereltek*”, az amiatti lelkiismeret-furdalásomra vonatkozik, hogy Alizhoz nem tudtam ebben a már érett periódusomban verseket írni. Egyébként ez allúzió egy József Attila-töredékre, az „*Immár húsz éve írok költeményt*” kezdetűre. A „*Magyarázkodni kéne*” kezdetű strófa arra a periódusra vonatkozik, amikor Sára miatt elhagytam Alizt, és a baráti kör igyekezett segíteni Aliznak, meg tulajdonképpen néma nyomást gyakorolt rám, hogy térjek vissza Alizhoz. A következő strófa mintegy maximásként megfogalmazza a már említett alapproblémát. „*A tömeges feltételek irdatlan háttére*” szorul talán némi kommentárra. Itt a figura-háttér megkülönböztetés problematikusságára gondoltam, hogy ugyanis egyrészt a háttérfeltételek megszámlálhatatlanul sokan vannak, másrészt önkényes, hogy mit emelek ki *figuraként*. Van a versnek egy olyan dramaturgiája, hogy ugyanúgy, ahogy az első szakasz szárazságát a második vad, tépett líraisága ellenpontozta, itt is a majdnem szakszöveg-szerűen száraz kijelentés ellenpontja a következő szakasz érzéki-drámai atmoszférája. Egyébként ez a maximásként strófa a maga idején tényleg kisebbfajta botrányszámba ment a magyar költészetben. Az ilyen versmondатаimnak köszönhetően kaptam meg elég gyakran akkoriban a kritikusoktól a nem éppen hízelgőnek számító „*intellektuális költő*” minősítést. Ez a minősítés engem mindig végtelenül dühített, egyrészt mert életem első interjújában, amit Alföldy Jenő készített velem az *És* számára, próbáltam elmagyarázni, hogy a szellemi problémák vagy akár tudományos problémák egy olyan költő számára, aki *történetesen* szakértelmiségi vagy legalábbis annak készül, ugyanolyan elementáris élmények, mint teszem azt a juhászbojtárnak az, hogy legelteti a nyáját. Másrészt bosszantott a kritikusoknak az a fölületessége és érzéketlensége, amivel a legkönnyebb utat választva kimazsolázták a verseimben valóban szép számmal föllelhető filozófiai állításokat. Nem kevésbé bosszantott az is, hogy soha nem figyeltek fel arra, hogy ezek a filozófikus körülményeskedések nemritkán álfilozófiai blődlik. Gyakran ezek a filozófiai toposzok annyira veendőek komolyan, mint a Szabolcs lábról szóló értekezésének a filozófiai tenorja. Tehát gyakran ezeket a filozofémákat annyira kell komolyan venni, mint Szabolcs értekezését, de annyira viszont igen.

Azt hiszem, finoman érzékletes és kontrasztos kép, hogy a vízköpőkben hó van, majd rögtön mozgalmassá válik a strófa az igei állítmányt is mellőző első sor statikus-ságával szemben, a második sorban már forgódik a téli város, sőt délről *támadást* nyit a szél. Nagyon bonyolult ennek a szakasznak a kompozíciója, mert a negyedik sorban

már az évszakok harcáról van szó, majd rögtön hűvös visszavonulás következik, hogy az évszakok e harcában én ti. sajnos nem vagyok érdekelve. Megemlítendő a „*nem vagyok érdekelve*” szintagma szándékolt prózaisága és állítólagos germanizmusa is, mert ez a szárazság éppen az utolsó két sor szemérmes szomorúságát teszi meglepetéssé. Nagyon fontos számomra ez a két utolsó sor, mert úgy gondoltam, és most is úgy gondolom, hogy életünk nagy drámái vagy tragédiái ilyen elemi tények kontrasztjában átélhetők. A következő szakasz voltaképpen ennek az utolsó két sornak a filozofikus kibontása. Arról van szó, hogy ha a változásokra mint olyanokra gondolok, akkor azok megfoghatatlanoknak bizonyulnak, nincs állaguk. Ez nyilvánvaló polémia Hegellel, őszinte jóakarattal és igyekezettel próbáltam megérteni a dialektikus triádot meg az átcsapást (Umschlag), egyszerűen nem sikerült. A szakasz további része az éppen a változás kategóriája alá szubszumálható élettörténet felbontása, redukciója elemi tényekre, tehát teljesen punktuálisan sorolom, hogy „*többé nem tettem bizonyos dolgokat, / immár minden további nélkül másokat*”, a mellékmondat is, hogy „*mik elképzelhetetlenek voltak korábban*”, csak tényt állapít meg, nincs benne értékelő, magyarázó elem, majd folytatódik ugyanezzel a punktuálitással: „*Valami többé hirtelen nem hiányzott. / Kapcsolatok megszűntek.*” És most jön megint egy sor strófaaként kiemelve: „*– no de maguk a változások?*” Én még nagyon nagy jelentőséget tulajdonítok a sortagolásnak is, de különösen a strófára tagolásnak. Itt külön pikantériája a megoldásnak, hogy egy nagyon prózai intonációjú és ráadásul hiányos mondat lett strófaaként kiemelve. Azt jelzi diszkrétén, hogy a változás metafizikai problémája, egyáltalán a hegeli filozófiai problematika korántsem hagyott érintetlenül, nem váltam érzéketlenné iránta, inkább valami önkínzó ridegséggel próbáltam az akkortájt frissen szerzett logikai pozitívista fegyverzetemmel leküzdeni. És rögtön visszaváltunk a következő szakaszban a bensőséges, anekdotikus lírához. Ennek a szakasznak a szereplői egyértelműen én és Aliz vagyunk, a színhely a Tomaji. Aliznak volt szokása a terítők rojtjait befonni. A „*szép beszélgetések*” Thomas Mann-allúzió. Érdekes megoldás ebben a szakaszban a „*kínos asztalok*” jelzős szerkezet. Ez egyfajta érzelemáttétel, mert természetesen nem az asztalok voltak kínosak, hanem a beszélgetések. Tehát a szép beszélgetések ironikusan értendőek, annyiban hasonlítottak a Thomas Mann-i szép beszélgetésekre, hogy ugyanazt a rég lerágott csontot rágtuk unos-untig.

Megint önálló szakaszként a magyarázatadás kérdésessége az interperszonalitás életfilozófiai problémájaként jelenik meg. Nem magyarázatról, hanem megbeszélhetőségről van szó. Ebben a sorban a „*mindez*” szó ugyanarra a problematikára utal, mint AZ ILYEN FONTOS BESZÉLGETÉSEK-ben az „*ilyesmi*”.

Erre a tulajdonképpeni alapkérdésre egy igazán lírai bel canto dal következik, ami persze csak fonetikailag dallamos, anyagát tekintve sok benne a prózai ellenpontozás. Mindenekelőtt van benne három idézet: „*nincs visszaút halottainkhoz*” – Timár György, „*saját végeddel kérdelek*” – Pilinszky. A „*ha nem a világ így ér véget*” – Eliot-parafrázis, Az ÜRESEK című Eliot-vers egyik utolsó sorát idézi. A dal utolsó sorából kiderül, explikálom, hogy az idő a tohonya gyilkos. A szituáció, amiről a dal szól, az a kétségbeesés volt, hogy úgy éreztem, ha Alizzal sem megy a kapcsolat, akkor bizony Sára értelmetlenül halt meg. Furcsa az, hogy az idő teljesen magától értetődően mint csak tisztító hatalom jelenik meg, holott egyáltalán nem magától értetődő az időnek ez a teljes negativitása, hiszen az idő megérlel dolgokat, idővel bölcsebbek leszünk, az idő hozzásegít a felejtéshez, a rossz élmények jótékony elhalványulásához. Szóeleményekben már megjelenik az, ami az ÖRÖKHÉTFŐ-ben kulminál. A „*tétova*” szó két kvázi helyhatá-

rozóvá történő felbontására gondolok. Az ilyen megoldások, bár akkoriban még csak módjával éltem velük, nagyon régtől foglalkoztattak, ugyanis megmarad a kiolthatatlan szemantikai feszültség az eredeti köznyelvi szó és annak mesterséges felbontása között. A soron belül is van szemantikai feszültség, hogy két állhelyhatározó az alanya egy igei állítmányú mondatnak. Érdeemes megemlíteni a reggel motívum változatlanul hangsúlyos negativitását. Ugyanakkor ebben a dallamos, patetikus versrészben sem tudtam megtartóztatni magam piszkoskodó humoromtól: „*majd elfelejtesz bizonyos / megszorításokkal soha / hisz szorítóttalak noha*”, viszont erre rögtön a pánikhangulat, a tragikus versvég következik, az utolsó előtti sornak – „*már itt van itt van itt van itt*” – olyan intonációja van, mintha egy öngyilkosjelölt nézne a közeledő mozdonyra.

A második rész első szakasza életrajzi élmény. Valóban egyszer a távolról közeledő Alizban Sárát véltem felfedezni. „*A holtak hitt: halott*” sor szintén nyomasztó valóságos élmény. Nagyon sokat képzelegtem arról, hogy Sára talán mégsem halt meg. Ez évekgig tartott. „*Az évek lassan összehordják / élettörténetünket*” – itt megint visszacsatolok a filozófiai alapproblémára, hogy ugyanis mechanikusan persze hogy összeáll mindenkinek valamilyen élettörténete, de a kérdés az, hogy ez valóban történet-e abban az értelemben, hogy kauzalitása vagy pláne finalitása lenne. Itt is az élettörténet moralizáló módon mint elvetendő alibi jelenik meg, hiszen arra kell, hogy a lezúduló következmények elől hátraléphessünk. És az élettörténet kétszeresen el van személytelenítve, részben a járókelő szóval mint az *everyman* metaforájával, másrészt „*a háztetőről alácsuszamló dermedt hőtömeg*” – ez az élettörténetem, amihez semmi közöm. Az utolsó két sor arra a hisztérikus ingerültségemre vonatkozik, amivel mindig is reagáltam arra, ha valaki azt állította, hogy „megérzése támadt”, vagy „megsejtett” valamit.

A következő szakasz értelme meglehetősen egyszerű, nevezetesen, hogy még ha megengedjük is, hogy élettörténetünk megvilágítja életünket, tehát valamilyen magyarázattal szolgál arra, hogy az életünk miért éppen olyan, amilyen, akkor is csak mintegy post festum, sőt inkább post mortem teszi ezt, vagyis semmit nem lehet kezdeni vele. Az ezt követő négy sor kifejezetten szadomazochisztikus. Kifejezetten élvezkedem azon, hogy lehetne másképp, de nincs másképp. Kedélyesen explikálom is, hogy „*Hadd háborogjon még megokoltabban / bennünk a jóakarát s értelem*”. A „*De azért folyik rendes medriben / minden, mert – hál' istennek – meder, az van*”, a vers etikailag és ismeretelméletileg legnihiliztikusabb pillanata, mert *a rendes mederben folynak a dolgok* közhelyet oly módon leplezi le, hogy rámutat a tautologikus ürességre, ugyanis ahol valami folyik, ott van a medre annak, ami folyik. Ez tulajdonképp parafrázisa annak a pestises bölcsességnek, hogy „Ez van, ezt kell szeretni”. Tehát ha szigorúan végiggondoljuk az életproblémákat, akkor ócska banalitásra lyukadunk ki. Viszont a strófa végén következik, ha óvatosan, kérdő mondatként is, egy radikális filozófiai fordulat, nevezetesen a kérdés szerintem egyértelműen azt sugallja, hogy a mindennapi életet *nem* szabad nem mindennapi szemmel nézni. Tehát ez megenyhülés, filozófiai megbékélés azzal az egyszerű tapasztalattal, hogy mindennapi életünk esetlegességei nem értelmezhetők hiánytalanul egy racionális fogalmi sémában.

A vers harmadik része ennek a felismerésnek az érzéki ábrázolása, már amennyire tőlem telik. Mindenesetre a lányról és a fiúról szóló rész és az utána következő dalbetét egyértelműen a boldogság és az éteri szerelem hangulatát idézi, bár persze itt is van rejtett fenntartás, a lány képe csak „*sokat ígérő előzetes egy filmből*”. A lány arca szem-

ben a lámpákkal egy filmforgatás, tehát egy pszeudovilág képét idézi, nem is beszélve arról a trükkről, hogy a fiúval és a lánnyal kezdődik a harmadik rész, ők álltak a párkányon a kivilágított boltívek alatt (ez különben az Ifjúsági Park), de aztán a zene az éj terébe tódult ki, sötét folyam, üres hidak fölé, és egy hosszú, hétsornyi mellékmondattal elkalandozom a halál-pusztulás-tél motívumhoz. Ennek is van életrajzi alapja, mindig mániákusan figyeltem a jégzajlást a Dunán, képes voltam órákat álldogálni és magamban fogadásokat kötni, hogy a jégtablák milyen módon fognak összeütközni egymással és széthasítani egymást. Fontos az, hogy a pusztulás *halmozva* van és hogy a burleszk szabályai szerint. Arról az alapélményemről van szó, hogy mindaz, amit tragédiaként élünk át, az transzcendentális szempontból nevetségesen mechanikus, tehát hogy semmi érdekes nem történik velünk. Csak későn ismerjük fel a számunkra fontos drámák mögött meghúzódó sztochasztikus szabályosságot, és ezek a felismerések természetesen semmire sem jók.

A negyedik részben az elején megint strófkaként kiemelve egy életprogram: „*Egyedül kéne élnem.*” A kéne szó pongyolasága jelzi, hogy ezt persze nem gondoltam komolyan. A hajnali hosszú sétákon érelve magam mint program nyilvánvalóan parodisztikus, az ember nem tervezheti el, hogy érlelni fogja magát, vagy megéri, vagy nem. A „*– főleg! – szivar mellett / (mert a cigaretta a kaphodásnak kedvez, sok rövidlejárátú tervek)*” már a vers végét előlegezi, „*talán hasznos volna regénybe fogni*”. Lakatos Andris mondta gyakran akkoriban, hogy verseim epikus képességeket sejtetnek, és valóban mindig vágytam valami nagy kompozíció létrehozására, nemcsak művészi ambícióból, hanem hogy valami keretet adjak az életemnek, hogy hosszú távon szervezetté váljanak a napjaim. Ezek a próbálkozásaim mindig meghúsultak. A szivar említésében van valami infantilizmus is. Rendkívül imponált nekem, hogy Bence szivarozik. Ettől valahogy a szellemi súlyából adódó komolyságánál is komolyabbnak tartottam. Annyira imponált nekem Bence, hogy kifejezetten vágytam arra, hogy én is kövér legyek. Ugyanakkor ebben a játékos, önironikus verszársásban is visszatér az élettörténet filozófiai problémája a múltam egyenlő önmagam motívumában. És még itt is van egy finom fenntartás. Óvakodom attól, hogy határozottan kijelentsem, hogy a múltam ténylegesen azonos lenne önmagammal, a Selbsttel, csupán annak nevezem.

NAGYON SZERETTEM EZT A NŐT

'68 nyarán vagy őszén írtam. Azért tudom ezt ilyen pontosan azonosítani, mert az albérleti szobát, ami a Falk Miksa, akkor Néphadsereg u. 6.-ban volt, '68 nyarán örököltem meg Komoróczytól. A vers címzettje Lakatos Mari. Akkor volt az Aliz–Géza viszony első felvonása (1967 őszétől), én valamilyen szimmetriaelv jegyében úgy gondoltam, hogy az volna a logikus, ha automatikus párcsere zajlana le. Az „*élére perdiült gyufásdoboz*” szoba a Fazekas utcai cselédszoba, ahol Géza és Mari akkoriban laktak. A szerelmi kudarc nem impotenciára, sőt tulajdonképpen nem is direkt visszautasításra utal, hanem a csókolózásjelenet egyébként tényhű epizódja során azt hiszem, kölcsönösen rájöttünk arra, hogy ehhez a kapcsolathoz igazából egyikünknek sincs kedve. Én még egy darabig fenntartottam a költőileg amúgy valóban termékenynek bizonyuló fikciót, miszerint én reménytelenül szerelmes vagyok Lakatos Mariba, de jóllehet sokat voltunk együtt, Mari például franciára tanított engem, jellemző unpracticizmussal Villon *KIS TESTAMENTUM*-át preparáltuk ki és elemeztük, én pedig viszonzásképp a logikai pozitívizmus rejtelseibe próbáltam bevezetni Marit, amit ő tiszteletteljesen, de minden

érdeklődés nélkül elviselt, több szerelmi próbálkozásra nem került sor. Ez az „*elsiklott előlem, könnyedén, mintha úszva*” előretalás a tizenhét éves kori uszodajelenetre, amikor Géza bemutatta nekem Marit, mint az unokahúgát. Az uszoda a Lukács uszoda, a zárójelben lévő anekdotikus öt sor arra a jellegzetes értelmiségi közegre utal, amelyeknek a Lukács fürdő mintegy menedékhelye és gettója volt. Az éltes jellemszínész Kállai Ferenc, aki lehetett akkoriban vagy harmincéves, a tenorista nevére már nem emlékszem, de az említett disznóságokat valóban űztük Gézával. Nagyon fontosnak tartom a következő másfél sort: „*Tíz év hogyta rajtunk azóta, / ne részletezzük, mit.*” Érdekes egyrészt a múlt súlyának az érzése, amit jelez egy magából a versből könnyen kiszámítható félreszámolás, hiszen '67-ben és '68-ban unatkozom, azaz legfeljebb huszonöt éves lehettem, tehát Mari nem lehetett tizenhét éves, amikor az uszodában találkoztunk. De ez a két sor azért is figyelemre méltó, mert talán itt jelenik meg először a később sokszor kiaknázott hiányos mondat technikája. A sor egésze, a „*ne részletezzük, mit. Nem öltözl jól*”, a két tagadószó miatt is határozottan barátságtalanra fordul. De rögtön visszavált az intimitásra, körülményes magyarázkodás következik arról, hogy miért figyelek az öltözködésére. Ez az öltözködésmotívum már a DÉLELŐTT című versben is megjelent. Azt hiszem, egy akkor nem tudatosult felismerést fejez ki, hogy Mari szerepjátszó lény. Ez után az óvatosan bizalmas közeledés után majdnem szó szerint megismételt csokolózásmotívum nagyon sajátos eltávolodásba torkollik, tulajdonképpen elég barátságtalan gesztus azt közölni egy nővel, hogy „*nem tudom, szereltek-e még*”. De a *néha* időhatározó valamiképp még ezt is elbizonytalanítja. A *néha* szó egyrészt túl könnyed annak a kérdésnek a súlyához képest, hogy szeretek-e egy számomra fontos személyhez tartozó nőt, másrészt valahogy... igazán nem a rím miatt jut eszembe, de ez a *néha* meglehetősen léha, kicsit mórrikálós, magakelletős. Tehát a motívumnak ebben a parafrázisában van valami diszkrét fenyegetés is. A következő szakasz megint a múlt súlyáról szól. „*Ennek épp két éve: nagyon sok, ami közbejött / így és úgy.*” Ez gondolatilag rímel a „*ne részletezzük, mit*” semmitmondására. Ez megint az életfilozófiai nihilizmus motívuma, hiszen azt mondom, hogy nagyon sok, ami közbejött, sőt megint csak kicsit elbizonytalanítva hozzáteszem: „*Talán túl sok*”, de arról, hogy mi is történt, szándékoltan ezt a laposságot mondom csak, hogy „*ami közbejött így és úgy*”. Fiatalkoromban terveztem egy filmforgatókönyvet, ami rólam szólt volna, én lettem volna a hőse. Csak a címe készült el: *Satöbbi úr*. Erről van szó itt is, arról a tulajdonképpen romantikus életézésről, hogy minden, ami velem vagy velünk, a nemzedékemmel egyáltalán megtörténhet, a banalitás világába tartozik. Ezt explicálja a strófazáró kérdő mondat, ami talán a vers magva: „*Tudunk s tudok-e még / komoly szemmel ama kínokra visszanézni?*” Ez a kérdés visszaül a TÖRTÉNET című vers második részét záró dilemmára, hogy „*szabad-e / a mindennapi életet / nem-mindennapi szemmel nézni?*” De ebben a versben az ismeretelméleti dilemma az egzisztenciális ellehetetlenülés problémájává személyesedik. Nyilvánvaló, hogy a *komoly szemmel visszanézni* azonos azzal, hogy *nem-mindennapi szemmel* nézni valamit. Csak itt már a kérdés nem úgy vetődik fel, hogy szabad-e, tehát nem tilalomfát állítok fel, hanem arra kérdezek rá, hogy képes vagyok-e a rutinként és banalitásként átélt gyűródések után komolyan venni bármit, amit a maga idején kín gyanánt éltem át.

Az utolsó strófa a szkeptikus előzmények után a vers kezdő sorát ismétli meg erősebb hangsúllyal: „*nagyon szerettem ezt a nőt*”, ami egyben a címadó sor is. Abban is van egy sajátos poétikai játék, hogy az „*ezt a nőt*” szintagma elidegenítőbb, mint ha valaki olyanról beszélne, akire már alig emlékszem, de utána rögtön pontosítom, hogy ez a ba-

rátom felesége; tehát nyilvánvaló, hogy nagyon is emlékszem rá. Az olcsó presszók két helyet jelölnek, a Luxort és a Margit híd budai hídfőjénél lévő Fény eszpresszót. A „*rekamé cinikus rugói*” arra utalnak, hogy az ürügy, amivel Aliznak indokoltam, miért bérelek szobát, az volt, hogy szükségem van nyugodt munkalehetőségre (Anna akkor három-négy éves volt), valójában így próbáltam bonyolítani kisebb szerelmi kalandjaimat. Ez kétszeresen illegális volt, egyrészt mert Aliz elől konspiráltam, másrészt mert a házigazdák határozottan kikötötték, hogy a szoba nem használható magánéleti célokra. A „*muzeális írógép*” még mindig a korábban már említett Underwood, amit átszállítottam, elsősorban alibi gyanánt. A „*13 éves kori fölényes fotóarc*” szintén valóságos, szobám falának egyetlen díszje Lakatos Mari kamaszkori fényképe volt. Ha rákérdeztek, hogy kit ábrázol a fotó, azt mondtam, hogy a vidéken élő féltestvérem, akit kisgyerekkoromban nagyon szerettem. A „*néhány angolszász könyv*”: Popper, Kuhn, Moore és Wittgenstein. Fontos az unatkozástórium és a pontos datálás '67-re és '68-ra. Nem magától értetődő és nyilvánvaló, hogy az ember a nagyon szeretett nő arcú társaságában unatkozzon. Akkoriban sokat foglalkoztatott az a tapasztalatom, hogy a gyakorlatban tárgy nélküli vágy huzamosan nem tartható fenn, tehát hogy a hétköznapi egészség győz az irreális nosztalgiák és ábrándok fölött. Akkortájt olvastam Novalis csalódott följegyzését arról, hogy amikor a menyasszonya tizenhat éves korában meghalt tüdőbajban, Novalis elhatározta, hogy életét, amiből különben már nem volt olyan túl sok hátra, az abszolút gyásznak fogja szentelni. Egész pontosan azt az utasítást adta magának, hogy egész tudatmezejét a szeretett nő képe kell hogy betöltse, de egy idő után lelkiismeret-furdalással konstataulta, hogy képtelen eleget tenni a maga által felállított követelménynek, a figyelme spontán módon elkalandozik, és akaratlanul foglalkoztatni kezdik olyan elméleti problémák, melyeknek semmi közük az elhunyt kedveshez. A dátumokat azért tartom fontosnak, mert jelzik ennek az unalomélménynek a történelmi és politikai aspektusát. Az életútinterjúban azt hiszem, elmondtam, hogy '68 januárjában, Dubček hatalomra jutása után megjósoltam, hogy előbb-utóbb szovjet intervenció lesz a válasz. Azt gondolom, ez a jóslat nemcsak helyes politikai intuícióból, hanem egy vágyból is táplálkozott. Ennek a kötetnek az egyik kulcsversében, A FELISMERÉS FOKOZATAI-ban írom, hogy olyan világban élünk, „*mely időtlen időig / képes tengődni az ideiglenességben*”. Én egyre dühödtebben vártam arra, hogy robbanjon föl a prolongált ideiglenességnek ez a világa, tehát ez az unatkozás politikailag szituálva van, egyszerűen arról van szó, hogy amíg a rendszer nem billen el a holtpontról, amíg a vezetői nem követnek el egy '56-hoz hasonló ismételt aljasságot, addig nincs politikai mozgástér, addig az ő negligáló-kiváráó taktikájuk függvénye vagyunk.

A SZERELMI KÖLTÉSZET NEHÉZSÉGEIRŐL

Valamikor '69-ben írtam. A cím stilsztikailag egy németes értekezés hangulatát idézi. Ez mutatja, hogy ez a vers is az eredetileg eltervezett magyarázatok nagyformájához tartozik. Mindenesetre ez a leghosszabb versem, mindenesetre abnormális terjedelmű, negyvenkét sornyi áriával kezdődik, aminek egyetlen motívuma a szem mint orvosi értelemben vett szerv. A vers indítása egyrészt poétikai klisé, „*szép szemeidről*” van szó, de a „*hát*”-tal kezdődő kérdő mondat máris egy magam által felvetett problémát vagy egy magamnak állított nehézséget intonál. Ennek a versnek különben nincs személyes vonatkozása. A vers indítása az egyik legbanálisabb költői közhely problematizálása: „*Annyiszor csodált / tekintetedet elfordítanád e / költemény tükrétől?*” Nagyon motívumgazdag ez a rövid rész, az „*annyiszor csodált*” fordulat nyitva hagyja, hogy én cso-

dáltam-e annyiszor, vagy mások csodálták-e ezt a tekintetet. Maga a tekintet szó szintén a szemre utal vissza, hiszen a tekintet a szem egyik funkciója. Ugyanakkor a tekintet interperszonális viszonyra utal: lehet tekintettel lenni valakire, lehet eltekinteni valamitől. Nyilvánvalóan a szemnek, a nézésnek, a tekintetnek erről az interperszonális vonatkozásáról van szó, mert a kérdő mondat úgy folytatódik, hogy „*tekinteted elfordítanád e / költemény tükrétől?*”. A költemény tükre nyilvánvalóan „a szem a lélek tükre” toposzra alludál. A költemény itt a szem analogonja. Intonációs szempontból fontos, hogy a vers kérdő mondattal indít. Majd egy patetikus felkiáltó mondattal, „*Ó, nézz belé!*”, végződik. Itt is van rejtett játék, ti. „a szem mint a lélek tükre” közhely azt akarja mondani, hogy az én lelkem fejeződik ki a szememben a másik számára, az első négy sort záró felszólító mondat viszont a szemet a tényleges értelemben vett tükör funkciójával ruházza fel, amiben a megszólított személy tükröződik és szemlélheti magát. Úgy érzem, hogy ez az első négy sor önmagában egy befejezett lírai tenorária valami weberni rövidséggel. A következő harmincnégy sor az előző négy korollárium vagy kommentárja. „*Ez pillantásod – hű lemez – megőrzi*”; a szem mint tükör további kétértelmű továbbfejlesztése, a hű lemez az a korai fényképezés, Daguerre technikájára utal, aki emulzióval bevont üveglemezt tett ki fényhatásnak, tehát itt a szem – a tükörnél erősebb értelemben vett – rögzítő funkciójáról van szó, utal továbbá ez a sor a görög mitológia egyik meséjére is, amely szerint egy rablógyilkosság áldozatának tetteseit oly módon sikerült azonosítani, hogy az áldozat szemében láthatók voltak. Tehát ez a sor rejtett módon fenyegető, szinte előlegezi a dokumentumokkal, információbirtoklással kapcsolatos, később felismert veszélyeket. De rögtön utána barátságos, optimista hangnemből következik, baráti pillantást válthatsz „*eljövendő, nem sejtett korokkal*”, „*míg ők / felismerik, hogy szemükkel rokon / szemednek időmelyi bársonya*”. Ez összefügg Lukácsnak azzal a művészetfilozófiai maximájával, miszerint a művészet az emberi nem emlékezete. Ez a meglehetősen homályos nembeliség fogalom antropológiai konkretizálása volt Lukács részéről. A következő sorok a strófa végéig líraiságuk ellenére a szemlencse orvosilag és érzékileg korrekt leírása. Felhívnam a figyelmet arra, hogy az egymást követő metaforák kifejezetten ütik egymást: bársony és korallmező, egy puha anyag és egy kövület kontrasztja, üreges és barlangos vidék, a közelképet nagyotállá növeszti a rostokkal átszótt lüktető tenyészet, megint visszamegyünk egy mikroszkopikus közelségű biológikumhoz. A „*zöldektől áttört szürkés-kék derengés*” egyrészt nálam szokatlan színérzékenységre utal, másrészt előkészíti az utolsó sor titokzatos pupilláit. Az utolsó sor mögött megint játékos és szándékolatlan misztifikált anatómiai beállítás van, nevezetesen az, hogy a pupilla nem egyéb, mint egy lyuk.

„*Az élő anyag elrejtí magát.*” Ez jelzi, hogy mennyire eleven volt bennem még az orvosi érdeklődés és az a humán biológiával kapcsolatos problémám, hogy az élő anyag akkoriban, legalábbis az én ismereteim szerint, csak agresszív beavatkozó eszközökkel volt vizsgálható, tehát a kés mint a boncolás és a lencsék, vagyis mikroszkópok mint a megfigyelés eszközei mintegy csak az *in vitro* vizsgáldást tették lehetővé az *in vivo* helyett. Az, ahogy a további sorokban az élő szervezetet egyfajta társadalomként jellemzem, ahol a sejtek mintegy személyek, akik információkat és utasításokat közölnek egymással, ez az organicista társadalomfelfogás parodisztikus megfordítása. Egyben mögöttes ismeretként ott van, hogy akkor szereztem első értesítéseimet arról, hogy az életfolyamatok, például a sejttanyagcsere, értelmezhetők az információelmélet fogalmi sémájában. „*Mint ostromlott vár: néma kifelé.*” Ennek a sornak kétféle értelme van. Egyrészt általában kifejez egy általános defenzív, szorongó, paranoid életérzést,

másfelől van próziaian szakszerű értelme is. Akkoriban foglalkoztam immunológiával is, aminek a legfontosabb állítása, hogy az immunrendszer állandó, észrevétlen hadműveleteket folytat a szervezet külső, fertőzés jellegű és belső, sejtburjánzásos ellenségeivel szemben. Egyben példája a militáris metaforák iránti vonzódásomnak, ami nemcsak poétikai eszköz, hanem kifejezése annak a meggyőződésnek, hogy az élet mint olyan, harc. Van ennek a sornak harmadik értelme is, amennyiben a „*néma kifelé*”-ből a „*kifelé*”-t hangsúlyozzuk. Ez nagyon is összefügg akkori politikai életérzéssel, ti. hogy kifelé (vagyok) néma, de valójában felkészül(ök) a védelemre vagy a kitörésre. Azt hiszem, nem túlinterepretálás a vers egyes sorainak ilyen mértékben való részletes kibontása. Ma már némileg önkritikusan gondolok vissza akkori költői szándékomra: valóban ennyi és ilyen komplikáltan összefüggő információtömeget akartam belezúfolni ezekbe a versekbe. A spontán művészi érzék ellensúlyozta ezt a komplikáltságot a lírai dikcióval. Egyfajta dallamossággal és retorikai lendülettel. Nem véletlen, hogy éppen ez a vers több hivatásos versmondó repertoárdarabjai közé tartozott. Én mindig is fontosnak tartottam, hogy egy versnek legyen olyan – az értelmétől független – hatásossága, ami hat abban az értelemben, ahogy egy olasz nyelvű operaária hat rám akkor is, ha egy szót sem tudok olaszul.

„*Üres héj, vélnéd róla, vagy tömör / mag.*” Magára az élő anyagra vonatkozik a kijelentés. Ez a megoldás egyrészt a példája annak, amit én logikai poétikának nevezek. A megelőző sorok dramatikus mozgalmasságával szemben száraz diszjunkció következik. A héj és mag antinómiája egy Goethe-versre utal. A Goethe-vers különben arról szól, hogy az ember se nem héj, se nem mag, vagy mind a kettő, vagyis hogy a kérdés értelmetlen. Ez a műveltséget feltételező utalás előlegezi a posztmodernisták által műfajjá fejlesztett Zitatkunstot. Másrészt itt szembe kellett néznem egy költői problémával, ami az intellektuálisabb síkja az előbb említett dallamosságkövetelménynek. Azzal vettem számot, hogy a modern kultúrában a költő ismeretlen közönséghez szól; a versnek különböző allúziós rétegei vannak, a Goethe-parafrázis csak a német kultúrában járatos olvasónak okoz plusz élményt, viszont az „*üres héj*” és a „*tömör mag*” kontrasztja minden Goethe-ismeret nélkül bárki számára átélhető. Abban az értelemben átélhető bárki számára, hogy, legalábbis szerintem, eléggé nyilvánvalóan arról az egzisztenciális problémáról szól, hogy merő rutinból, konvencióból, megszokásból állunk-e, vagy van valamilyen szubsztanciánk. Nyersebben fogalmazva: felöltöztetett próbababuk vagyunk-e vagy szuverén személyek. „*Egyedül a szem mutatja, / miből vagyunk.*” Van egy halvány szójáték – a szem és mag szinonimitására gondolok, de a legfontosabb versszervező célzat az apodiktikus pofátlanság. Nagyon szigorú és teljesen értelmetlen: miért épp a szem mutatná egyedül, hogy miből vagyunk? Az utána következő bonctanilag többé-kevésbé korrekt leírás látszólag, de csak látszólag empirikusan alátámasztja a megelőző kijelentést, valójában szándékolt blöff. Az ilyen értekezés jellegű verseim szinte mindig értekezésparódiák is, ami nem zárja ki, hogy engem komolyan foglalkoztató tudományos problémáról szólnak. Amikor blöffről beszélek, arra gondolok, hogy mondjuk a köröm állaga vagy a talpbőr tapintható jellegzetességei legalább annyira mutatják azt, hogy miből vagyunk. A következő másfél sor, „*E félig vízzenű / gömbe ágyazott porózus telep*”, nyilvánvalóan a tudományoskodó megfogalmazás travesztíája. Ez az egész kifinomult hosszadalmasság nem más, mint a szem precíz leírása. Amúgy korrekt, csak indokolatlanul – illetve csak poétikailag indokoltan – körülményes, mert a biológiai szférából máris átléptünk az interperszonális szférába, hogy ugyanis a szem a test *nyilvános* anatómiája, mondhatni a szemünk az, ami köz-

szemlére tesz minket. Az anatómia kifejezés előlegezi a következő sort, mert az anatómia egyszerre jelent testszerkezetant és kórbonctant. A következő sor explikálja is ezt: „*Ezért utal némiképp a halálra.*” Nem véletlen, bár nem tudom, mi az oka, hogy kegyeleti kötelességünk lezárni a halott szemét. Lehet, hogy ennek a szokásnak az az oka, hogy nyomaszt bennünket, hogy a kommunikációképtelen hulla esetleg néz minket, de lehetetlen megtudakolni tőle, mit lát. „*Ezért, hogy csak a / szerelmesek mernek egymásra nézni.*” Fogalmam sem volt akkoriban még az etológiáról vagy a proxemikáról, de erősen foglalkoztatott az a jelenség, hogy milyen fontosságot és jelentést tulajdonítunk annak, ahogy emberek egymásra néznek vagy nem néznek. Felfigyeltem rá, hogy nő-férfi relációban lehet szemezni, kacsintani, hogy általában lehet keresztülnézni egymáson, hogy a tudományos nyelvben lehet eltekinteni valamitől. És még ide talán: elsődleges élményként felkeltette figyelmemet a farkasszemet nézés gyerekjátéka. Ezen túl valószínűleg személyes túlérzékenységem volt, hogy agresszióknak tekintettem, ha bárki kitartóan rám nézett, pestiesen szólva fixírozott, és én is korlátoztam magam, hogy kíváncsiságom ellenére megbámuljak egy másik embert. Az, hogy a szerelmesek egymásra *mernek* nézni, itt a merni ige fontos, gesztusnyelven kifejezett elköteleződést jelent, a kezdeti „*kihívó pillantástól*” kezdve a meghitt egymás szemébe nézésig. „*Kiknek – többet vagy kevesebbet-e? – / a halál mindenképpen mást jelent, / mivel érzésük ismerős vele.*” Ez szépen példázza a romantikához való kötődésemet. Elég Kleistre utalnom, de mindenekelőtt Trisztánra és Izoldára. A Trisztán és Izolda-problematika nyilvánvalóan Wagner-hatás, de engem az ő történetükben legalább annyira foglalkoztatott Marke király helyzete. Fiatalkoromban hol Markénak, hol Trisztánnak éreztem magam, hol az egyik megalázottságát, becsapottságát, hol a másik szenvedélyét és szenvedélyének való kiszolgáltatottságát éltem át. A téma annyira foglalkoztatott, hogy Sára számára elkezdtem librettót írni a Trisztán és Izolda-történetből. Géza lett volna a dramaturg. Azt hiszem, Wagner kifejezése a Liebestod, a szerelmi halál. A „*mivel érzésük ismerős vele*” megint fiziológiai megfontolás, nevezetesen az, hogy az orgazmus a kízó feszültségnek a nulla szintre való csökkenését jelenti, ami után az ember igényli is az aktivitás időleges szüneteltetését alvás vagy pihenés formájában. A „*többet vagy kevesebbet-e*” Petőfi-allúzió. „*Szerelmemért feláldozom az életet*”, viszont „*szabadságért feláldozom szerelmemet*”. Petőfinél a szerelem a szabadsággal, sőt az élettel, amely mindkét előbbinek előfeltétele, azonos értékstátussal bír. Azt hiszem, én vettem először észre, hogy ebben a könnyeden odavetett szerelmi kitörésben nagyon súlyos logikai probléma lappang. (VALAMIT VALAMIÉRT című majdnem húsz évvel későbbi versemben reflektáltam erre a logikai problémára: „...az azért szerelmemet. Szerelmemért az életet. / De mit az életem helyett?” Ez a kitérő azért volt fontos, mert jól mutatja, hogy milyen erősen kapcsolódtam kapilláris módon a XIX. századi magyar költői tradícióhoz, noha az éppen kommentáltlét vers kapcsán aligha jutna eszébe bárkinek is Petőfi.)

A hosszú ariózus és szofisztikált szöveg után poétikai effektus a „*Feltűnt már?*” kollokvialitása, majd e könnyed felütés után rögtön áttérek a barátság számomra a szerelemével egyazon hőfokú drámaiságára. „*Legrégibb barátok*” – Fodor Géza eufemisztikus többes száma. A következő négy sor: „*A szem, mondják, beszédes. Ez nem igaz. / Néma – mint a feltárujt rejtelem. / Mint a megdőbbenés. A rémület. / Mert egyszerre tárul fel benne minden.*” Ez is egy engem akkoriban foglalkoztató nyelvfilozófiai probléma. Annak a problémája, hogy bizonyos tényállások nem kimondhatók, hanem megmutatkoznak, vagy konstatálhatók, illetve gesztusként vagy fiziológiai reakcióként megfelelnek egy tényállásnak, noha nem mondhatók e tényállás leképezéseinek. Külön filozófiai probléma

volt számomra az utolsó sor, itt a hangsúly az „egyszerre” szón van, tehát a látványban egyszerre tárul fel minden, azaz a totalitás egyidejű. Van egy soha nem publikált háromsoros versem ebből az időszakból, az a címe, hogy Mennyország: „*Mikor van mennyország? / Amikor minden egyszerre van? / Vagy amikor semmi sincs?*”

A szakaszt záró sorok önironikusan demonstrálják, hogy nagyon is könnyedén tudok olyan szerelmi költészetet művelni, aminek a nehézségeit jelöltem meg főtémaként. Szeretem ebben a részletben a női test gyengéd, ugyanakkor topográfiailag precíz leírását. Az utolsó sor viszont előre jelzi a következő strófa vadromantikus hisztériáját, ti. a kifinomult gyengédség és meghittség szféráját intézem el ezzel a degradáló gesztussal, hogy „*Mindez elérhető házastársak között*”. Ez azt az előfeltevést rejti magában, hogy a polgári, megállapodásszerű vagy pedig implicite szerződés jellegű kapcsolatok magától értetődően megvetendők, alacsonyabb rendűek a kontrollálatlan spontaneitáshoz képest.

A következő szakasz egy lélegzetre elénekkelendő operai bravúr, aminek zenei lendületét meglehetősen ellenpontoszza a kép abszolút csillagászati precizitása, ti. szupernóvákról, vagyis fehér törpékről van szó. A kurzivált sornak – „*és bennük nincs hely több semminek*” – egzakt fizikai jelentése van. Elméletileg elképzelhető, hogy egy bolygó valóban, matematikai értelemben kiterjedés nélküli ponttá tömörüljön. Fontos az önpusztító egyesülés képzelete. Ez különben utalás a neoplatonikus *unio mystica* eszméjére. A „*kölcsönös, rémült gravitáció*” annyiban ötlet, hogy csillagokat ruház fel a tudás és érzés képességével. A második egység kódja: „*Ó, nézz szemembe! / Szerelmem!*”, nyomatékosítja, hogy az egymásra nézésnek egyszerre szakrális és fizikailag következményteljes jelentése van. Különben nagyon ritka eset, hogy felkiáltójelet használok. Ez Adyhoz való kötődésem következménye. Ady gyűlölte a felkiáltójelet. A pátoszt gyengíttem a *szemembe / szerelmem* asszonánc sutaságával.

A most következő nagy betét, vagy nevezhetjük második tételnek is, szinten Adyhoz kapcsolódik. Ő írta valahol: „*Fölszánt poeta-ceruzámat / soha nem érdekelte más / csak politika és szerelem.*” A nagy pátosz után jön a hideg zuhany. „*Értelmiségi vagyok.*” Persze rögtön visszasikamlók, de hidegen reflektált módon, az udvarlás szituációjába. A „*d'une manière profonde*” és az „*à l'allemande*” Thomas Mann-idézetek, Hans Castorp Mme Chauchat-val folytatott beszélgetéséből valók. (A VARÁZSHEGY többszörösen is fontos könyv számomra. Példa és kihívás volt arra, hogyan lehet izgalmas regényt írni kifejezetten értelmiségi problematikából vagy a köré. A regény kezdő mondata, amelyben Hans Castorp „*egyszerű, noha kellemes fiatalember*”-ként aposztrofáltatik, ám mégis javára írandó, hogy „*az ő történetéről van szó, és nem akármivel esik meg akármilyen történet!*”, nagyon mély benyomást tett rám, azonosítottam magam Hans Castorppal, noha magamat inkább kellemetlen és nem is túl fiatal embernek éreztem, de a problematikának, hogy az átlagembernek is lehet saját, tőle elidegeníthetetlen története, felszabadító hatása volt rám. Azzal az érzéssel ajándékozott meg, hogy nekem is van létjogosultságom, hogy én is vagyok *valaki*. Kétségbe vontad őszinteségemet. Megfeledeztem róla, hogy ez a vers arról az életrészeletről szól, amikor épp hogy elkezdtem újra írni, és a saját létjogosultságom előfeltételének tekintettem, hogy valamit, akármit, alkossak. Ebben az értelemben volt felszabadító számomra ez a Thomas Mann-i jellemzése Castorpnak, nevezetesen, hogy lehet csak úgy létezni, és ez nem szorul semmine-mű további igazolásra. A regény ismerői számára többletallúziót nyújthat a regény vége, ahol a főhős sejtelmesen eltűnik a világháborúban. '68 után voltunk, és voltak komor képzelgéseim azt illetően, hogy mi jöhet még.)

Ez az egész betétvers egyszerre politikai hadüzenet, valamint a lehetséges következmények túl előrelátó felmérése. Már a betétdal első szakaszának a vége is: „*Mentségemre szolgáljon: te is az vagy*” – mármint értelmiségi, mentegetőzés egy részben saját magam kreálta váddal szemben, miszerint az értelmiségi tulajdonképpen semmittevő, de reagálás is egyben a '68 utáni idők hivatalos értelmiségellenességére. Mellesleg most jöttem rá, nagyon is konkrét címzettje van ennek a versnek, Ludassy Mari. A második szakasz infantilis módon vágyteljesítő életkép, soha nem éltünk együtt, tehát a meg-hitt környezetnek és az intimitásnak ez a légköre ki sem alakulhatott közöttünk. Megjegyzem, emlékszem Réz Pali egy furcsa megjegyzésére. Kérdőre vont azért, hogy miért gondolom, hogy az értelmiségi nő feltétlen attribútumai közé tartozna a trehány-ság és a mosdatlanság. A harmadik strófa a friss Gramsci-élményre utal. Ő kínlódott elég sokat azzal a problémával, hogy az értelmiséget valami módon elhelyezze a marxi osztálytérképen. A versszak auktaktja szándékosan zsidós intonációjú, akár írhattam volna azt is: Nü, egy értelmiségi! Szerintem ebben a szakaszban tömören benne van a Konrád–Szelényi-mű alaproblémája. A „*tudományosan felszeletelt torta*” kihívó metaforája jelzi alapvető kétségeimet az értelmiségi kategóriájának tudományelméletileg szalonképes definiálhatósága iránt. Azért tartom ezt a metaforát kihívónak, mert értelmetlen azt mondani, hogy egy tortát tudományosan szeleteltünk fel. Egy torta felszeleteléséhez szemmértékre és kézügyességre van szükség. Reflektál ez a versszak természetesen a Marxék dichotom osztálystruktúrájából önmaguk számára fakadt gyötrelmekre is, nevezetesen nemcsak az értelmiséget, a parasztságot is nehéz volt belesuvasztani ebbe a felosztásba. Pontosan ennek a versnek az írása idején jutottam arra a felismerésre, hogy a társadalom nem klasszifikált, hanem stratifikált, rétegzett, és a rétegek között finom átmenetek vannak, amit jobban szemléltet egy ásatás vertikális metszete, mint egy logikai diszjunkció. A „*torta*” szó nem más, mint a „*rizsa*” analógja, utalás például a kinkeservvel kiszendett „*munkás-paraszt-értelmiségi*” népfrontos kategóriájára. A „*bujdokol, mintha íze lenne*” nagyjából költői megfelelője a Konrád–Szelényi-féle transzkontextuális értelmiségi kategóriájának, valami megfoghatatlan többletre utal, amiképpen, ha jól értettem Konrádékat, a transzkontextualitás a szakszerűség oppozíciója, valamilyen bizonytalan többletre utal, tehát egy értelmiségi nem pusztán szakértője egy jól körülhatárolható területnek – mérnök, belgyógyász –, hanem rendelkezik valamilyen definiálható kontextuson túli tudással, érzékenységgel, jogilag, szakmailag nem számon kérhető, de mégis elvárható erkölcsi felelősséggel, amennyiben igényt tart az értelmiségi nevezetre. A szakasz utolsó három sorában – „*S mert hűtlen, izgága, / azt hiszi, / a lázmérőben ő a higany*” – lekicsinylő, pejoratív jelzőkkel arról az önmegfigyelésemről adtam számot, hogy mint értelmiségi önértékelésem részévé tettem azt a demagóg gyanakvást, amivel a hatalom szemlélte az értelmiséget. A hűtlen a kozmopolita ekvivalense, az izgága a destruktív bírálóé. Az utolsó két sor arról szól, hogy elfogadtuk a hatalomnak ezt a paranoid viszonyát hozzánk, értelmiségiekhez, tehát hogy miránk mint értelmiségiekre eleve mint potenciálisan szubverzív elemekre tekintettek. Voltaképp elfogadtuk ezt a megítélést, és innen származtattuk vélt politikai jelentőségünket. A higany mint folyékony fém visszautal az izgága, mozgékony mivolta. Az „*azt hiszi*” elhatárolódást fejez ki, hogy én viszont nem hiszem. A „*lázmérőben ő a higany*” elég bonyolult metafora. Egyrészt eljátszom azzal a már akkoriban is divatos népies téveszmével, miszerint a magyar társadalom *beteg*. Az egyik legkomolyabb szociológiai problémám az volt akkoriban, hogy a társadalom-, nemzet-, közösségtípusú holisztikus entitásokról nem lehet biológiai állításokat tenni,

ezek ugyanis nem organizmusok, a társadalom különböző csoportjai nem foghatók fel egy élőlény testrészeként. Ez a polémiám közvetlenül Menenius Agrippa híres beszédére utal, aki a társadalmi munka- és szerepmegosztást az emberi testrészek különböző funkcióival hozta analógiába. A fej a politikai elit, a kéz a dolgozó osztályok. Ezzel érvelt a társadalom tekintélyelvű hierarchizálása mellett, mondván, hogy a kéz nyilvánvalóan nem tud gondolkodni, a fej pedig nem tud dolgozni. Ekkortájt ismertem fel a súlyos politikai veszélyességét annak, ha metaforákat összekeverünk leíró terminusokkal, mindegy, hogy rosszsziszteműen vagy gondatlanságból. Ez azt is jelenti, hogy azóta úgy gondolom, a fogalmi rigorozítás nem pusztán hivatásetikai, hanem általános politikai, morális követelmény. Másrészt már akkor kezdtem kétségbe vonni, hogy az értelmiségnek kitüntetett funkciója lenne betölteni az általános társadalmi detektor szerepét. Miért kellene nekem mint értelmiséginek mások helyett érezni? Ez egyrészt lebecsülése a társadalom nem értelmiségi tagjainak, másrészt teljességgel megalapozatlan feltételezése annak, hogy az értelmiségi univerzális érzőképesseggel vagy szuperszenzibilitással bírna. Úgy gondolom, hogy az emberek maguktól tudják, mi a bajuk, mijük fáj, az értelmiségi legfőljebb artikulálhatja panaszukat, szaktanácsot adhat, szakszerű szolgáltatást nyújthat – orvos, mérnök, adótanácsadó –, amennyiben igényt tartanak erre a szolgálatra.

„*Meghúzódott a köztisztelet / rezervátumában hajdan*” – a rezervátum szó jelzi a saját értelmiségi rossz közérzetemet. Volt ugyanis egy kettős beszorítottságérzésem. Egyrészt a társadalom fizikai dolgozói és alkalmazotti rétegeiben spontán gyanakvás és lebecsülés van a Max Weberrel szólva „szabadon lebegő” értelmiséggel szemben, az ilyenfajta értelmiségit hajlamosak munkakerülő, dologtalan puhánynak tekinteni. Másfelől hasonlóan, csak éppen felülről nézi le az értelmiségit a mindenkori tényleges politikai osztály, a hatalmi elit. Ők valami olyasmit gondolnak rólunk, hogy ezek csak pófáznak, cséplik a szót, manikűrözik a logikai körmeiket, de nekünk öklünk van, és ha a szükség úgy hozza, majd jól odasózzunk.

„*Ő adta meg gyerekeinknek / az általános műveltséget*” – egyrészt direkt szociológiai utalás a pedagógusok alacsony fizetésére, ez fontos motivációja az értelmiség köznépi lebecsülésének: ezek még pénzt se tudnak keresni. Természetesen fontos, hogy a köztisztelet rezervátumába utalta az értelmiséget a közvélemény. Ezt a köztiszteletet a politikai elit is hajlandó volt megadni az értelmiségnek, amennyiben távol tartja magát az önálló politizálástól, s legfőljebb a politika kiszolgálására szorítkozik. Tehát ez luxusrezervátum, de mégiscsak rezervátum.

A következő négy strófában játékosan belehelyezkedem egy kultúrfunkcionárius szituációjába, ez a funkcionárius helyzetdala. A „*Saxa loquntur*” a gimnáziumi latintankönyv egyik példamondata. A következő két sor egyrészt a funkcionárius butaságára utal, amennyiben nem képes megérteni, hogy metaforikus beszédről van szó, másrészt utal Lukács Györgynek a Vasárnapi körben elhangzott híres mondatára, miszerint a forradalom által „*még a kövek is üdvözülni fognak*”. A következő strófa eleje nem szorul magyarázatra, a híres újtestamentumi passzusra utal, azt hiszem, saját ötletem a szelíd bibliai szövegből kiolvasható jogigény, nem találkoztam az ige ilyen emberjogi interpretációjával. Ebben a „*hajlongtak*”, de „*hangsúlyoztak*” kifejezi empátiámat ezekkel a cenzorokkal, akik alapvető kisebbségi érzéssel viseltettek a magunkfajtaik iránt. Soha nem tudták, hogy keverjük-e vagy nem keverjük. „*S végül kitalálták a történelmet, // hogy a császárt is kétségbe vonhassák.*” A NÉMET IDEOLÓGIA egy fontos lábjegyzetét idézi, ahol is Marx azt mondja: egyetlen tudományt ismerünk el, a történelem tudományát. A vers

írása idején nagyjából ennyi volt igazán fontos számomra a marxi elméletből, ti. ezt a következetes történelmi relativizmust akartam alkalmazni a szocializmusra is, így mintegy Marx által legitimálva saját szocializmuskritikámat. A betétvers vége egyértelműen a funkcionáriusok paranoiás sértődöttségét jeleníti meg. Az utolsó strófa azt a kultúrtörténeti tényt rögzíti, hogy '68 után ha jelképesen is, de elkezdtünk politizálni az ellen a rendszer ellen, amellyel anyagi függő viszonyban voltunk.

A politikai betétvers után egyenesen a közepébe vágok a poétikai alapproblémának: „*Mért nem lehettem régi költő?*” A régi költő időkjelöléssel az antikvitástól a reneszánszig terjedő időszakra gondoltam. A lehető legkomolyabban úgy éreztem, hogy egy akkori, még nem relativizált és homogénnek vélt kultúrában szeretnék élni és írni. Még ma is ebben szeretnék élni, ha nem tudnám, hogy ilyen sohasem volt. Utána tulajdonképpen hosszú paródiája következik a tradicionális szerelmes versnek, és nem véletlenül éppen annak a tradicionális szerelmi lírának – a Petrarcától Ronsard-ig terjedő hagyománynak – a kigúnyolása, amire irigykedtem. Arról a megoldásra szoruló problémáról van szó, hogy a költő számára már nem adottak az *érvényes fikcióként* működő életminták. Tudjuk, hogy Petrarca valóságos ágyasházat tartott fenn, de ez nem diszkvalifikálja a távol lévő kedves iránti epekedés hitelességét. Azt hiszem, ennek a szerelmi költészetnek a jellemzésében helyesen figyeltem fel a kvantitatív jelleg túlhangsúlyos jelenlétére. Ezeket az igen nagy költőket minden tiszteletem ellenére érzelmi díjbirkózóknak éreztem, amint pódiumon mutogatják a beavatott közönségnek szerelmi bicepszeiket. Tehát afféle szerelmi bodybuilderek vagy wrestling birkózók. Kulcsmondat: „*Szerelmünk program, nem probléma volna*”, ti. ez a költő problémája, nem arra a gyermetegségre gondoltam, hogy az antikvitásban vagy a reneszánszban a tényleges élethelyzetek kevésbé lettek volna bonyolultak, mint manapság, hanem hogy a költő számára adott életsztereotípiák kevésbé voltak kikezdve a kételytől, a relativizmustól, illetve a tömegtársadalom által az emberi viszonyok *de facto* adott esetlegességétől. A vers egész hátralévő része ennek a sztereotípiákra épülő szerelmképnek a romantikus túlfeszítése. Nagyon komplikált a következő négy sor. Mindjárt az indító sor: „*Hiszen mit ér a szerelem, ha gond?*”; ingerülten elutasítja, hogy a szerelem magasabb szférája egyáltalán érintkezessen a hétköznapi életproblémák világával. Az Héloïse–Abélard hivatkozás a szerelem túlfeszített, neoplatonikus módon spiritualizált formáját idealizálja és állítja követelményként, hiszen Abélard fizikailag alkalmatlan a normális szerelmi életre, térbeli elkülönítettségük és társadalmi helyzetük révén pedig gyakorlatilag kivitelezhetetlen a kapcsolat.

A következő strófában – „*Ahogy ők – vagy sehogy*” – még abszurdabban, immár nem ideálként, hanem minden alternatívát kizáró követelményként foglalom állást a teljesen anyagtalanított és a praktikus életviszonyok fölé helyezett SZERELEM mellett. Aztán jön a csavar. Kiderül, hogy a „*tiszta tett*”, az „*áttetsző lobogás*” valójában békés egyesülés valami egyszerűben. Amellett az a követelés, hogy érjen véget a szerelem, ha üledéke van, amit felzavar az első akármilyen pillanat, ez nem más, mint az *unio mystica* követelése, tehát annak a követelése, hogy a szerelemnek véget *kell* érnie, amint megérintik a hétköznapi élet természetes ingadozásai. Poétikailag a nagy csavar: valami egyszerűről van szó, aztán kiderül, hogy ez az egyszerű, ez „*bolyongás az első színes fénypocsolyáiban*”, ami meglehetősen túlpoétizált formula. A következő három sor egy az egybeni idézet Pilinszkytól, azzal a különbséggel, hogy Pilinszky-nél a szerelem szó helyett a „*lira*” áll.

Az utolsó strófa egyértelműen az *unio mystica* destruktív, antiszociális és esztétizáló változata: minden rozsa lesz, por és penész, viszont bársonyosan csillámlik a fényben. És minden porrá lesz. Az utolsó sor kifejezetten panteisztikus: a világ fénybe szótt porával lesznek egyek a szerelmesek. A porladás és az elrozsdásodás által történő megsemmisülés ebben a versben minden kétely nélkül pozitív értékhangsúlyt kap, miközben a politikai versekben a por és a rozsa mindig a társadalmi állapot romlásának a metaforája. Azt hiszem, ebben a versben öntudatlanul a Szerelmet állítottam szembe mint egyetlen szubsztanciahordozó erőt a lényegét veszített külvilággal. Elég furcsán egybecseng a vers befejezése Nagy László kétségbeesett költői kérdésével: „*Ki viszi át [...] a szerelmet a túlsó partra?*” Erre a Nagy László-i szöveghelyre egyébként egy jóval későbbi versemben is visszatérek, a NÉGY BAGATELL-ben: „*dehogy a szerelmet / – szegény Laci! – a túlsó partra / egy apróka, bár körmönfont tervet / keresztülvinni sem.*” Az utóbbi verset ’85-ben írtam. Ez jelzi, hogy a Nagy László-sor vagy tíz éven át foglalkoztatott. Ez azért érdekes, mert rávilágít arra, hogy teljesen eltérő háttérrel induló, egymástól elütő kulturális mintákat követő költők ugyanazt az életproblémát érzékelhetik költőileg lényegesként, ugyanahhoz a metaforához jutnak el.

STRÓFÁK ***-HOZ

A vers Lakatos Marihoz szól, ’69–70 fordulóján írhattam. A címben a három csillag a múlt századi regényekre utal, jelezvén vonzódásomat az ómódi titoktartáshoz. Ez talán a legmélyebben konzervatív versem. Az udvarias kifejezések halmozása, a mentegetőző intonáció önmagában is jelzi vonzódásomat egy régi vágású erotikus légkörhöz, amelyben a ki nem mondott, sőt megfogalmazhatatlan metakommunikatív jelzések még hordozhatnak valami fontosat. „*meglátogatnom téged, / csak téged: s nem a hozzádtartozókat*”, ez csábításnak hangzik, egy külön intimitásra való igény bejelentésének, amit a következő sorban egyszerre megerősítek és visszavonok. A „*Félre ne érts*” ugyanis egyszerre implikálja, hogy én félreérthető vagyok, illetve hogy a hölgy hajlamos megérteni a valódi üzenetet. A „*Jelenlétiük nem zavar*” szinte durván explikálja a szexuális üzenetet. „*Téves érzés*”, „*félreértettem magunkat*”, ezeket kommentálnám. Ironikus reagálás arra, hogy akkoriban láttam be az abszurditását annak, hogy mintegy lektorálni próbálom az érzelmeimet és általában a spontán megnyilvánulásaimat. Egy érzés ugyanis nem lehet téves. Alapulhat téves meggyőződésen, de önmagában vagy van, vagy nincs. Kárhoztatható erkölcsi vagy gyakorlati szempontból, de igazságtartalmára rákérdezni egyszerűen értelmetlen. Évekkel később Lukács Györgynél talákoztam e logikai hiba kifejtett példányával: Lukács felveti a kérdést, hogy egy tömeghangulat jogosult-e. Mármost egy hangulattal kapcsolatban éppoly értelmetlen felvetni legitimitást, mint egy érzésen számon kérni igazságtartalmát. Egy hangulat nem lehet illegitim, egy érzés nem lehet téves. Majdnem parodisztikus fogalmazás a „*félreértettem magunkat*”, hiszen kettőnk közül legalábbis magamat nem érthettem félre, az ember önmagával nem olyan viszonyban van, hogy beszél magához, és aztán megpróbálja megérteni, mit mondott saját magának. Ugyanakkor minden szofisztikáltságával együtt ez jellegzetesen udvarló szöveg. A strófát záró látszólag szerény kérdés nagyon is nagy igényt jelent be, a néma elköteleződését. Az igényt arra, hogy nekünk legyen egy titkunk. Lévén, hogy feleségről van szó, a mentegetőzések ellenére az üzenet meglehetősen ádáz: a zűrzavart feszültséggé akarom konvertálni. Egy kis szorongást, bűntudatot csempészni a nő életébe, s nem kevés várakozást is. Tehát a „*Csak annyit kérek*” understatementje beépített pszichológiai bomba. Látogatásaimat néma kétszemélyes

rítussá akarom tenni, ami csak a kettőnk számára érthető, és ezzel egyszermind egy titok terhét rakom a másikra, a részvétel terhét egy a résztvevők által sem átélhető öszeesküvésben.

Nagyon fontos az első két strófa kifejezetten kollokvialis hangneme. Ez nem mást céloz, mint előkészületet a meglepetésre, hogy ti. a privát szférából váratlanul a politikai dührohamig jutunk el. A strófán belül az, hogy „*Hirtelen megjavulása / nem a hirtelenség álarca újfent?*”, egy engem akkoriban nagyon intenzíven foglalkoztató problémáról szól: a változás természetén kezdtem gondolkodni. Azon tehát, hogy lehetséges-e forradalmi változás, nem marad-e a deklarált változás pusztja jogigény vagy vágykép, míg a tényleges változás csak hosszabb idő után és spontán folyamatok által következik be, jóllehet nem függetlenül a deklarációtól. Itt van egyébként még egy politikai allúzió. Az „*ideje van mindennek*” közhely organicista szólásmondás, én valóban gyanakodtam magamra, ötvenhatosból marxista lettem, '68-ban kiábrándultam, mintha minimum két valagba rúgásra lett volna szükségem, hogy leessen az ideológiai tantusz. A „*Javulásom való – bár kénytelen*” sor egyszerre utal a szerelmi és a politikai helyzetre. Arról bizonykodom, hogy képes vagyok a realitásokat tudomásul venni, még ha fenntartással élek is ezekkel a realitásokkal szemben. Azt hiszem, ezekben az években ugyanolyan belső problémám volt a felnőtte válás, mint József Attilának. Felnőtte válni mind a magánéletben, mind a politikában. Ez a „*Javulásom való – bár kénytelen*” ugyanazt a gondolatot járja körül, mint a KIZSAROLT NEVETSÉGES ÉLETÜNKET című vers: különbséget kell tenni a saját belátásaink és a külső kényszer hatására elfogadott alkalmazkodás között. A „*Nem. Ne hidd, hogy játszom*” pátosza és keménysége megint csak tiltakozás a gyermekké tevő viszonyok ellen. Nem véletlen, hogy ezekben az években volt olyan fontos számomra III. Richárd programnyilatkozata, miszerint ő nem játszani született. Ez az a vers, ahol a politikai és szerelmi sértődöttség egy lemezen forog.

A „*körülmények hangszere*”: utalás Simone de Beauvoir regényére, A KÖRÜLMÉNYEK HATALMÁ-ra, és egyben visszautalás a TÖRTÉNET című versem kezdő soraira: „*Körülményekkel mindig lehet győzni / az önmagazolást, mentegetőzést.*” Ebben az időben végtelenül dühített minden felelősségáthárítás. Tehát ráhangolni magam a körülmények hangszereére egyet jelentett számomra a lealacsonyodással. Itt egyébként végig finoman egymásba játszik a szerelmi sértődöttség és a politikai düh. A magja ennek a strófának majdnem a szakasz geometriai közepén van: „*De igazi fegyvert nem foghatok / ellenségeim ellen. És így / szeretnem sem lehet.*” Ebben az időben valóban azt gondoltam, hogy az ember csak mint totálisan szuverén erkölcsi személy jogosult arra, hogy érezzen. Továbbá a praxisfilozófiának megfelelően úgy gondoltam, hogy amit tudunk, azt tenünk is kell, illetve, ha nem tesszük, nem is tudjuk. Egyébként elég nyilvánvaló utalás József Attilára: „*Csaltál s így nem szerethetsz, / most hát a töltött fegyvert / szorítsd üres szívved-hez*”, ti. a „*csaltál s így nem szerethetsz*” ugyanazt az abszurd tilalmat mondja ki, mint amiről fentebb beszéltem. Innen kell nézni az önmagamnak szemrehányást tevő folytatást is. Akkoriban úgy éreztem, hogy mind a magánéletben, mind a politikában befuccsoltam. Az abnormális önutálat és lelkiismeret-furdalás is a praxisfilozófiából következett, hiszen annak a logikájából következik, hogy vagy nem értettem meg kellőképpen az elméletet, vagy gyarlónak bizonyultam a gyakorlatba való átültetésekor, tehát csak magamat hibáztathatom. Ez később gyakran alkalmazott megoldás: „*S mivel nem tudok / e szűk jelen kanyargós folyosóin / szépen evickélni (fálnak verődöm).*” A zárójelbe tett rész komikus módon fizikailag konkrétá teszi az előtte álló metaforát. A képes beszéd-

nek ez a komolyanvétele ekkoriban vált ugyan kínzó problémámmá, de gyerekkorom óta foglalkoztat. Például mindig elgondolkoztattott, hogy ha valaki olyasmit mond, hogy „itt haljak meg”, tényleg kész-e életével kezeskedni korábbi állításáért. Egy poétikai hozadék itt az etikai mellett, hogy a metafora világából hirtelen kibukkanunk a tények világába. Képzeljük el a következő szituációt: egy népszónok azt mondja, hogy „szívem vérzik”. Erre egy kiscserkész hozzálép, mondván: „Bácsi, hívjuk a mentőt?” Ezzel a kiscserkész leleplezi a metaforák és a tények közötti különbséget.

„Életem s szabadságom érdekében / döntöttem: magamat bővíteni / a lehetőségek kísértetsarnokává.” Itt fokozódik a politikai önutálat. Ami a lehetőségeket illeti, a possibilista történetfelfogásról – erre a Nagy Imre-versben is kitérek – mindig elég lesújtó véleményemmel voltam. Ezért sem bővíthetők mássá a lehetőségek, mint kísértetsarnokká. A továbbiakból kiderül, hogy ez a három sor önbírálat, hiszen sem életem, sem szabadságom érdekében nem értelmes így dönteni. „Mert a bensőnkben van hely!” – utalás Lukács György terminusára, a „hatalomvédte bensőség”-re (*machtgeschützte Innerlichkeit*). Valószínűleg visszatükrözi a vers Altrichter Feri hatását is, aki akkoriban részt vett néhányszor a Fodor Gézával és Szabolccsal tartott Lukács-szemináriumainkon. Ő szívesen élcelődött arról, hogy azt még csak érti, mi a bensőség (máj, tüdő, szív), de mondanánk meg neki, mi a bensőség. Én már akkor is titkos dezertőre voltam a Lukács-iskolának, mert jóllehet megpróbáltam Altrichter számára interpretálni a lukácsi kategóriát, észrevételével mélyen egyetértettem. Az utolsó négy sorban aztán a bensőség egy sor durván pejoráló jelzót kap: „híg káprázat, csaloika semmi”, ráadásul „gyáva-ságunk szépneve”. A „gyáva-ságunk szépneve” teljesen lukácsista, mert a „hatalomvédte bensőség”-et Lukács természetesen megvetette. Az utolsó két sorról az a véleményem, hogy ez praxisfilozófiai drámám mélypontja. A praxis nevében ítélni a szellem fölött (akármi legyen is az). Egyetlen mentségem: magamat is holtta nyilvánítottam.

A következő strófában hangot váltok. Mintha az ÁRMÁNY ÉS SZERELEM Millerje üvöltene fel: „Hiszen becsületes maradtam – s látnikellő, / mit intézett el itt a becsület!” Ez nem tartozik közvetlenül a vershez, de akkoriban nagyon foglalkoztatott, hogy mit kezdhet egy magára valamit is adó scientista rendszer az ilyesféle morális kategóriákkal, mint a becsület. A meditáció tulajdonképp az *Irodalmi Újság* október 26-i számára megy vissza, ahol Hubay Miklós elmélkedett a kispolgáriság fogalmáról annak kapcsán, hogy a Parlament előtti sortűz után kispolgárok szedték össze a téren fekvő halottakat, míg a nem kispolgári rádióban Bóni gróf áriája szólt: „A hazaszeretelnél szerelmünk többet ér”, és már akkor is arra jutottam, hogy ilyen kérdésekben oktalanság kánonokat vagy kódexeket felállítani. Vagy van egy közösségnek szabályozó erejű ízlése, vagy nincs. Az olyan szavaknak, mint becsület vagy jó ízlés, kell, hogy jelentése legyen a spontán közösségekben, de ha ilyen jelentéssel mégsem bírnának, akkor nem lehet formálisan megkövetelni, hogy ilyennel bírjanak légyen.

Itt aztán visszatérek a szerelmi mórifikáláshoz. „De csönd.” Ez olyan, mint a romantikus drámában a – félre! Önkommentár: „Hogy elragadtattam magam / – a képzelet! Nem illő / így szólnom Hozzád.” Majd megint visszatérek a politikai motívumra, „Az izgága diák / és a szent köteléket típrő szerelmes: / egy foganat.” Tí. '68 egyszerre volt Prága, a párizsi, berlini diáklázadás és szexuális forradalom. Tehát a szent köteléket típrő szerelmes és az izgága diák valóban egyazon történelmi élménnyel legitimálta magát.

Valóban van egy erkélye annak a lakásnak, ahol Gézáék akkor laktak. Mari ott üldögélt, és én kellő távolságból nézegettem őt, hogy ne vegyen észre. Ebből a versből egyébként „Az estharang a megtartásra int” sort szeretem a legjobban. Nagyon finom,

ugyanis a harangszó állandósága nem kötelez valamire, hanem csak figyelmeztet, de meglehetősen tárgyaltalanul, valakinek vagy valaminek a megtartására. Itt megint visszatér a piszkoskodás: a jövő nyilván nekem tartozik tejelni, tehát én az örökös eszével gondolkodom erről a jövőről, ti. lehet, hogy nem öröklök. Nagyon racionális a vers befejezése: azért tartóztatnám a végkifejletet, mert – jobb híján – nézni akarlak még. Az utolsó négy sor tipikus példája annak, hogy mennyire félre lehet érteni a lírai helyzetdalt. Mivelhogy nem volt Veled, nem volt kivel jól érezni magam. „*Kuporgatom időm*” – ez az apró tréfáim közé tartozik: elmúlt időt ugyanis nem lehet összegyűjteni. Az utolsó két sort azért szeretem, mert tipográfiaiilag egyforma hosszúságúak, grammatikailag feszültek (feltételes mód plusz infinitívus), és az enjambement következtében az utolsó sort akár el is lehetne hagyni. Az első változatban úgy is végződött a vers, hogy „*szeretnélek*”. Az utolsó két strófában végigvonul egy makacs asszonáncsorozat: *Szemed is – tükrözi: hidegedik – int; Dei – tartani.*

MOST ÚJBÓL

Ezt tartom a legzeneibb versemnek. Itt sikerült a leginkább megvalósítanom azt a programomat, hogy a konvencionális szimmetriaelemeket (azonos szótagszám, rím, ismétlődő verslábak) tetszőleges helyen megismételt fonetikai elemekkel helyettesítem. A tetszőleges hely is fontos, tehát hogy a rímnek nem kell okvetlenül a sor végén lennie, „*faágyak – a fáradt*”, és nem kell semmilyen szekvenciát követnie. Az első két sor csak mély magánhangzókat tartalmaz. A harmadik sor hét szótagja közül négy magas hangú. A negyedik sorban a magánhangzók aránya kiegyensúlyozott, de a sorkezdetben még mindig a mélyek dominálnak. Megvan itt a mássalhangzók trükkje is, nevezetesen a mássalhangzó-torlódások vizuálisan majdnem egymás fölött vannak: a napzárporban a „*pz*”, a vízfoltban a „*zf*”, a felkapkodban a „*pk*”. A következő sorban megint a mély hangrend uralkodik: „*A zuhany. Hő és pára*” – 5/2 a mély hangok javára, viszont a nagyon hangsúlyos „*önkívülete*” sortól kezdődően az utolsó szóig a magas hangok fölénye érvényesül. Az utolsó, számomra nagyon fontos, mert kétjelentésű szó viszont ismét mély hangrendű. Tehát ezzel bezárom a kört, visszatérek a maradéktalanul mély hangrendű kezdő sor fonetikai világába. Természetesen nem ilyen megfontolások szerint írtam a verset, semmiképp nem akarnám megismételni Edgar Allen Poe zseniális blöffjét. Eredetileg hosszú, epikus versnek készült a Lukács fürdőről, viszont miután a következő strófákat kidobtam, ennek valóban azért kegyelmeztem meg, mert föltűnt a szöveg meglepő hangtani konzisztenciája, és egyidejűleg már foglalkoztatott a forma visszacsempészésének ez a lehetősége. Még egy formai elem: egyetlen mondatnak sincs állítmánya, illetve legyünk precízek, nincs igei állítmánya. Tehát grammatikailag egyforma öt mondatból áll a vers. Ez is egyfajta ritmus. A címadás pedig teljesen tudatos volt. A MOST ÚJBÓL a da capo al fine megfelelője, annak a megvalósítása, amit már AZ ÁLMATLANSÁG DALAI harmadik része is példáz, egyben ironikus jelzése annak, hogy milyen könnyű egészen mechanikus módon formát teremteni. Az utolsó két sor ugyanaz a technika, amit a videósok jóval később fedeztek fel a makro trükkjével. Ha egy nem drámai eseményt superközeliből fényképezek, akár földtörténeti vagy meteorológiai katasztrófának tűnhet. Semmilyen életrajzi vonatkozása nincs. Soha többé nem jártam a Lukács fürdőben, tipikus szerepvers.

Kántor Péter

GYURI

Quatorze Juillet – ma lerombolják a Bastille-t,
felhívtam megint a Marit, hogy élsz-e,
és összeszorult a gyomrom, összepréselődött,
mint a svájci gárda, akiket mind egy szálig
lemészárolnak majd, mert hiába észérv,
nem adják meg magukat, mintha nem állna
módjukban – nem áll módjukban, és kész.

Hosszú hónapokon át mint az angyalok,
nem ettél semmit, szívószálon keresztül
szívtad magadba a folyékony kenyeret, a sört,
és elhitetted magaddal és velünk is,
hogy ez örökké mehet így, de legalábbis
még sokáig; sör, cigaretta, sör,
no meg ételreceptek minden mennyiségben
az enni tudóknak – az itt maradóknak;
emlékszem arra a keserűségre, amikor
hirtelen rájöttem – te szerencsére nem –,
hogy az éhezés íratja veled a recepteket,
a legváratlanabb pillanatokban
kinyilvánítottad határozott szándékokat,
hogy vacsorát adsz Réz Pálnak, Mari
ment a telefonhoz, intézte a meghívást,
vacsora persze sehol, már réges-régen
nem volt erőd főzni, de receptekre
még futotta, sőt, futottak eléd
tülekedve a képzeletbeli húsok, levesek,
amiket mindig is inkább másnak készítettél,
neked elég volt a vodka, a sör, a vers,
a nők meg a politika; szüntelen lázas
nagylelkűséggel álmodtál pazar ételeket
a barátaidnak – győzze, aki bírja! –,
én egy francia hidegtálat kaptam tőled
nem sokkal a halálod előtt, abból
életem végéig lakmározhatok,
Gyuri.

2000. július 14.

Július 10-én még nem tudtam, hogy utoljára látlak, beszélgetek veled. Éjfél előtt fotelt hoztál be Valinak, aki elaludt a széken, és a feje oldalát hajlott. A nyakcsigolyáját féltetted.

13-án ideges lettem, és másnap megéreztem, megértettem, hogy nincs tovább. Volt még két napod, amikor 14-én elsirattalak.

Emberi fajok és tutajok
sodrónak alá,
levágott végtagokból
a gyémántot-ért levegőt is kiszakítaná
valami.

Vadgazdaság. Orgazdaság.
Túszulejtés. Rabulejtés:
a logika tiszta építménye rabul ejt.
Vagy Joseph Beuys, ahogy versek értelmét
magyarázza egy halott mezei nyúlnak.

Puszi, nyuszi,
nincs több, rá lehetőség,
nincs; a tagolás
is fájdalomcsillapító-adagolás,
vagy – nem én tudom éppen.
De az úgynevezett élet
mégiscsak arra van, hogy majd megérjem.

Majd visszasírnám
megannyi mostani panaszomat,
amiket így nem is sorolok. Vissza-
szívja az ember, valamihez igazítja mégis
ha nem is azért, azért is.
Hogy a legolcsóbb megoldást válassza.

Különben mindenkivel össze-
csaphatna.
Ez is egy gyagya rázat lenne.

Fogja a holt nyulat Joseph Beuys,
kalapban magyaráz verseket neki.
Külön-külön egyikük sem értheti
a másikat. De valami, Valami
azt mondja mégis: „Egy pillanat...
Pillanat...” S mintha öröklétek óta
pihennének közös pillák
– vagy a madarak esetében pislogóhártyák –
alatt. Van mégis, szinte soha, de van,
ilyen halálos tisztulat.

Fodor Ákos

PETRI

Életem egyik legmarkánsabb résztvevője: *résztadója*. Azok közül való, akik nélkül nem volnék éppen olyan, amilyen. Jóra, rosszra, csodálnivalóra számolhatatlan okból Példám. Mindezek összege: szeretem.

*

Gyuri, nincs okom búcsúzni tőled; amit életedből életem valaha is képes volt el- és befogadni, az él, amíg élek. Addig is – amint ez együttléteinkkor rendre el is hangzott –: KÖSZÖNÖM A TALÁLKOZÁST.

Sajó László

ZÁRLAT

Hogy elérjek a napsütötte sávig,
hol a semmi sincs, fekete lyuk, mikor az isten ásit,
büdös van, néznek rád dülledt halottak, halszemek,
mennyei padlástérben szentori hang: *Élsz! Halsz!*, te meg
lenn nyaralsz az örök világosság hűvösében,
szellő se rezg, bűvös, bűnös, bűzös éden:
a földi ólban a boldogság disznaja, bizonyos Tünde Fény, rőfög még...
2000. július 16., örökvasárnap, öröklét.

A TUBUS PANASZA

(P. Gy. beszélgetőfüzetéből)

Uram,
sajnálhatod azt a hernyónyi fogkrémet,
amit nem nyomtál ki belőlem.
Így dobtál el.

Ugyan,
sajnálhatom azt az örökkévaló levegővételt,
amit, elfeketült körömmel,
nem nyomtam ki belőled.

Nádas Péter

BUKOTT ANGYALA

Anyagcseréje oly szerencsés, írta ő maga, hogy levegőből (meg némi sörből) megél. Olyan volt, mint a cérna. De nem lehetett sehová befűzni a nagy fejétől.

Ha véletlenül megláttam a nagy fejét, akkor bosszankodtam, hogy miért nem fényképeztem le még mindig. Felelőtlen, érzéketlen dög vagyok, hagyom, hogy észrevétlenül elfusson mellettem mások élete. Szakállával, nagy fülével, bőre bonyolult krátereivel, ragyáival, elrajzolt, húsos orrával, széles és vastag, mindent benyelő alsó ajkával valósággal felkínálta magát a művetlennek. S még mozgalmasabbá tette a fejet, hogy az erős részletek meg nem álltak a vigyorok, a mosolyok, a grimaszok, a tikkek között. Nagyon jól el tudtam képzelni a klasszikus ellenfényeket, amint súrolják ezt a domborzatot.

Felület, felület, ilyen fények még csak nem is érintenék. Ez volt az egyik bökkenő. Viszont kezemre játszott volna, hogy oly kevéssé érdekelte egy ilyen fényképezkedés. A tizennyolcas villamoson kérdeztem meg, a Déli és a Moszkva tér között, mit szólna hozzá. Kiragyogtatta tekintetét, és rondán vigyorgott hozzá a nikotintól fekete fogával. Látszott, hogy a kérdés hallatán megpróbálta testi hiúságát feltámasztani, de visszacsúszott. Maya válaszolt helyette, mintha ő lenne a világi ügyek felelőse, persze ő is csak merő udvariasságból. Meg nehéz is lett volna egyetlen arcot kiválasztani a kínáló variációk végtelenéből, ami szintén akadályozott. Nem tudtam dönteni.

Arra is figyelni kellett volna, hogy nem ennek a nagy fejnek az önálló mozgalmairól van itt szó, hanem arról, hogy az észrevétlenségbe húzódozó test, amelyet két számmal nagyobb télikabátokban rejtegetett, miként játszik együtt a nagy fejével. Amikor hitetlenkedett, s ez igen gyakran megesett vele, akkor például fanyar jóindulattal mosolygott ki a szakállából, de nagyon magasra, nagyon szigorúan felszaladt a homlokára az egyik vastag szemöldöke, s ugyanezen az oldalon, szinte kellemetlenül, hegyesen a válla is. Hangja is csúszott velük fölfelé, a biztonság érzékileg színezett basszusából kínos sipításba, majd mintha megcsuklana, vissza. Szégyenkezhetett a nyilvánossá tett gondolkodási láz miatt. A szemöldökétől olyan lehetett volna, mint egy szigorú iskolamester, a vékony kis vállától ellenben olyan lett, mint egy akadémikusodó kisiú. Holott az embernek az maradt az összbenyomása, hogy minden vélekedéstől elég távol áll, s még a sajátjától a leginkább. Ez a tulajdonsága inkább a demokráciában adta ki magát.

Alles in allem, ezek izgalmas részletek, de még mindig csak a porhüvely. Szinte befolyásolhatatlan biztonsággal tartotta a cigarettáját és a poharát a ragadozó kezében, bármi történt körülötte vagy a nagy fejében. Hosszú évek alatt mesterévé vált, miként kell akár egyetlen kézben egyszerre mindkettőt tartani. A mozdulat szép volt, hatékony. Hol szívott, hol húzott egyet, nagy ádámcsutkája nyelt. Önmaga zeneműve és karmestere. A szenvedély messzire visz, s a beidegződései jórészt nem engedik vissza onnan az embert. A tektonikus erők változékony működésének valószínűleg ez a bizonyosság lett a stabil kontrapunktja, s a kéz tremorja csupán a test gyöngeségének kísérő szölamá.

Talán kevesen vették észre, hogy miként tünteti el a tekintetét az erős gesztusok mögött. Valahonnan, egészen máshonnan néz. Nehéz lenne megmondani, honnan nézett ki ez az ember. Mindenesetre egy olyan állandóságból, ahová a tremor nem ér el.

Egyszer elhűlt tanúk jelenlétében versenyeztünk, ki tud rettenetesebbet mondani. Nem a fantáziánkat kérdeztük, hanem azt mértük össze, melyikünk merészkedik mélyebbre a világ rettenetének tudomásulvételében. Úgy mentem bele, hogy vesztés leszek. Korai verseiben még látszanak a klasszikus szépség esztétikájának nyomai (amiben én mind a mai napig csökönyösen megmaradtam), de abban a pillanatban, amikor a csúnyaság modern szépészetének krokodilja a végtagok utolsó kis csontocskáit elropogtatta már. Lovagi tornánkból mégis én kerültem ki győztesen. Ami a szépészetek természetét illetően hosszú időre gondolkodóba ejtett. Mert nála nem ereszkedett senki mélyebbre a nyers emberi állag felismerésében. Le van hántva minden szépelgés, hamiskodás, egyetlen négyzetcenti nem maradt, ahol a látszat megvethetné még a lábát, hogy visszajöjjön. Ami költészetének talán mégiscsak a látványosabbik felülete. Titokzatosabb, hogy miként oldja, mivel ártalmatlanítja a tekintete elé táruló látvány brutalitását, miként adagolja a gúnyt, az öngúnyt a saját brutalitása ellenében, hogy másokat megóvjon, miközben mindenféle kegyetlenkedéstől mentesen elvonja a mindennapi betevő hazugságukat. S még rejtélyesebb a gyöngédsége, amelyből az óvás nemes gesztusa táplálkozik, amelyből azonban előzőleg már minden érzélgősséget és önsajnálatot sikeresen eltávolított. Ami lefordítva azt jelentené, hogy a tárgyilagos látás nem akadálya, hanem feltétele az emberszeretetnek, a jószág pedig, bárholnan nézzük is, nem a brutalitás hiánya.

Utolsó verseinek egyikével különösen meglepett. Mert még azt is fapofával tudomásul vette, hogy a hozzá legközelebb állók sem őt szerették benne, hanem a költészetét. S e szörnyetegek közül még a szerelmeit sem vette ki a versben. Meglehet, hogy igazságtalan, de akkor ez a világ igazságtalan természete. Az embernek végül is tényleg az volt az összbenyomása, hogy ez az ember nincs, akit én itt látok, s akkor miért ne a költészete lenne a fontosabb. Nem is volt. Maga helyett elküldte bukott angyalát, hogy demonstráljon nekünk egy emberi életet. Ha lett volna, akkor ennyi pálinkától, bortól és sörtől már tényleg régen fel kellett volna fordulnia. Egyszer megfogtam a vállát, Bibó temetésén, s akkor éreztem is a kezemben, hogy nincs. Ami furcsa volt, meglepő, hiszen amikor kezet fogott vele az ember, akkor nagyon is érezte a testi jelenvalóságát.

Odébb kellett raknom. Mert észrevettem, hogy Illyés Gyula mellett állok, s világos volt, hogy ebben a történelmi pillanatban ez nem az én helyem. Az ő helye. Kicsit tiltakozott, de azonnal értette, mit művelek, s nehéz volt nem vihognunk. Szemből éppen készülődött egy kolléga az expozícióra. A keresőbe nézve, bizonyára nem értette a gyors helycserét a sírgödör másik oldalán, hiszen ő akkor még csak egy nagy nemzeti költőről tudott. De szerencsére exponált. Azóta a két nagy nemzeti költő valamilyen archívum mélyén ott áll egymás mellett a nyitott sír fölött a negatívon.

Éppen csak ismertem.

Nagy biztonságban éreztem magam a közelében. Nem kerestem a társaságát. Egyszer, nagyon régen, adódott egy hét, amikor minden este beszélgettünk, bele a vége nincs éjszakába. Minél többet ivott, annál tisztább, annál átláthatóbb lett a gondolkodása. Mire összecsuklottam az álmoasságtól, fájón világított.

Fodor Géza

„MEGMENTHETLENÜL SZEMÉLYES AMI JÓ VOLT”

Az utolsó időkben tudatosult bennem: ötven éve ismerjük egymást. Szomszédos házban laktunk, Perl Gyuri (mert eredetileg így hívták) a Batthyány utca 23.-ban, én a Fazekas utca 4.-ben, mindketten 1943-ban születünk, én májusban, ő decemberben (22-én, „Jozsif és Jézus között”), egy iskolába jártunk, a Medve Utcai Általánosba (majd a Toldy Ferenc Gimnáziumba), ő az évvesztés miatt egy évfolyammal alattam. Mindkettőnket anyánk nevelt fel, mert apánkat munkaszolgálatosként elvesztették. (1961-ben statisztáltunk Fábri Zoltán KÉT FÉLIDŐ A POKOLBAN című filmjében egy harmadik barátunkkal, Romhányi Lászlóval. Laci emlékezetem szerint ipari tanuló volt, de festett, festő szeretett volna lenni. Később házaknál kazánfűtést vállalt, mert a fűtőnek nem folyamatos a munkája, s tudott mellette festeni. A forgatáson a futballmeccs közönségében voltunk. Később újraválogatták a statisztákat, Lacit, aki magas, jó kiállítású, férfias jelenség volt, kiválasztották valamilyen más szerepre, minket Gyurival kiszuperáltak. Laci akkor kijelentette, hogy ha mi nem kellünk, ő sem marad. Eltökéltetését látva a válogató elgondolkodott, majd azt mondta: na jó, muszósnaak megfelelnek.) Évekig játszótársak voltunk a Fazekas és a Csalogány utcai grundon, anélkül, hogy összebarátkoztunk volna. Gyuri némileg kilógott a gyerekcsapatból, viselkedésében volt valami groteszk, s mindnyájunknál érzékenyebb és sebezhetőbb volt. Nagyszülei féltőn vigyáztak rá. Egyszer bemeséltem neki, hogy a házuk előtti vízóra fedőlappja a pokol bejárata. Másnap iszonyúan lehordott a nagymamája, hogy Gyuri éjjel nem tudott aludni. Az eset nem tette bensőségesebbé kapcsolatunkat. Végül a plébánia – no meg az érettség – hozott össze bennünket. Mindketten ministráltunk a Batthyány téri Szent Annatemplomban. A plébánián Edelenyi István tisztelendő úr vezetésével a templomi énekar tagjai és a ministránsok élénk ifjúsági életet éltek. Lehetett pingpongozni, télen szánkókirándulásokat tettünk, nyáron Pünkösdfürdőre jártunk strandolni. A tisztelendő úr ilyenkor civilben volt, s nem volt szabad tisztelendő úrnak szólítani. Aki a strandon megfeledkezett erről, és elszólta magát, félóráig kellett hogy őrizze a holmikat. Egyszer egy kiránduláson (1957 tavaszán lehetett) egymás mellé keveredtünk, és beszélgetni kezdtünk. Kiderült, hogy mindkettőnket érdekel az irodalom, és sokat olvasunk. Sokéves ambivalens viszony után egyik napról a másikra lángolt fel a barátságunk, és lobbogott mindenek felett álló intenzitással mindaddig, amíg Gyuri bele nem szeretett Mosonyi Alizba, majd el nem vette feleségül, s ez természetes módon nem osztotta érzelmeit. Évekig szinte mindennap együtt voltunk, többnyire nálunk, mert nagyobb lakásban laktunk, de leginkább csatangoltunk, főleg a Várban, ami akkor még nem volt turistaparadicsom, hanem tele volt háborús romokkal. Füttyjellel hívtuk egymást az utcáról, a G-MOLL SZIMFÓNIA főtémájával. Mindent megbeszéltünk, és sokáig párhuzamosan fejlődünk, bár Gyuri érdeklődése mindig sokoldalúbb volt, mint az enyém.

1958 és '59 nyarát a Lukács uszodában töltöttük, verseskötetekkel felszerelve és érdekes emberekre lesve. Gyuri ekkor már bejáratos volt egy költőkörbe, mely szintén

gyakori vendég volt a Lukácsban – Orbán Ottóra és Timár Györgyre emlékszem belőle. Kapcsolatban volt ezzel a körrel egy nagyon szép és kedves lány, Krajcsovics Kati, aki fontos szerepet játszott Gyuri életében; tudtommal ő avatta be a szerelembe. Később meghalt, úgy tudom, közlekedési balesetben. Az ő emlékét őrzi a NAENIA a MAGYARÁZATOK M. SZÁMÁRA-kötetben. Lukácsbeli élmények fel-felbukkannak Gyuri költészetében is. Például:

*„(Mióta nem járunk sem én sem a barátom
abba az uszodába, hol hasbarúgtunk a víz alatt
éltes jellemzésűket a rossz alakításért,
s büntetésből vízfecskendezéssel
kínoztunk némely önhitt tenoristát)”*

(NAGYON SZERETTEM EZT A NŐT)

Az eset háttere a következő. Meséltem Gyurinak, hogy láttam a Nemzetiben a BÁNK BÁN-t, s nem tetszett Kállai Ferenc mint Ottó. Mikor felfedeztük a hidegebb, úgynevezett férfimedencében, Gyuri aláúszott, s hogy tényleg hasba rúgta-e, nem tudom, mindenesetre megzavarta úszás közben. Én a BÁNK BÁN-ból idéztem hozzá Biberachot: „Ej, ej, kegyelmes úr, vigyázz, vigyázz; mert / egy ily keszeg, sovány fiút az izmos / Bánk bán – bajússa egy végére tűz.” A hőstettel kapcsolatban a többes szám használata már költői túlzás, mert gyávaságomban az idézetet is csak olyan távolságban mertem elmondani, hogy elhangozzék ugyan, de Kállai ne hallja meg. Tenoristára nem emlékszem. A MOST ÚJBÓL egészeben Lukács-vers. A „Nyakszirtemen dörögve / széttört sugár” befejezés talán arra is utal, hogy a férfimedence egyik sarkában valaha vastag sugárban zuhogott be a víz, s ebbe nagyon szerettünk beleállni. Egyszer megszólítottuk az uszodában Tersánszky Józsi Jenőt. Odaült hozzánk, és végtelen elbeszélésbe kezdett valami szerzői jogi bizonyodalmáról, s kért, hogy járjunk utána a dolognak. Ezt nemcsak azért nem tudtuk megtenni, mert gyerekek voltunk hozzá, hanem már azért sem, mert semmit sem értettünk az ügyből.

1958-ban három nagy szellemi élmény ért bennünket, három új könyv jóvoltából. Akkor jelent meg a kétkötetes ÖRÖK BARÁTAINK, Szabó Lőrinc versfordításainak legnagyobb gyűjteménye, Füst Milán ÖSSZES VERSEI a zöld életmű kiadásban és a MAI FRANCIA KÖLTŐK. Az ÖRÖK BARÁTAINK-ban évekig lubickoltunk, a MAI FRANCIA KÖLTŐK is hosszú távra adott megfajtenivalót, aktuálisan a legnagyobb hatást azonban különös módon Füst Milán versei tették ránk – talán a koravén fiatalság vonzalma volt ez az öregségélmény iránt, szerepjátszás. Mindenesetre 1958 nyara és ősze Füst Milán-rajongásban telt el. Olyannyira, hogy elhatároztuk, felkeressük a Mestert. Gyuriban volt meg a bátorság, hogy telefonáljon neki. A Mária téri telefonfülkéből hívta fel, hogy szeretnénk meglátogatni. Füst Milán azt mondta, az lehetetlen, mert már senkit sem fogad, a múltkor is az Akadémiáról keresték, de ő elutasította őket. Vasárnap délután háromkor vár minket. A megjelölt időpontban, 1959. január 4-én – nem kevésbé lámpalázasan – megjelentünk nála. (Elvittük egy harmadik barátunkat is, Benedek Lórántot. Lóci mélyen vallásos református volt, egy bibliakör tagja. Keresztényi szeretetét és önfeláldozását azzal is bizonyította, hogy Gyurinak ajándékozta a maga HÁBORÚ ÉS BÉKE-példányát, ami, tekintetbe véve a mű volumenét és akkori anyagi körülményeinket, valóban áldozatnak számított. Később angoltanár lett, és Nádasdy Ádámmal az első közé tartozott, akik nálunk modern alapokra helyezték a nyelvtanítást. Még később egy angliai ösztöndíj segítségével közgazdásszá képezte át magát, s most a MIÉP egyik teore-

tikusa.) Füst Milán egy dívány közepén trónolt, keze ügyében a telefont. Kérdezte, mik akarunk lenni. Elmondtuk. Biztosított bennünket, hogy nem lesz belőlünk semmi, mert ő nem támogat minket. József Attilának is ő szerzett állást, meg lehet nézni az ajánlólevelét, ki van állítva az Irodalmi Múzeumban. Gyuri előhozakodott velem, hogy szeretné megmutatni neki a verseit. A Mester közölte, hogy nem hajlandó elolvasni őket, mert ő senkinek nem akar a hóhérrá lenni. Aztán irodalomról volt szó, azt fejtegette, milyen ritka az, hogy valaki verset is és prózát is tudjon írni. Mert hiszen Petőfitől A HÓHÉR KÖTELE szemét, Ady novellái rosszak, Babits, hát igen, ő tudott prózát írni, de ő is jobb költőnek, Kosztolányi jó prózaíró volt, viszont ő verset nem tudott írni. Kis szünet támadt, én pedig, hogy buzgón levonjam a Mester szavainak konzekvenciáját, megjegyeztem: hát akkor senki. Mire ő: „dehogynem, én”. Hangsúlytalanul, mintegy csak mellékesen, a világ legtermészetesebb hangján, minden nagyképűség nélkül. Később rátért, hogy már öreg, beteg, és nemsokára meg fog halni. Akkor meg Gyuri volt buzgó, és hevesen ellene vetette: dehogy, professzor úr, hiszen olyan jól néz ki. Füst Milán felemelte a jobb karját, s mintha roppant távolságra beszélne, szólt át a szoba másik felébe: „Mi az, mit jár a szád ott, mint a kacsza segge?” Végül megkértük, hogy dedikálja a magunkkal hozott versesköteteit. Nagy, kissé reszketeg betűkkel kezdett írni, aztán egyszer csak megállt, felnézett, és megkérdezte: „Miért vettétek meg ezt, úgysem érthetitek.” Majd rezignáltan hozzátette: „Röhögtek ezekért engem éppen eleget, most már mindegy.” És befejezte a dedikálást, majd elbocsátott. Zavartan, de nem csalódottan, emelkedett hangulatban jöttünk el.

1958 nem csak az irodalmi élmények éve volt. Az őszi, első nemzetközi Bartók-fesztiválon a koncert második részére sikerült belógnunk a Zeneakadémián a főiskolások erkélyére, Yehudi Menuhin szólóestjére. Ezzel kezdődött a Zeneakadémiára való belógások nagy korszaka. Fel sem merült, hogy jeggyel is lehet koncertre menni. Főleg a földszint jobb oldali bejáratnál törtük át a jegyszedői védvonalat, ahol egy kopasz, magas hangú bácsi engedte be a közönséget, és közben azt sipította: „Ne tóduljunk be, ne tóduljunk be!” Cerberusnak neveztük. Másik kedvelt helyünk az orgonasípok keskeny erkélye volt. Megegett, hogy a pincén keresztül jutottunk el a bal oldalra, ahol már nem volt jegyszedő a pódiumülésekhez. Előfordult, hogy botrányosan viselkedtünk. Szombat délutánonként volt egy középiskolásoknak rendezett ismeretterjesztő koncertsorozat, egy Friss Gábor nevű tanár vezette. Egyszer beültünk az orgonasípok erkélyére, s mivel mi, akik Menuhin koncertjére „jártunk”, mélyen megvetettük az ilyen gyermekelőadást, hangosan brekegtünk és rőfögtünk. A szünetben természetesen leszedtek minket, és napokig szoronghattunk, hogy jelentik-e botrányos viselkedésünket a gimnáziumnak. Szerencsére nem tették meg. Gyuri egyszer az Operában is feltűnést keltett. 1959-ben ünnepelték az Operaház fennállásának 75. évfordulóját, s ez alkalomból ünnepi hetet rendeztek. Akkor láttuk először a három Bartók-művet, de hogy miért mentünk el a hetet záró BÁNK BÁN-ra, azt nem tudom, hiszen lenéztük a darabot. A zenekari előjátékot tartós piano hangzás után erős akkord zárja le. Gyuri erre hatalmas műtüsszentéssel reagált, nagy megbotránykozást váltva ki a körülöttnk ülőkből. Olykor eléggé rémesek lehettünk. Egyébként Gyuri számára a zene általában véve nem volt fontos művészet, pontosabban: egészen sajátos viszonya volt hozzá, voltak fontos, személyessé váló zenéi, ezekre gyakran hozzá közel álló emberek révén talált rá. Így nemcsak elviselte, hanem egy kicsit követte is operamániámat, noha ennél a műfajnál semmi sem állt távolabb tőle. Ismeretei azonban fel-felbukkanak költészetében. A zenéből, azt hiszem, két dolog lett különösen fontos számára:

Kepes Sára miatt Schoenberg, majd még később Schuberttől a TÉLI UTAZÁS – ezt úgy élte meg, mintha saját költészetének volna a része. Ebben az időben – s ez is erősítette a zenei kapcsolatot – lett egy harmadik közeli barátunk is, Sztróka Kálmán, az azonos nevű tudomány-népszerűsítő író és Mándi Teréz újságíró fia. Az általános iskolában párhuzamos osztályba járt Gyurival, a gimnáziumban két évig osztálytársak voltak, aztán Kálmán átment a zenei gimnáziumba. Akkoriban zeneszerzőnek készült, Szelényi István növendéke volt a konzervatóriumban. Később, 1961-ben Kálmán zenét is komponált egy szöveghez, melyet Gyuri szenegál népmese alapján írt A TEK-NŐSBÉKA, AZ ELEFÁNT ÉS A VÍZILÓ címmel – 1963-ban le is adta a rádió. Később kantátát írt Gyuri egyik korai költeményéből (HÓDSÁG). Kálmánon keresztül kapcsolódott hozzánk Ránki András, Ránki György zeneszerző fia. Kis társaságunk ekkoriban többé-kevésbé kvartettként létezett, Ránki Andris el is nevezte – lakóhelyünkről – „zseni von Wasserstadt”-nak. Mint kiderült, az elnevezés csak egyikünkre bizonyult igaznak... Érdeklődésünkhöz képest keveset jártunk színházba. Gyurival kettesben láttuk a PUNTILA UR-at még a régi Madáchban, és AZ ÜGYNÖK HALÁLÁ-t Tímár Józseffel a Nemzetiben. A PUNTILÁban volt egy kedvenc mondatunk, amelyet sokszor idéztünk: „*Puntila is ember, ha berüg, mint egy állat*”. Ez annak a produkciónak a specialitása volt, mert, mint később kiderült számomra, az eredeti szöveg kevésbé frappáns: „*du bist ein Mensch, wenn du besoffen*”. Ha pontos lett volna a fordítás, nem lett volna kedvenc mondatunk. Viszont rendeztünk magunknak színházat, ha csak felolvasót is. Benedek Lóciával hármasban előadtuk magunknak Aiszkhülosztól az OLTALOMKERESŐK-et, majd a FAUST első részét Sárközi fordításában.

Mint említettem, Gyuri és én ministráltunk, és a plébánia hozott össze bennünket. Időközben azonban ateisták lettünk. Mindketten a tradicionális polgári nevelés keretében voltunk vallásosak, de csak mintegy szokásszerűen, azt hiszem, Gyurinak sem volt soha vallásos élménye. Ahogy művelődünk, ahogy gondolkozni kezdtünk olyan dolgokon, amelyek korábban természetesek voltak, szinte észrevétlenül nőttünk ki a vallásosságából. Ezt is megbeszéltük, de nem voltak drámai felismeréseink, nem volt ateista fordulatunk, az átmenet egyenes vonalú volt, a vallás lassan elmúlt. Először kisebb-nagyobb csínyek jelezték elidegenedésünket, melyeket a plébánián követtünk el. A pingpongtéremben volt fiúnap és lánynap. Mi persze lánynapon is odamentünk. Súlyos vétség volt például lemenni a templom kriptájába. Hogy tényleg lementünk-e vagy csak dicsekedtünk vele, már nem emlékszem – az ember előbb-utóbb elhiszi a hazugságait. Aztán egyszerűen kimaradtunk az egészségből. Gyuri később gyakran mondta Max Weber nyomán, hogy „vallásilag unmuzikális” – ehhez képest Isten gyakori motívuma költészetének. Ezek mögött a helyek mögött azért ott van az egykori miniszter is, aki belülről ismerte a vallást. Olyan ellentmondás ez, amelynek mindkét pólusa igaz. A vallás tehát elmúlt, de a világnézet-szükséglet megmaradt, és erős volt. Ekkoriban kezdtünk megismerkedni a marxizmussal. Volt a Toldyban egy csodálatos tanárunk: Komlós Gyula, a „Bácsi”. Már nem él. Történelem-földrajz szakos, mélyen hívő, szociáldemokrata érzületű, káprázatosan művelt ember volt. Gyurit, úgy emlékszem, közvetlenül nem tanította, de rajtam és egy harmadik barátunkon, osztálytársamon, Ungár Tamáson keresztül kapcsolódott hozzá, őt hallottam először hitelesen, nem visszatetszően beszélni Marxról. Gyuri ebben is kíváncsibb, érdeklődőbb volt nálam, komolyan kezdett Marxot olvasni, Sztróka Kálmántól vett kölcsön fontos Marx-műveket. Legkedvesebb közös filozófiai olvassmányunk azonban az ANTI-DÜHRING volt Engelstől – nagyon tetszett szemtelen, éles iróniája, ami ma inkább otrombának hat, mint szellemesnek, de meglehetősen tipikus példája a XIX. századi vitastílusnak. Erősen

antikapitalisták voltunk, anélkül, hogy a legkevésbé is azonosultunk volna a létező szocializmussal. Elementáris hatással volt ránk Joseph Kosmának, a Franciaországban élő Kozma Józsefnek, a HULLÓ FALEVELEK című világhírűvé lett szonon szerzőjének Jacques Gaucheron epikus versciklusára írott oratóriuma, A LYONI SELYEMSZÖVŐK, mely a lyoni selyemszövők 1831-es felkelésének állít emléket. 1959-ben lehetett a budapesti bemutatója; a főpróbáján hallottuk, de annyira megragadott bennünket drámaisága, antikapitalista, osztályharcos pátosza, hogy másnap újra meghallgattuk a koncerten. Mindebben persze benne volt a család hagyományosan és szűken polgári – erősen pejoratív csengése miatt nem akarom a kispolgári szót használni – horizontja elleni kamaszos lázadás is, amely nem vezetett ugyan súlyos konfliktusokhoz, de a maga szertetteltjes módján mégiscsak lázadás volt. (Érdekes, hogy Gyuri, akinek életvitele egyáltalán nem volt tradicionális, mélyen kötődött azokhoz, akik felnevelték, sőt fiatalsága környezetéhez. Viszonylag kései költészetében egyre-másra felbukkannak gyerekkora emlékei és figurái, általában ironikus hangütéssel, elidegenítve, mégis félreérthetetlenül életének fontos tényezőiként. Mint ahogy mindig vissza is tért gyerekkora tájára – kétszer is visszaköltözött a Batthyány utcába, először a 31.-be, másodszor a 15.-be. Gyerekkora környékén érezte otthon magát.) A marxizmussal való megismerkedésünkkel függött össze '56-hoz való viszonyunk is. Az események idején még nem voltunk barátok, de hamarosan tisztáztuk, hogy a forradalom szent volt számunkra – Gyuri egyébként személyesen is jelen volt fontos történéseknél. Bár mélyen élhetett benne jó néhány élménye (házukból valakit később kivégeztek a forradalomban való részvétele miatt), mégsem volt igazán aktuális probléma köztünk. Nem a Kádár-korszak általános elfojtásában osztoztunk, hanem világnézeti útkeresésünk, a marxizmushoz való közeledés akkor fontosabb volt, és ez a fejlődés keresztezte az emlékezést. Lassan hangsúlyt kaptak a problematikus mozzanatok, mint például a Mindszenty-nyilatkozat, és egyre inkább úgy gondoltuk, hogy ami történt, nem forradalom volt, hiszen a forradalom egy fejlettebb társadalmi-történelmi formációba való robbanásszerű átmenetet jelent, hanem szabadságharc. De ezeken a kis tisztázásokon túlmenően '56 nem volt hatékony hagyomány számunkra. Gyuriban (noha nyilván mindig őrizte) csak évtizedekkel később, akkor tört föl elemi erővel – mint nem egy verse bizonyítja –, amikor a demokratikus ellenzék visszanyúlt hozzá.

A gimnáziumban természetesen lapot is csináltunk, *Toldy* címmel, hármásban Sztróky Kálmánnal. Az ő anyja érte el, hogy a MÚOSZ-ban stencilezhessük. Kálmán gépelte stencilre az anyagot, és saját kezűleg sokszorosítottuk. Három száma jelent meg 1959-ben. Gyurinak több verse is olvasható volt bennük. De első igazi verspublikációja a HÁNY NEMZEDÉK... volt az *Élet és Irodalom* 1960. szeptember 16-ai számában, már Petri György néven. Nem tudom, mit szólna az újraközléshez, de mivel publikussá vált, és bármikor visszakereshető, egy filológiai apróság miatt felidézem.

HÁNY NEMZEDÉK...

*Hány nemzedék tört meg miattam,
míg eljöttem töretlen én,
egy alvadt vérű virradatban
roncsolt halak úsztak a habban,
és közöttük hányódtam én.*

*Szögesdrótokon kúsztak értem,
 hogy őrizzem halálukat,
 hogy állhassak sziszegve térden
 a tátongó idő szelében,
 mint bennük állt az öntudat.*

*Fény nem jelez, csillag nem őriz,
 három király se látogat,
 csak fénylő pusztulásom őriz
 meg belőlem valami hősit,
 mint vak parázs húnyt lángokat.*

*Az utakat mind lekaszálták,
 és száll az idő jószaga,
 csillaggá hervadnak a mályvák,
 a lélek tündöklő homályt vág,
 s villan a szó, mint a kasza.*

*Adj hát vigaszt ha jó remény kell,
 fizesd ki éber múltadat,
 hisz ömlik mint forrás a kétely,
 s ha ősapád dühvel felédver,
 fordítsd előre arcodat.*

A szerkesztőség belenyúlt a szövegbe, a második szakasz utolsó sora eredetileg így szólt: „*mint részegben az öntudat*”. Ez már sok volt, ezt nem engedték. Egyébként a negyedik szakasz harmadik sorában a mályvakép háttére a következő: a Toldy Gimnázium nyári táborában voltunk Alsóörsön, s a hozzá vezető út mentén a kertekben mályvák virágoztak, s ezt nagyon szerettük. (Később is megjelenik versében Balaton-parti élmény. A MAGYARÁZATOK M. SZÁMÁRA-kötetben az ANZIKSZ „rózsatültengésben szenvedő park”-képe a nyári zápor utáni révfülöpi park élményét rögzíti.) Gyuri éles cezúrárt húzott költészetében, korai verseit feledésre ítélte. 1964 nyarán ketten végigmentünk minden versen, amit addig írt, és szétválasztottuk az érvényesnek ítéltet az érvénytelennek nyilvánítottaktól. De ismert költészetébe az előbbiekből sem került be semmi. Már bemutatkozásakor, az 1969-ben megjelent KÖLTŐK EGYMÁS KÖZT antológiában is csak 1967 körül keletkezett versek szerepeltek.

Gyuri tehát harmadik gimnazista kora óta publikált, de igen ritkán fogadták el a verseit. Ezért is lehetett a MAGYARÁZATOK... igazi robbanás. Egyfelől igaz volt „*a mephistophelesi gimnazista*”, akinek egyik legkedvesebb verse a HUSZONHATODIK ÉV 30. szonettje volt, mely így kezdődik: „*Nem illetem az európai rendbe / (a vallhatóba)*” – másfelől az is tény, hogy Gyuri „*nem középiskolás fokon*” hihetetlenül sokat tanult és tudott. Már korán kezdett angolul tanulni Szabó atyától, a Szent Anna-templom egy idős papjától, de leginkább a pszichológiát tanulmányozta. Ennek csak játékos mellékterméke volt, hogy Freudtól A MINDENNAPI ÉLET PSZICHOPATOLÓGIÁJA nyomán az elszólások megfejtésével szélhámoskodtunk, ő valóban mélyen foglalkozott pszichológiával, s az olyan fontossá vált számára, hogy később, 1963-ban el is szegődött az intapsztaei elmegyógyintézetbe ápolónak – amíg az ott rászállt depresszió rövid idő múlva haza nem kerget-

te. De a pszichológián túlmenően is el tudta hitetni, hogy mindenhez ért, a legkülönbözőbb szaktudományokban bizonyult jártasnak. A legváltozatosabb kérdésekre adott szakszerű magyarázatait általában némileg komikusnak találtam, és gyanakvással fogadtam, de ezek mégis valóságos ismereteken alapultak. Érdeklődésének tágasságához volt fogható éles megfigyelőképessége. Epikushoz méltó életanyagot gyűjtött össze pontos megfigyelésekből – innen képeinek, metaforáinak lenyűgöző konkrétsága és érzékletessége. Ez az életanyag már akkor kezdett magába foglalni olyan tapasztalatokat és mámorokat, amelyek körébe nem tudtam és nem is akartam követni. Később, amikor a DOKTOR FAUSTUS-t olvastam, viszonyunkat Leverkühn és Zeitblom viszonyához hasonlónak képzeltem el; a költészetéről 1989-ben írott kísérletem végén váratlanul és indokolatlanul felbukkanó német idézet ebben gyökerezik.

Gyuri 1962-ben vette feleségül Mosonyi Alizt. Én voltam az esküvői tanúja. Az esküvő délelőtt volt, az I. kerületi Tanács Krisztina körúti épületében. Mikor a Moszkva téren felszálltunk a 63-as villamosra, hogy elmenjünk Alizért az Attila útra, intuíción az azt súgta, hogy nem indokolatlan megkérdezni tőle, nála van-e a személyi igazolványa. Elcsodálkozott, hogy szükség lehet rá, s persze nem volt nála. A következő megállóban kénytelen volt leszállni és visszamenni érte. Így egyedül mentem el Alizért. Amikor becsöngettem, bentről nagyanyjának a hangját hallottam: na végre! Aztán kinyitotta a kis ablakot, majd sértődötten becsapta: „Ez nem az!” Még aznap este elutaztak Szolnokra, Gyuri a megyei *Néplaphoz* újságírónak, Aliz az ottani rádióhoz zenei szerkesztőnek. De előtte – szerelmemmel, Lakatos Marival négyesben – hangversenyre mentünk a Zeneakadémiára. Lucretia West néger alténekesnő adott dalestet. A műsorból csak Brahms NÉGY KOMOLY ÉNEK-ére emlékszem, mert akkor hallottuk először, rögtön nagyszerű, ihletett előadásban, s nagy hatást tett ránk. Aztán kikísértük őket a pályaudvarra, megvártuk Marival a vonat indulását, s ők elutaztak Szolnokra. Ez a nap zárta le az ártatlanság korát. Mert bármilyen problémákkal terhes is a kamaszkor, még nem történt semmi visszavonhatatlan, visszafordíthatatlan, igazán megterhelő. Később is voltak rövidebb-hosszabb együttlétek, nagyon intenzívek is, de lassan minden bonyolultabb lett. Az ártatlanság korában nem voltak még „ilyen fontos beszélgetések”. (Mellesleg: a versben megörökített „jó erős pálinka” keresztanyám házi főzésű pálinkája volt.) De a hasonlíthatatlan férfimeghittség még kétszer visszajött. A hatvanas évek végén eltöltöttünk – Bence Györggyel hármásban – néhány napot nagynéném révfülöpi házacskájában. Gyuri és én egy szobában aludtunk, éjszakába nyúló beszélgetések után. Aztán 1985-ben – akkor meg Várady Szabolccsal hármásban – kiköltöztünk pár napra Endreffy Zoltánék csobánkai házába. Akkor készült hármunkról az a fénykép, amelyet Keresztury Tibor közöl Petri-könyvében. O'Neill UTAZÁS AZ ÉJSZAKÁBA című drámájában a két fiútestvér életük csúcspontjairól beszél. Ezek az együttlétek életem csúcspontjai közé tartoznak.

Úgy alakult, hogy tanúja voltam az utolsó perceknek, és búcsúzásul megsimogathattam már élettelen kezét. Félttem a végső találkozástól, de akartam is. Ha nem történik meg, kínzó feszültségben marad nyitva mindaz, ami ötven év alatt köztünk volt. Így a gyászba belevegyült valamiféle feloldás: az ötven év magába zárult.

Forgács Éva

PETRI

Minden rendszert nélkülöző reflexiók

Az első kötet a 110. oldalon nyílt ki, a KIZSAROLT NEVETSÉGES ÉLETÜNKET-nél. A csoda, az alkímia abban állt, hogy abból a piszkos, zavaros és hazugságokkal átitatott világból, amiben éltünk, és ami, félő volt, nem marad nyomok nélkül rajtunk, Petri ezt a váratlan, kristálytisza gyémántot állította elő. Mondhatnánk, hogy a költészet általában ezt teszi – de Petri megszólalása elementárisan, közvetlenül, minden más költészettől jól megkülönböztethetően a generációm megszólalása volt. Az ilyen ráismerés egyben értékelés: a szenvedélyes igenlés, amivel Petri verseit fogadtam, talán elsősorban a hangjának szólt. A kétségbeesés, a tiszta ész, a mindkettőre rálátó kétség, röhögés és mégis: tiszta líra keveredett benne – az a hang volt ez, tisztára csiszolt változatban, amin beszéltünk, és Petri verseiben ez a hang tágas térben szólalt meg. Személyessége és konkrétsága kozmikus, a jelen politikai pornográfiáin és a személyes viszonyok kibogozhatatlanságán messze túllátó létezés terében visszhangzott. A két dimenzió szüntelen egymásban tükröztetése, csúfondáros egymásra mutatása lélegzetelállító volt. Végtelenül kisszerű életünk kozmikus távlatokba állíttatott, nagyra törő önképünk pedig a pocsolyában tükröződött. A vers, mint az igazság felé tekergő spirál, helyzetünk leírásától és a lehetőségeink áttekintésétől a reménytelenség analízise felé haladt – „*elvtelen remény*”, írta – lebeszélte a saját eszünkbe vetett hitünkről („...*az ész makacs / sóvárgása a tény után / megújra korrumpálja a kétségbeesést*”), és elejét vette esetleges illúzióinknak mindenfajta „majd megoldódik” típusú elképzeléssel kapcsolatban: az idő fenyegető munkát végez, aminek beletörődött áldozatai lehetünk. És miután gyengeségünk és kiszolgáltatottságunk minden elemét módszeresen sorra vette, felcsendített egy fortissimót – „*akkor a harc*” –, amelyet a Haynau-korszakban sem írt senki, és amit a '68 utáni első évek ájult sötétjében végképp nem remélt az ember. Úgy volt, ahogyan Petri a maga kegyetlen pontosságával diagnosztizálta: a sokktól, amit a rend prágai és párizsi helyreállítása és mindennek a számunkra adódó közvetlen következményei okoztak, mindenki menekült valamerre. Valamibe, amin majd nem látszik, hogy menedék. A '68 augusztusát követő több mint egy év ráadásul a magyar vezetés suttogva kommunikált skizofrén közléseinek a jegyében telt el. A bölcsészkaron, ahová egy darabig Petri is járt, a kari gyűlést követő és a minden mocorgást végképp leállító Aczél György-látogatás előtt kifejezetten bátorították a történetek megvitatását. A következő téli szemeszter – 1970 tele? – első óráján, amikor már egészen rászoktunk erre a kívülről irányított csevejre, és Nádasdy Ádám valakinek a mondatára lustán közbevetette, hogy jó, de ha ez így és így volt, akkor mit keresett Dubček Moszkvában?, a velünk majdnem egykorú oktató rezzenéstelen arccal visszakérdezett: ki mondta magának, hogy a volt cseh főtitkár Moszkvában járt? Magának. Attól kezdve csönd volt. Hosszú, sötét középkor elé néztünk. Ebben a csendben nyílt ki Petri kötete a 110. oldalon.

Az indázó hazugságoknak, önáltatásoknak, rémületnek és kilátástalanságnak a szövevényét úgy átvágni, ahogyan Petri tette, ennek a puszta látványa az élet katartikus pillanatai közé tartozott. A versei jelentették az első, sokkoló felismerést, hogy nem

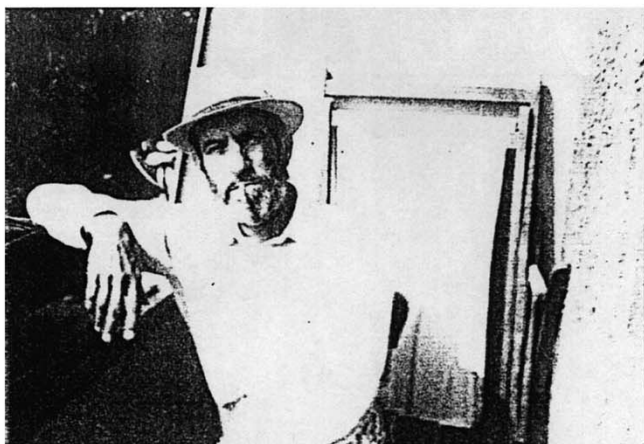
vagyunk olyan eszköztelenek, mint hinnénk. Nekem a MAGYARÁZATOK M. SZÁMÁRA hozta annak az azonnali és heves megértését, hogy a generációmba tartozom, és hogy ez nem egyszerűen valami naptári kérdés, hanem, tetszik vagy sem, történelmi közösség. Legalábbis '68 után az volt, és ez éppúgy jelentette a szerelmeink stílusát, a levegővételt a közbevetett mondatainknál, az önreflexió állandó kényszerét, mint a mozgásterünk, a politikai tér konkrét adottságait. Petri e generáció nyelvének is a legradikálisabb, legkönyörtelenebb változatát használta. Egy ilyen mondat birtokában: „*akkor a jelenlétünk / és döntsék el / mit tehetnek velünk*”, egészen másképp lehetett visszanézni az igazgatókra és főszerkesztőkre, mint nélküle.

Petri nem egy „lost generation” költője – egyébként is messze túlnőtt azon, hogy egy generáció költője legyen –, de a hangja egy generáció mindenki máséval összetéveszthetetlen hangja. Ez pusztán leíró megállapítás, de ezért, hogy sok sora – tulajdonképpen majdnem minden sora – azonnal és kitörölhetetlenül, mintegy dallamként belém vésődött. „*Cipómre nézek: fűző benne! / Nem lehet, hogy ez börtön lenne*”; „*Mint lépcsőzugban a pormacska / gyűlik puhán a korszak macska*” – a hetvenes évek rigmusai. A közös keserűség („*Elménk csírázik / mint ehetetlen burgonyák egy pince / nehéz porában*”), a közös düh („*És nem bocsájtok meg senkinek*”), a közös értelmiségi öngúny („*S mert hátlen, izgága, / azt hiszi, / a lázmérőben ő a higany*”) – s mindez mindig kozmikus por, kőzetek, az idő, a visszerek, a halál felől nézve.

A csoda, a hétköznapi nyelv látszólag minden megerőszakolástól mentes költészetet emelése a szemünk előtt játszódott le. Ez a nyelv úgy tűnt megemeltnek, mint a Duchamp palackszárítója, biciklikerekei és – leginkább – a vizeldéje, ahol nem annyira azok a teoretikus kérdésfeltevések látszanak gyümölcsözőnek, hogy akkor most mitől műalkotás ez, a művész művész volta teszi-e azzá?, mint inkább annak a látványa, hogy a palackszárító, például, a maga nemében tökéletes, arányos, célszerű, értelmes és plasztikus forma. Ez azonban csak akkor szembetűnő, ha eltartjuk éppen a mindennapi célszerű használatától, és a kiállítóterem fehér közegébe emeljük. Hogy lássuk: nemcsak palackszárító, hanem forma is. A forma, mint ekkor és csakis ekkor kiténik: absztrakció, de nem feledteti el, mi mindennek az absztrakciója – és csak ebben az absztrahált térben generál újabb utalásokat további összefüggésekre – kezd életre kapni. Petri verseiben többek között ez történik. Az élet áradása és hordaléka a poétika fehér kiállítóterébe kerül, ahol a szavak minden csiszolt felülete megvillan, és kiderül, hogy minden egyes szó sokkarátos („...*ki lehetett az az állat, aki a SÍRKERTI úton egy vendéglőt SÖRKERTnek nevezett el?*”).

Petri hiperrealista scénaí, töredékei és filozófiája, az egész kultúrából, a jelen piszkos áradatából fölbukkanó, fölhozott kincei, a feltartott leletek implicit ígérete, hogy majd, évezredekkel a jelen is ilyenéne kristályosodik. Ennek a kristályosodásnak, kultúráképzésnek az első feltétele, hogy versként, formaként bukjon ki a masszából, és persze hogy a „kellő nyomás” – az univerzum bosszúja – mint nagy paradoxon működjék – „*figyeljük – hogy lesz ligetből lignit / – talán gyémánt: / idővel s kellő nyomás alatt*”.

Donáth Péterrel beszélgettem arról 1990 táján, hogy a képeiben mennyi közös van Petri verseivel. Nemcsak a szürkék végtelen sok árnyalata, hanem a pusztítás és önpusztítás elszánt és kihívó játszámja, amit a világgal szembeszegezett. Azt találtam még hozzáfűzni, hogy különösen a folyamatos, enyhe meglepődésük közös, azon, hogy még mindig van minek pusztulnia. Furcsa, hogy épp ezt mondod, tűnődött Donáth, épp tegnap futottam össze Petrivel a Batthyány térnél, megittunk egy sört, és Petri, nagyon megfontoltan, azt kérdezte tőlem: „Nem vagy *enyhén* meglepve?”

Drága Keti & Zoli,

itt még a '86-os Berlinből pillantás
ilyen derűsen a jelenbe.

Hálám jeléül hagytam egy példányt
újabb verseimből. Kétő: a Szezonvég és
a Seb itt íródok, illetve peresztájtól.

No és itt kívülről el kereshen 1035 sor a
Misanthrope-ból. Ha Pestbudán kellett
volna szenvednem, bizony nem tőzűnk itt
Seből: Merci beaucoup pour votre charité.

Ps. Cuccaim egy rémát a kis szobában hagytam,
az írógépet is. Vasárnap valószínűleg kijövök,
és akkor Korúkkal vagy Gabival benállítom
a rentit.

Csók és ölelés
Péteri

Endreffy Zoltán

EMLÉKFOSZLÁNYOK PETRIRŐL

A filozófushallgató. Húszévesek lehettünk, amikor megismerkedtünk, a bölcsészka-ron a filozófia szakosok tudományelméleti diákkörében. Ifjú marxisták, a „Lukács-óvoda” (marginális) tagjai voltunk, én másodéves, Petri elsőéves hallgató. Akkor még nem tudtam, hogy már zsenge gyermekkorában elhatározta: költő lesz. Az egyik diákköri összejövetelen Popperről tartott előadást, fel is figyeltem rájuk, hogy mennyire okosak (mármint Popper és Petri). Nem tudom, őt mi vonzotta ebbe a diákkörbe, melyet Márkus György jeles tanítványai vezettek: főleg Altrichter Ferenc és Bence György (meg talán Kis János). Én a filozófia mellett matematika szakra is jártam a TTK-ra, ahol sokkal inkább élt Descartes szelleme. Az analízisben, a valós és a komplex függvénytanban meg a többi diszciplínában csakugyan „világos és meghatározott” fogalmakat használtunk, ahelyett, hogy zagyván locsogtunk volna összevissza, ahogy ez a marxista filozófia hazai fellegvárában szokás volt akkoriban, a hatvanas években. Próbáljunk világosan, logikusan gondolkodni az egyéni és a társadalmi élet nagy kérdéseiről is: az elidegenedésről (a legjobban ez érdekelt engem akkor, mert „nagyon el voltam idegenedve”), a társadalmi igazságosságról és egyáltalán az igazságról: ilyesmit vártam a diákkörtől én.

Hogy Petri mit várt tőle, nem tudom, de lassanként összebarátkoztunk, és megtudtam, milyen szenvedélyes keresője az igazságnak; hogy neki mindennél fontosabb, hogy felismerje és kimondja még a legkellemetlenebb igazságot is, akár önmagáról, akár a hatalomról. Emlékszem, mély benyomást tett rám, amikor elmesélte, hogy sokáig orvos akart lenni. Abban semmi különöset nem találtam, hogy valaki tizennyolc éves korában meggondolja magát, és másfelé kezd haladni, mint ahogy addig tervezte. A furcsa az volt, hogy az immár filozófia–magyar szakos húszéves fiú gondolkodásában nemcsak a biológia, az orvostudományok meg általában a természettudományok iránti érdeklődést láttam, ami nekem, tétékásnak imponált, hanem olyan elfogulatlan kíváncsiságot is a valóság iránt, ami szokatlan volt a mi köreinkben. Ahol mindenkinél mindenről határozott véleménye volt, amely mellett okosan és hosszan tudott érvelni – hogy neki legyen igaza egy vitában, a (külső és a belső) valóság mellékes volt. Okosnak persze Petri is okos volt, de neki nem a saját véleménye volt fontos, hanem a valóság és az igazság.

Nonkonformista gondolatai a marxizmusról és a hűségéről. 1968-ban a prágai tavasz elvtársi leverése után sokan egyszer s mindenkorra kijózanodtunk a marxizmusból és a kommunizmusból. Amire talán a magunk eszéből és erejéből is képesek lettünk volna, akkor is, ha nincs Petri. De volt, és sokunk kijózanodását éppen az ő kötete, a **MA-GYARÁZATOK M. SZÁMÁRA** segítette elő.

Azokban az években személy szerint énrám Petri nem csak a politikai gondolkodásával és magatartásával hatott. Egy tanszéki kiránduláson, valahol a Mecsekben, egy erdőben előadást tartott nekem a nőkről, pontosabban egy szabad embernek a nőkhöz való viszonyáról és a szexualitákról általában. A hűség vallási és polgári eszmé-

nyét bírálta a szabadság nevében: a férfiak és nők egymás iránti hűsége – magyarázta Petri – rendszerint nem a szabadságuknak, hanem a félelmüknek a megnyilvánulása. Azért tartanak ki egymás mellett – mondta –, mert félnek a magánytól vagy az isteni büntetéstől, ámde nincs morális értéke, mondta Kantra hivatkozva, az olyan magatartásnak, amelynek valami rossztól való félelem vagy egy jutalom reménye a motívuma. Neki személy szerint – mondta Petri – a nyitott kapcsolat imponál, amilyen például a Sartre-é és Beauvoiré.

Bár Sartre és Beauvoir könyvein nem volt türelmem átrágni magam, hogy első kézből is tanulmányozzam a Petri által képviselt szexualitikat, elhittem neki, hogy morális szempontból igaza van, és akkoriban egypár évig követtem is Petri „tanítását” a nyitott kapcsolatokról. Az én rosszkedéseim szerencsére nem végződtek tragikusan. De miután történt a közös társaságunkban, alighanem éppen nyitott kapcsolatok meg hűtlenségek következtében, néhány öngyilkosság, ma már, jóval túl az emberélet útjának felén, más a véleményem a hűségről, a hűtlenségről és a nyitott kapcsolatokról.

Morális alapon elítélem Petrit. A hetvenes évek elején egypár évig szinte szomszédok voltunk, öt percre laktunk egymástól, Petri az akkori feleségével, Harsányi Évával a Bimbó úton, én meg a Keleti Károly utcában a (szintén akkori) feleségemmel, Dezsényi Katalin. Sokat jártunk össze, eleinte négyesben, aztán már inkább csak hármásban, mert Petri sokszor elmaradt. „A Gyurinak van egy új barátja, bizonyos Kertész Miska, akivel a Gyuri együtt iszik, vagy inkább ez a Kertész itatja a Gyurit, mert neki nincs pénze” – panaszkodta Éva. Együttérzéssel hallgattuk Évát, Petri magatartását pedig Kati is, én is elítéltük. De csak egy kicsit, „mert művészeket nem lehet ugyanazzal a mércével mérni, mint közönséges halandókat” (gondoltuk), és mert Petrit – a társaság egységes véleménye szerint – úgysem lehet leszoktatni az alkoholizmusról. Aztán voltunk még Petrivel meg Harsányi Évával két hetet Szigligeten (ahol Petri sakokban is, pingpongban is sokszor megvert, ami meglepett), majd segítettem nekik, amikor egy hideg téli napon kiköltöztek Gödöllőre (együtt dideregünk egy tehertaxi platóján, majd felcipeltük a bútorait a panellakásukba). Ekkor hosszú évekre eltűntünk egymás szeme elől. Pontosabban: én mindig tudtam Petriről, aki kilépett ugyan az első nyilvánosságból, de a másodikban szerepelt. Én (akkor éppen) jó férjnek és jó családapának, sőt katolizálásom után jó katolikusnak is képzeltem magam, és távolból nehezteltem Petrire, amiért iszik, amiért elhagyta szegény Évát, és nem törődik a fiával, Ádámmal.

Költő a kocsmában. Sok időre volt szükségem, és sok mindennek kellett történnie velem ahhoz, hogy lassan ráébredjek: szűklátókörűen gondolkodom a jóról és a rosszról, sokkal árnyaltabban kell megítélni felebarátaink magatartását.

Petri kocsmázását akkor kezdtem más szemmel nézni, miután 1997-ben a metró alá ugrottam, majdnem meghaltam, de egyéves kórházi kezelés után (amely vagy tíz különböző kórházban, illetve kórházi osztályon történt) összekalapáltak, és visszahoztak az életbe. Ez alatt az idő alatt sok olyan emberrel feküdtem egy kórteremben, akivel máskülönben talán soha nem hoz össze az élet. Például Lajossal, aki zsoldosként Horvátországban gyilkolta a szerbeket havi kétezer márkáért, Jani bácsival, a rovott múltú perbáli kocskísérővel vagy Gézával, a taksonyi villanyszerelővel, a helyi SZDSZ-szervezet egyik alapítójával. A kórházban mindnyájan ráértünk, és sokat beszélgettünk.

Nagy meglepetésemre rájöttem: engem érdekelnek ezek az emberek, noha a baráti körömtől eltérően nem vezető értelmiségiek, őket pedig érdekelttem én, ami talán még jobban meglepett.

Amikor kijöttem a kórházból, beszámoltam Petrinek erről az élményemről, és elmeséltem neki, milyen furcsa változás történt velem: míg korábban szinte kizárólag csak a filozófia érdekelt, és csak szakmabeliekkel meg más értelmiségiekkel érintkeztem, most, a kórházban elkezdett érdekelni az emberekkel való kommunikáció általában. És hozzátettem: mivel az Isten Szentháromság, az isteni személyek, az Atya, a Fiú és a Szentlélek között is állandó kommunikáció folyik, ezért a legmagasabb rendű emberi tevékenység a kommunikáció (a legtágabb értelemben).

Ezen a teológiai záradékon Petri mosolygott, kórházi felismerésemhez kapcsolódva viszont elmondta, ő azért szeret kocsmába járni, mert ott az emberek beszélgetnek; sokat kap ezektől a beszélgetésektől, főleg attól, hogy az egyszerű emberek a kocsmában milyen őszinte érdeklődést tanúsítanak egymás iránt.

Eszembe jutott az a tél, amit Petri meg Maya a mi csobánkai házunkban töltött valamikor a nyolcvanas években. Pontosabban az, ahogy az egyik csobánkai cigány, a fél lábú Oláh Kálmán érdeklődött nálunk Petri után a következő nyáron: „Mondják, mi van a Gyurival, azzal a drága emberrel? Olyan jókat beszélgettünk a kocsmában!”

1999. március 15-én Várad Júlia a Merlin Színházban arról faggatott jeles költőket (Orbán Ottót, Petrit, Eörsi Istvánt, Rakovszky Zsuzsát, Oravecz Imrét és másokat), hogy lehetséges-e ma még politikai költészet. Miután Petri hozta létre az utolsó harminc év talán legjelentősebb politikai költészetét, alighanem tévedett, amikor ő erre a kérdésre határozott nemmel felelt. De akkor miért mondta mégis ezt? Talán mert vonzódott az egyszerű emberekhez, s mert irtózott az értelmiségi gógtól, a váteszköltő szerepétől?

Az életében és a verseiben is filozófus volt. Bár nem szerzett diplomát filozófiából, mégis filozófusként élt. Aki úgy rendezi be az életét, ahogy azt általában jónak tartják (az emberek, az egyház vagy a párt), az kevésbé önálló és kevésbé bátor, mint az, aki önmagához, a saját „életválasztásához” (a sartré-i „*projet originel*”-jéhez) akar hű lenni. Petri a saját „*projet originel*”-jét élte.

Az irodalomtörténészek sokat írnak majd költészetéről. Bárcsak akadna valaki barátai és életének közeli ismerői között, aki annyira érzékeny és éles eszű, mint ő volt, és aki arról tudna írni kongeniális módon, hogyan függött össze az élete az életfilozófiájával és mindkettő a költészetével.

Petri és az istenkérdés. Az ő „*choix originel*”-jének egyik sarkalatos döntése az volt, hogy nem hitt Istenben. Hogy a hívés is meg a nem hívés is döntés, az világos abból, hogy mindkét választás mellett lehet jó érveket felhozni. Szerintem a hívés mellett, Petri szerint a nem hívés mellett jobbakat. Ő, ahogy többször is mondta, vallási szempontból Max Weberhez hasonlóan amuzikális volt, legalábbis kamaszkora óta, mert kifizűként, ha jól emlékszem a szavaira, ministrálni is járt a Szent Anna-templomba.

Azért amuzikalitása ellenére is foglalkozott az istenkérdéssel, a verseiben is. Például az ISTEN SZEME MINDENT LÁT-ban (amit nekem ajánlott) vagy az APOKRIF-ban (amelyik nem tartozik a kedvenc Petri-verseim közé). Az is érdekelte, hogy én mit és miért hiszek. Egyszer karácsonykor a *Beszélő*-be csinált is velem egy interjút erről.

Hogy Petri az egyházas vallásosságot nem fogadta el, azt meg tudom érteni. Karl Rahner, a XX. század nagy jezsuita teológusa mondta: a hit legnagyobb próbája – elviselni az egyházat. A magyar keresztény és keresztyén egyházak pedig nem folytattak a XX. században olyan magatartást, amivel levehettek volna a lábáról egy olyan finom morális érzékű embert, mint amilyen Petri volt. Csak persze más az egyház és más Jézus Krisztus meg az Isten. Örülnék, ha valaha születne egy szép és okos írás, mondjuk „Petri és az istenkérdés” címmel.

Utolsó műve: egy félig megírt szakácskönyv. A spiritualitás mesterei szerint egy keresztény jól teszi, ha egész életében készül a halálra. Régen a hívők azt kérték Istentől, óvja meg őket a hirtelen haláltól, hogy elintézhessék befejezetlen földi ügyeiket, megbánhassák és levezelhessék bűneiket, és tisztán kerülhessenek Isten színe elé. Ezért az ókeresztény korban sokan a keresztséget, amely a keresztény hit tanítása szerint teljes bűnbocsánatban részesíti azt, aki megkeresztelkedik, sokan csak a halálos ágyukon vették fel, hogy utána már ne vétkezessenek. Napjainkban ez már nem szokás, legtöbb embertársunk próbál nem gondolni a saját meghalására, és nem is készül rá. Ezért számúzik sokan az öregjeiket, a betegjeiket, a haldoklóikat kórházakba és elfekvőkbe, hogy ne kelljen miattuk szembesülni a halállal és a meghalással. Aki pedig megtudja, hogy halálos beteg, például hogy rákja van, az először el sem akarja hinni, aztán dühös lesz, felháborodik, hogy miért éppen őt éri ez az igazságtalanság, aztán depresszióba esik, a legvégén pedig, ha ezt a fázist is megéri, beletörődik. Mindenesetre a mai emberek közül nagyon kevesen vannak, akik a haláluk közeledtekor nem félnek a haláltól. Petri e kevesek közé tartozott. Az utolsó hónapjaiban az volt a benyomásom, hogy pontosan úgy gondolkodik a halálról, ahogy Epikurosz tanította: a halál egyáltalán nem érint minket, mert ha vagyunk, akkor a halál nincs (itt), ha pedig itt a halál, akkor már nem vagyunk. Mintha Petrit csakugyan nem érintette volna a halála, aminek a közeledéséről pedig pontosan tudott. Talán két hónappal a halála előtt látogattam meg utoljára. Már nagyon le volt fogyva – lehetett talán negyven kiló –, de még nem kellett ágyban feküdnie, öltönyben és nyakkendőben fogadott. Kérdésemre elmondta, hogy van (tárgyilagosan, mintha egy tőle különböző személyről beszélne), aztán kedvesen, okosan és szellemesen beszélgetett velem, majd elmesélte, hogy épp egy szakácskönyvön dolgozik. Nem tudtam szóhoz jutni ettől az elképesztő bejelentéstől. Hogy tud és szeret főzni, az nem volt újdonság. Emlékszem, főleg ő főzött abban a táborban, ahol 1982-ben, a lengyelországi szükségállapot kihirdetése után a demokratikus ellenzék lengyel gyerekeket nyaraltatott a Balatonon. Ahogy hallgattam szavait a készülő szakácskönyvről, arra gondoltam magamban: eljutott volna a barátom arra a rendíthetetlen nyugalomra, belső békére és derűre, amelyben a bölcs Epikurosznak és tanítványainak volt része?

Spiró György

KILÁTÁSOK

'69 őszén a pesti bölcsészkar első emeletén, a KISZ-bizottság belső szobájában vacakoltunk a sok év után végre engedélyezett *Tiszta Szívvel* című lapba szánt anyagokkal, a szerkesztés lezárásának napja volt éppen, amikor beloholt a költő Tábor Ádám, és elénk tett egy verset azzal, hogy feltétlenül közöljük. Prózaírónak számító szerkesztőtársam a verset enyhe undorral, olvasatlanul átpasszolta hozzám. Hosszú, ideologikus, furcsa, eredeti, gondolatritmikus szabad vers volt, haboztam, de hát Tábor Ádám hozta, akinek megbíztam az ízlésében. Még egyszer elolvastam, nekem a vers idegenszerű volt, de valami alapvető komolyság sugárzott belőle. Kérdeztem, ki ez a pasas. Mondta: filozófia szakos. Azt igen bölcsen elhallgatta, hogy az illető költő már nem egyetemista, mert akkor nem tehetjük volna bele a lapba a verset.

Ez volt az első Petri-vers, amit olvastam, és amelynek véletlenül a szerkesztője is lettem.

Három évvel később ismertem meg Petrit személyesen.

A Kőszeg-féle lakásban találkoztunk, ahol a későbbi „demokratikus ellenzék” rendszeresen műelemzéseket tartott. Egyszer engem kértek fel, hogy tartsak előadást Ady költészetéről, és Petri volt a korreferens. Valószínűleg azért engem kértek fel erre, mert én lehettem az egyetlen, aki abban a körben Adyért kifejezetten rajongott. (Vezér Erzsébet nem volt ott, különben ő is rajongott volna.) Miniesszémben, amelynek a vázlatát megőriztem, Ady érett költészetét teljes egészében szerepjátékként értelmeztem, amely aztán beleégett a bőrébe, a csontjaiba, és kimutattam vagy kimutatni véltem azt a folyamatot, ahogyan a közepes, igénytelen és tehetségtelen emberből merőben a nagyot akarás révén valódi vátesz nőtt ki végül, és páratlan zsenialitása valóban megte-remtődött. Petri értetlenül hallgatott, majd kikelt – nem is az én elemzésem, hanem Ady ellen. Elmondta kóklertől és felfuvalkodott hólyagtól kezdve mindennek.

Hát pedig ha valaki ebben a században Ady szerepét újra eljátszotta, az éppen ő volt. Gúnyosan és öngúnyosan, sebzően és öntépően, szellemesen, ám iróniátlanul volt költő ő is, és a költői és az életbeli szerepet megint teljesen egybeforrasztotta. Talán ezért akart Adynak még az árnyékától is menekülni annyira.

'73 decemberének elején úgy alakult, hogy Gödöllőre kellett hazavinnem kocsival. Azért tudom ilyen pontosan, mert pár hét múlva az apám után maradt Škodát el kellett adnom. Akkor már megszületett a fia is, Ádám. Nem tudta, hogy fiának anyját régóta ismerem, nem mondtam neki. Nem is volt fontos. Hideg téli éjszaka volt, szemerkélt a hó, és ráfagyott a szélvédőre. Nem tudtam, hol kellene bekapcsolni a fűtést, néha leálltam az úton, a körmeimmel dörzsöltem a jeget a szélvédőről, visszaültem, mentünk egy darabig, megint leálltam, kiugrottam, dörzsöltem a jeget, hogy legalább egy kicsi résen kilássak. Petri egykedvűen ült az anyósülésen, egyetlen rossz szava nem volt. Úgy ült, magába süppedve, szakállal tovább markánsított állát a mellébe fúrva, mint mindig mindenütt: sovány testébe görnyedten, csontos koponyájában lakozó túlsúlyos agyát megadóan cipelve. Teljesen józan volt, végig élénken dumált mindenféléről. Nyilván pontosan tudta, hogy abszolút életveszélyben forog, egy gyakorlatlanul, rosszul vezető pasas mellett ül a halálülésen, aki még a kocsni fűtését se képes bekap-

csolni, aki szó szerint vakon vezet a jeges, ködös úton az éjszakában. Valami hihetetlen bizalom volt benne a Fátum iránt eszerint. De ha akkor meghalunk, az se hozta volna ki a sodrából. Amikor megérkeztünk a kietlen lakótelepre, kiszállt, és ment be a kapun. Eszébe sem jutott, hogy behívjon. Nem azért, mert hajnal volt már, nem azért, mert Éva meg a gyerek feltehetőleg aludt: volt benne valami született és másokat lekezelő arisztokratizmus, ő volt az úr, a többi ember pedig legföljebb csak cifra szolga. Egyszerre volt igénytelen vagabund és minden érte tett szolgálatot természetesnek vevő királyi lélek. Néhányan belehaltak ebbe, ő pedig megverselte akkurátusan, lírikusnak született elvégre.

A hetvenes évek elején pár évig volt valami sajátságos abban, ahogyan a besúgók által üzemeltetett és kötelezően látogatott Fiatal Művészek Klubjában ott ücsörgött az ellenzékieknek tartott, még nem teljesen betiltott ifjú művészsereg, és ivott és pletykált és feljelenthetőleg politikai kijelentéseket tett. Sok derék ifjú egyén lebzsel hajnalig az alagsori levegőtlen büfében, amelynek egyetlen ablaka sem volt, majd hazament, és a jelentését a hatalomnak megírta. Volt ott avantgárd, konzervatív, tehetséges, féltéheséges, tehetségtelen tájékozatlan egyén is dögvél, rendszeresen koncerteket tartottak a kérlelhetetlenül modern zenészek, voltak néha érdekes kiállítások, heppeningek, egyszer még Déry Tibort is bepalizták, hogy jöjjön el, eljött, és nem mondott semmit.

Ott Petrivel rendszeresen sakkoztam. Kardos G. György kibicelt néha, illetve inkább beszélt hozzánk, mert rólunk tudta, hogy meg is értjük. Olykor beletekintett az állásba Berkovits meg pár képzőművész, Galántai például, néha Bereményi vagy Cseh Tamás meg Csalog, hemzsegtek a nők, és mi Petrivel soha irodalomról nem beszéltünk egymással egy szót sem. Ez jó volt. Hogy van valaki, akivel nem kell hülyeségekről beszélni. Én olvastam az ő verseit, ő nem olvasta, amit én írtam, én nem akartam okos dolgokat mondani a költészetéről, őt nem érdekelte sem a próza, sem a dráma; ennél szebb és tisztább viszonyba aligha kerülhet két alkotó, aki hallgatólagosan valamiért becsüli egymást, egyébként azonban nem sok közük van egymás gondolkodásmódjához.

Én azért jártam abba az infernális klubba, abba az ablaktalan, szó szerint kilátástalan, bűnös belterjességbe, mert az addigi legjobb barátaim részben szétszóródtak, részben nem bíztak a tehetségemben – hiába írtam bármit, egyetlen novellám kivételével nem jelenhetett meg tőlem semmi –, új barátaim még nem akadtak, az apám meg éppen haldoklott, majd meghalt. Hogy Petri miért járt oda, nem tudom. Talán mert nem lehetett máshova járni. Mi akkor is sakkoztunk többnyire, amikor fent, a földszinti teremben jelentősnek kikiáltott művészi esemény zajlott. Csak testileg voltunk jelen, mert testileg valahol mégiscsak jelen kell lenni.

Petri ott is ivott. Az akkor már gyönyörűen barázdált arcú, fáradt Maya magányosan, némán ücsörögve türelmesen kivárta, amíg Petri elájul, akkor gyalog hazacipeljük az aránylag közeli Eötvös utcai lakásba. Nem volt könnyű, az út gyakran egy órát is eltartott. Petri addig ivott, amíg egyik pillanatról a másikra elájult, ezt a szokását sok évtizeden át megtartotta, de amíg nem ájult el, úgy vágott az agya, mint a borotva. Előfordult olykor, hogy útközben magához tért, akkor megint úgy vágott az agya, mint a borotva. Annak mondta éles elméjű megjegyzéseit, aki éppen ott volt. Tudhatta, hogy engem az ideologikus rendszergyűlölet nem nagyon érdekel, noha részben egyetérték velem, de azért mondta. Nagyon okos fiú volt, hogyne ismert volna engem is, ő kevés információból tudott véleményt alkotni, legföljebb azt nem tudta, mit is gondolok róla én. Illetve lehet, hogy tudta, de mélységesen nem érdekelte. A hozsannázói sem érdekelték. Nem láttam még eleven alkotót, aki a közegét ennyire semmibe vette volna.

Sok tehetséges költő és esztéta igyekezett a barátságába férkőzni, egy darabig tűrte, aztán kirúgta őket. Őt megismerve el tudtam végre életesen képzelné a múlt század nagy balkáni költőit, főleg a szerbeket: a részeges, nyomorgó, kőborló Djura Jaksicsot és az eleve idejétmúlt, erős indulatú posztromantikus Vojislav Ilicset; ezt sosem említettem neki, nem ismerhette a verseiket, vagy ha mégis, hiszen művelt volt, csak gyatra fordításban.

Egyszer visszaéltem a nevével. Neki nem mondtam el, azt hiszem, nem értesült róla.

A *Mozgó Világ*-botrány idején történt, hogy Kulin Ferenc a pesti bölcsészkaron megvárta az óráim előtt, és odasúgta, hogy előző nap megállapodott Aczéllal, én leszek a *Mozgó Világ* főszerkesztője. Nem vágytam ilyen tisztességre, és arra sem, hogy Aczéllal személyesen találkozzam, amit addig sikerült elkerülnöm. Másfél napig törtem a fejemet, mit tegyek. Szerencsére harmadnap az Írószövetség választmánya ülést tartott. Ott volt az ülésen Tóth Dezső miniszterhelyettes, az elnökség meg az egész választmány, sok-sok híres magyar író, és valamiről beszéltek. Én is szót kértem, kipenderültem középre, az én szavaimat is két parlamenti gyorsíró jegyezte, és azt mondtam: „Lehetetlen helyzet, hogy az egyik legnagyobb élő magyar költő, Petri György, nem tagja az Írószövetségnek, valamit tenni kellene.” Ennyit mondtam mindössze, a helyemre mentem, nagy volt a csönd, hallgatott a sok-sok híres magyar író, aztán folytatták a lefetyelést arról, amiről addig. Ezzel megúsztam, hogy Aczél behívjon. Mégsem tiszta a lelkiismeretem: kínomban, önös indokból jutott csak eszembe, hogy ezt az anomáliát szóvá kéne tennem, hogy megbízhatatlan őrülnék tartsanak, Petri visszavételét úgysem tudtam volna elérni, ő pedig erre a tisztességre nem vágyott akkortájt.

New Yorkban a River Side Drive és a 118. utca sarkán álló diákszállóban buliztam vele egyszer '84 kora tavaszán. Sok magyar volt ott abban a kicsi szobában, disszidensek is, ösztöndíjasok is, meg néhány véletlenül odavetődött bennszülött. Mintha Pesten lettünk volna. De főleg ő volt Pesten. Illetve akárhol. Részt vett a társalgásban éles elméjűen, majd egyszerre elájult. Mindenki tudta, hogy ez ilyen, minden hímnemű természetesnek vette, hogy a nők legyeskednek körülötte, egyébként fölöslegesen, ilyenkor úgyse lehetett tenni semmit. Aludt pár kurta órácskát, majd mielőtt elszéledtünk, felébredt, és mintha mi sem történt volna, ment az utcán aránylag biztos léptekkel, és okosakat, szellemeseket mondott. Nem volt elájulva, hogy New Yorkban van. Gyengén beszélt angolul, de még azt sem erőltette. Minek? Mindenütt ott volt, ahol ő volt meg a világ, de hogy a világ éppen miféle csábos felszíni arcát is mutatja feléje, az végképp nem tudta megadni.

Sok évig nem találkoztam vele aztán. Olvastam a verseit, olvastam a nyilatkozatait a rendszerváltásnak nevezett hacacaré után, és csodálkoztam, hogy egy ennyire okos ember bedől, hogy egy őszintén azt képzeli, hogy másik, jobb korszakba értünk. Megfordult a fejemben párszor, hogy néhány gondolatot megosztom vele; tudtam, hogy Mari ápolja, akit mindig szerettem, felkereshettem volna őket elvégre, valamiért nem tettem megsem. Még egy ilyen öntörvényű embernek is szüksége van illúziókra talán. Meg hát neki valóban jobb lett, legalább nem vegzálták többé. Egyszer összefutottunk a másik épületszárnyba átköltöztetett Akadémiai Könyvtárban, megörültünk egymásnak, kitüntető bizalommal felvilágosított róla, hogy a Duna felé eső részen van egy kis szoba, ahol dohányozva lehet olvasni, meg is mutatta, csodálatos onnét a kilátás a budai várra valóban, aztán én megkaptam a könyvemem, és elmentem.

Ő ment vissza a dohányzószobába olvasni. Kossuth-díjas volt már akkor, de nem volt feljogosítva, hogy könyvet kölcsönözhessen ki otthonra.

Dániel Ferenc

EGY LENYOMAT

Tegnap láttam Grünwalszky régi filmjében szúrós tekintetű komisszárszerepben „bevillanni” Petrit, önmagához képest is hiteles volt. Emlékeztetett 1970 körüli figurájára. Az időpont immár keveseknek mond valamit: a Fészek Klubban gyülekeztünk, Aczél György és a magvetős-belügyes Kardos György hallgatólagos jóváhagyásával *Eszmélet*-est bemutatójára készültünk. '68 óta két hektikus, hatalmi játszmákkal kavart esztendő állt mögöttünk (folyóirat?, antológiaszámok?, engedélyeztetés?, fennhatóság alatt nyögve?), értelmiségi önáltatásból még mindig bizakodtunk, hogy lehet esélye korlátozott szellemi nyitásnak.

Mindenesetre tény, hogy Horgas Béláékkal eltökélten szerkesztettük és próbáltuk a műsort két tucat szerző alkotásaiból. Egyik választott költőnk Petri volt (két-három rövid verssel). Őt is, akár a többieket, lecsekkolva, csináltunk egy gyors mikroszociomet-szetet: ki miből él?, hogyan „lakik”?, vannak-e szorongásos álmái?, remélhetjük-e, hogy megtűrnék?, dologi javak: tévékészülék alig, a társaságban akkortájt gépkocsija csak Mészöly Miklósnak volt, egy Citroën Kacsá. Ez az alkalmi metszet se kiáltvány nem volt, se program vagy hitvallás, de jelezte a jövőt. Például: szétszóródásunkat.

Érdekesség, hogy a műsor anyagát nem kérték be előre, délutánra azonban a belügy mozgásba lendült, estére szélnek eresztettek, tilalmakkal anyánkba küldözgettek bennünket. Hiába csődült oda úgy nyolcszáz ember, hallgathatták értetlenül a Fészek díszgyejenruhás portásától: „A mai program egészségügyi okokból vagy betegség miatt elmarad!” Jó ideig tébláboltunk a Dob utcában dolgunkvégezetlenül. Mindenesetre Vallai Péter színész barátom itt lett beoltva Petrivel.

A Fészek Klub művészeti titkárnőjét egy éven át zaklatták. Később is mindenütt, ahova uszító programjainkkal bepofátlankodtunk, nyomunkban fenyegetőzve, zsarolva, tilalmazva, szépelegve, ígéretge és lerázhatatlanul jelentkeztek a kiberek, s persze titkolózva, nehogy a vezetúra nyilvánossá váljon. Mi önzők voltunk. Mi a kussoló provinciák megalvadt struktúrájában a szabadság rekedtes szavára, távoli eszméjére összpontosítottunk, s némi arisztokratikus gögből nem számoltunk a létesítmények *közrendű áldozataival*.

Petri egyik legfényesebb emléke a „Molnár utca” volt. Két szinten ezer ember szorongott, Vallai Péter nyomatta a Petri-slágerszámokat, a hangot levezérelték (kontaktushiba miatt időnként kiment), Gyuri fel-alá rohangált a két emelet között, nehogy a lentiek kimaradjanak az élményből. Minden poén ült és robbant: a „*Szálasi Mátyás*”, a „*mi itt nem baszunk*”, a „*kukkoló éji dala*”... mindaz a póre durvaság, célzott obszcenitás, szabadszájú káromlás s mítoszrombolás, amely hangütésében, tematikájában a rezsimet önmagához illőn a lány hasi tájékon sorozta. Erre a terápiás szómágiára szükség volt: a gátnak át kellett szakadnia, s utólag is történelmietlen lenne mélylőnk, hogy jobb, ha az ilyesmit az anonim népköltészet, a popzenei avantgárd „teremti”, mint egy magányos elégiaköltő. (Nála csak a Molnár utcai Belvárosi Ifjúsági Ház kulturális előadója volt magányosabb, ő vitte bőrét a vásárra.)

Gátszakadás múltán, amikor Petri „visszaaraszolt” saját külön bejárátú univerzumába: haláltudatú, az ént és a sorsot precízen diagnosztizáló, kórbonctanilag feltrancsírozó verseihez, plakátkölteményeit már a maguk helyi értékén, mint szükségszerű fe-

lejtendőt, tartotta számon. S még avval sem törődött, hogy feliratkozzon a gyűlölködés költészetének nagy szolamába (lásd: Arisztophanésztól, Lukianosztól Shakespeare tűrhetetlen Thersiteséig, Timonjáig, Antonin Artaud tombolásáig, nálunk Vörösmartytól, Petőfitől Adyig, Szabó Lőrincig). Két kritériumra tapasztalatilag ügyelt: fehér izás és hideg színadiasság.

Személy szerint is imádott színészkedni: vállalt mindenféle filmszerepet, esendő, misztikus, lázadó alakok bőrébe bújva. Hajnóczy-alakítása Elek Judit történelmileg áthallásos Martinovics-filmjében maradandó, ma is kiállja a komoly szerepelemzés próbáját. A végsőkéig meghasonlott forradalmár értelmiségiről szól, akit tett és elmélkedés egyaránt vonz. Aki irdatlan terjedelmű jogtörténeti könyvén dolgozva a felvilágosodás eszmevilágát is terjesztené egy írástudatlan országban. Iszonyodik az apát hagyományos terrorterveitől, érzi bennük a blöfföt, még sincs érkezése a hatalommal együttműködni, kegyelemért alázkodni. Petri Hajnóczyja érveket sorakoztat fel, tudván, hogy maga az okfejtés visz a vesztőhelyig, s hogy a hallgatásban rejlik az „erény”.

Mit látunk egy mai vetítőteremben? Biztosan nem látjuk, hogy a kádári művelődéspolitikai túrte vagy rühellte a filmet. S elenyészni látszik mindaz, amit a historikum mozgóképi aurájának szokás nevezni. Értelmiségi kortársaink „játszanak”: mintegy másodlagos dokumentumként Petri meg a többiek (színházi rendezők, írók, dramaturgok stb.) szabadságról és kontúrósabb sorsról álmodnak. (Lásd Petri idevágó szíves közlését, miszerint '56 után egy tizenéves barátjával élesre fent tört rejtegettek, meg akarták gyilkolni Kádár Jánost, mígnem édesanyja felnyitotta a szemüket, hogy ez praktice képtelenség.)

*

1989 és 1991 között portréfilmet forgattunk Petrivel, a ZÁTONY címet kapta, s az MTV be is mutatta. Ő ennek aktív társalkotója lévén hiteles rajzolatul fogadta el. Nem látom akadályát, hogy újra sugározzák, ezért és más okokból szükségtelennek vélem ki vonatolni vagy verbalizálni, néhány „kitétel”-t idézek csupán. Petri nem vallotta magát baudelaire-i értelemben vett mély bűnösnek. Helyeslőleg viszonyult az irodalmi élet polgári normalizálódásához. Az írást magányos aktusnak ítélte. Valamely zárt világnézet fegyelmét szükségtelennek gondolta. Jogot formált az önzéshez. A pénzköltés öröméhez. A falak leomoltával sem ábrándozott parttalan boldogságról, s nem gondolta, hogy a múlt kárpótolható vagy nehezteléssel feloldozható. Az a „gyulladt, száraz disznószem” olyannak látta a dolgokat amilyenek.

*

Észrevétel a Vízivárosról: Petri mint cicerone forgatás közben végigmutogatta élete meghatározó színtereit: a gyerekkor házát, az oltalmazó pincét, az iskolát és a gimnáziumot, a templomot, ahol ministrált (amíg nem szakított Istennel), a tanítás utáni végtelen beszélgetések kő mellvédjeit, párkányzatait, a borkimérést, a söntést, a törzskocsmát, nagy futásai starthelyét és befutóját, kapualjakat és zezzugokat. Verseiben a topográfianak nem látni kitüntetett szerepét, számára „a megírás tereppontjai” voltak fontosak, maradandók.

*

Észrevétel az alkohol kiaknázásáról: Petri, mint mondta, teljességgel lebénult az éber fogalmi gondolkodástól, nem találta magában a költőt, az agyi órlómalom kínozza józanul, kínozza átlagos részegségi állapotban, a verscsíra folyton áldozatul esett az intellektusnak. Mármost ha sűrűn rá-ráivott, nem volt ideje föleszmélni, és a lefelé fokozhatatlan állapotok egyikében-másikában beállt ama ködszerű, tejes, delejes, kom-

ponálatlan mivoltában ösztönző révület (benső tükör), amely a verskezdeményt fogantatosította. Néha egy egész verset, máskor annyit, amire újraolvasatként rá lehetett hajtani. Kár lenne az ihletet misztifikálnunk. Így is épp eléggé figyelemreméltó, hogy álom és ébrenlét határán az eredeti hang szólalt meg. S hogy a mámor meddő, mákonyos rutinjába nem fulladt bele.

*

Észrevétel a vászonöltönyről és az esőköpenyről: nála az öltözéknek készenléti rendeltetése volt! – bármikor történhet valami, érkezhetsz hívás, szólíthatnak, vár egy esemény, és akkor nincs tétovázás, pattanni kell! Petri erről úgy beszélt, ezt úgy szcenírozta mély meggyőződéssel, mint egy herold. Mint akit indulásra idomítottak vagy készítettek fel, s a visszatérésben nem talál semmi említésre méltót. Nem volt elkallódós típus. Legföljebb az ivászati körutak, a politikai feladatok, a baráti tennivalók, a temetői barangolások, a nőügyek „késleltették”.

*

Máskor a pokolba kívánt személyisége késleltette. Kiiratkozni, szabadságra menni, valamilyen köztes anyaggá vagy állapotá transzformálódni, szó szerint „*hernyóként araszolgatni a porban*” – ilyesféle szellemtelen, üresen materiális vágyképek foglalkoztatták Petrit, de önsajnálattal, elérzékenyüléssel, moralizálás nélkül. Plebejus módon azonosult – szerszámait, szigszalagjait, vezetőkeit véglegesen megunt akárki – villanyszerelővel, kocsmabeli egzisztenciával. Az én semmibevétele (ennek óhajtása) nem magyar s nem közép-európai sajátosság. Marcel Duchamp-tól Samuel Beckettig, Ozu mestertől az öreg Borgesig meghatározó alkotóművészek választották halhatatlanságuk helyett a jelöletlen bujkálást, vakációzást, s nem is a művészet úgynevezett adminisztratív oldalának elhárítása végett, hanem azért, hogy ne ők végezzék el a negatív utópiák nem túl bölcs, nem túl mélyreható roncsoló munkáit. Petrit el tudom képzelni ádáz portugál, belga vagy újgörog költőnek, de nem tudom elképzelni az apokalipszis új lovasának.

*

Amit egyszer megírt, készre csinált, azzal nem törődött többet, igazából „untatta”. Éles elméjű és kíváncsi ember lévén, a irodalom intern dolgainál inkább foglalkoztatták világunk artikulálatlan, zagyva tünetjeinek lehetőség szerint szabatos körülírásai, meghatározásai. Hallgatva őt, illetve alkalmi mondandóját: mintha minieszékre, pontos definíciókra, összetett mondatok előadására kondicionáltak volna, ezektől még holtrészegen vagy elcsigázva sem tudott eltántorolni (nyögött, nyekegett, jellegzetes kézbeszéddel tolmácsolta kitérőit), a retorikai egység célba találtáig. Hogy „*a lét dadog*” és „*a törvény a tiszta beszéd*”, az ő esetében nem belátás, hanem genetikai meghatározottság kérdése volt, azt ő a családban honos groteszk hajlamoknak tulajdonította. S alkati konzervatívizmusa is innen gyökerezett.

*

Nagy Bálinték adyligeti házában hátsó traktusában van egy hús kamra, lomtár, csupasz falakkal, befőttesüvegekkel, vicik-vacakkal. A helyiségféle lényege, hogy megbízhatóan hűvös. A kánikulai hőség elől (amit nem bírt) ide húzódtott be dolgozni Petri, vaskos Molière-kötettel, szótárakkal, segédkönyvekkel. Keresztbe fektetett deszkán írógépe, papírok, kéziratlapok, hamutartó, cigaretták. Alacsony hokedli. A komfortfokozat hanyagolható. Itt fordította A MIZANTRÓP-ot. Remekül, ütemesen ment a munka. A környezet szegényességét kifejezetten élvezte, mondhatni, alkotás-lélektanilag

ki is aknázza. Csend volt. Pihenőszünetekben a szemközti dombvonulatot bámulva mintha Los Angeles látképén legelészhetett volna. Senki sem zavarta. Hogy gördülékenyen, a maga szabta fegyelmezett fordítói szabadságában haladt előre – parallel a szerző embergyűlöletének menetelességével: ez az összhang és ez a kontraszt pontosan megfelelt a drámaírás iránti vágyainak. S mindkettő azt súgta neki, hogy megfelelt volna Molière eredeti szándékainak.

Gyuri fontosnak tartotta, hogy bemutassa a helyszínt és lábjegyzetelje. De esze ágában sem volt irodalomtörténeti emlékhelyül megjelölni egy sufnit. Ő nem a berlini fal leomlásakor tudatosította először, hogy mindannyian egy fantomtörténelem tévkísérleteinek terepén volnánk pótlékok, helyettesítő származékok, erszók, agyrémszerű alanyok. Históriai szeszélyből az örökhétfőkön mint *déjà vu* feneklett meg a múlt, valóság tartalom nélkül. Az odú a hűvösével, a kinti dögmeleg, Nagy Bálinték vendégbarátsága, a francia dialógus, maga Molière mind „valóságosabb” dolgok. Mellettünk vagy ittlétünk mellett tanúskodnak. Ennyit kívánt rögzíteni kétkezi költő barátunk.

*

Tekintve, hogy nem saját nekibuzdulásunkból születünk akkor, amikor: a kortársléttel, ha gyötrelmes is, valahogy meg kell birkóznunk. Petrit szerencsésnek tartom, sokan szerették, sokan gyűlölték, sokakat irritált, sokan éreztek iránta távolból diszkrét barátságot. Hogy miért? Talán, mert önkéntelenül testesült meg benne a korszak érzékcsalódástól mentes, identitásproblémákkal és érvényesülésvágygal nem küszködő (egyik) kulcsfigurája – mérethelyes írások lenyomataival. További evidencia, hogy jövőellenes volt, befolyása nem lévén, tojt az utókorra. Még annyit sem üzent az utódoknak, mint Weöres Sándor („*lépjenek át a bearanyozott hullán*”), csak reményét fejezte ki, hogy az irodalomtudósok békén hagyják.

Bence György

KORHANGULAT, NÉMI BELTERJ

A komolyabb kritika nem sokat törődik a költő szellemi arcával, alkatával, életével, még kevésbé külső körülményeivel, jobb irodalomtudós számára nem létezik olyan, hogy szerző, csak szöveg van. E szomorú alkalom szülte sorokat mégis abban a reményben írom, hogy lehet azért valami haszna, ha egy régi barátja megpróbálja röviden elmondani, milyennek ismerte a költőt fiatalkorában.

A vers nemcsak kritika és tanulmányozás tárgya, hanem olykor valamiféle kultuszé. A költő személye körül életében legendák szövődnek. A versszerető ember mantraként mondogatja magának kedvenc költője sorait. Ilyesféle kultusz alakult ki Petri György körül lassan két évtizede, meglehetősen széles, talán még mindig táguló körben. A kultuszt a művön túl a szellemi és alkati jellemvonások, anekdoták, apróságok, mondhatni virtuális ereklyék éltetik. Ilyen adalékokkal szolgálok itt, de a hitelesnek szánt emlékezés jogán néhol korrigálok a mondákban élő képet.

Ennyire és nem többre vállalkozom. Ennek is megvannak a buktatói. A költő halála után, akkor még nem gondolva, hogy írni fogok róla, újraolvastam köteteit. Amikor a *Holmi* szerkesztői megtiszteltek felkérésükkel, megint elolvastam. Közben rengeteg emlék támadt föl bennem. Ezért erős kísértést érzek, hogy egyenesen a versekre hivatkozzam, mintegy az élet dokumentumának tekintve őket. De ez barbárság lenne még egy nagyon személyes költészet esetében is. (Egyebek közt ez ellen lázad – azt hiszem, joggal – a szövegközpontú kritika.) Bár egyszer-kétszer nem bírtam ellenállni, maga a cím is eltorzított idézet.

Egyetemi éveimben már barátomnak mondhattam Petrit. Különösen azután kerülünk közel, hogy ő is beiratkozott a pesti bölcsészkar filozófia szakára. Úgy rémlik – keverednek bennem az átélt, egymással megbeszélte és másoktól hallott dolgok –, hogy ismeretségünk mintha valamivel korábbi keletű volna. Akárhogy is, legelőször olyasmiről kockáztatok meg feltevést, amiről tudni csak gyerekkori barátai tudhatnak.

A velünk nagyjából egykorú, levetett vagy így-úgy megőrzött baloldalisággal joggal gyanúsítható írókra, tudósokra és más, a nyilvánosság előtt fellépő ellenzéki emberekre, akik közül a rezsimváltás után sok vezető politikus került ki, sokszor ráfognak a jobboldalon, hogy mind maoisták voltak. Ez a kis magyar vérvád (különben a maguk verziójában a csehektől és lengyelektől sem idegen) messze az 1989 előtti időkre megy vissza. Petrit is elérte, ki tudja, először mikor. Nem azért kell fölemlíteni e vádat, mert mentegetésre szorulna a költő, inkább azért érdemes, mert segít megérteni.

A maoistaság mást jelentett 1966 előtt és után. Előtte a maoisták a szovjet–kínai vitában foglaltak állást. Nehéz erről ma gúnyos fintor nélkül írni, pedig véresen komoly ügy volt. Azt szerették volna, amit az a bizonyos B. nevű magyar csász. katonatiszt, aki *MEMOIREN EINES SOLDATEN* című, Világos és Arad után írt pamfletjében puhasággal vádolta Haynaut. Mutatis mutandis: legyen még keményebb a proletariátus vasökle! Mint maoistáink kínos meglepetésére kiderült, ahhoz elég kemény volt, hogy sokuknak egy életre ellássa a baját.

A fordulópont a Nagy Kulturális Forradalom. Tragikomikus ez is. A terror a kommunizmus saját, lassanként megszilárduló intézményei ellen fordul, mert az intézményesülés óhatatlanul fenntart valamit a hagyományokból. A felgerjesztett és szabadjára engedett fiatal csöcseléket az igazi spontaneitás megvalósítójaként ünnepli a nyugati Új Baloldal nagy része. Ez némi visszhangot ver Magyarországon, egy-két régi maoista újfajtvá lényegül át.

Petri ismerte és sajnálta egy kicsit a megvert régieket. De amikor szóba kerültek, utoljára nem is olyan régen, mindig magától értetődőnek vettem, hogy kívülállóként beszél. Mert bár életkoránál fogva nem tarthatott az ötvenhatosok közé, az sohasem volt kétséges előtte, hogy a magyar forradalom vérbe fojtása történelmi bűn. Arról pedig már tapasztalatból számolhatok be, hogy az újmódi maoistákkal nem pendült egy húron. Petri ugyanis – mint verseiből tudható – jó darabig a Lukács György-féle változatban volt marxista. Ez igen nagy különbség.

Amit egyáltalán nem biztos, hogy mindenki ért akár azok közül, akiknek szemében legendás alakká magasztosult. A fiatalabb évjáratokban sokak előtt az is fölmerül, hogyan lehetett bármiféle marxista 1956 után? Akik szeretik, tünődve kérdezik, akik nem, mímelt vagy valódi szörnyülködéssel. Személyes okból sem térhetek ki a kérdés elől, sőt inkább kiélezem. Amivel nem azt akarom sugalmazni, hogy ebben a formában fölvehető volna Petrivél kapcsolatban.

Érdemes kis jóhiszeműséggel elgondolkodni azon, hogyan lehetett valaki a szovjet kommunizmus híve az Alkotmányozó Duma szétkergetése, a kronstadti lázadás leve-

rése, a vörös terror után, a sort évtizedeken át folytatva, újabb és újabb grandiózus mézárásokon, történelmi gáztettekkel keresztül egészen '56-ig és tovább. Mert ha a jó-hiszeműségnek erre az erőfeszítésére nem szánjuk rá magunkat, akkor a legjobb XX. századi írók nagy részével nem tudunk mit kezdeni. Igazi írók is ártottak eleget a mi századunknak, de attól még írók maradnak. A világtörténelem a nagy világ-ítélőbíró, engedjük meg, de világitésnek biztosan nem válik be. Most, hogy vége a kommunizmusnak, csak Eliot maradna meg nekünk, Auden és Spender szemétre kerülne?

Petri nem szovjetbarát kommunista volt ifjúkorában, hanem csak marxista. A marxizmus szellemi gyökerei pedig az európai filozófiai gondolkodás legmélyebb rétegébe nyúlnak vissza, s Lukács György jó kalauznak ígérkezett, hogy ide visszavezesse. Legfontosabb társadalmi fogalmainkban – hatalom, szabadság, tulajdon stb. – olyan ellentmondásokat mutatott ki Marx, melyeket máig nem sikerült feloldanunk. Hogy is ne inspirálhatott volna ez egy igényesen gondolkodó fiatalembert, miért ne inspirálhatna akár ma is?

A nyugati marxizmusnak volt egy olyan, a lényegét tekintve másodlagos vonása, amely Marx stílusából ered. (És persze nem csak az övéből, sok más német gondolkodóból, Nietzsche-n keresztül Max Weber kissé melldöngető mácsóságáig. Ezt is jól közvetítette az egy időre Weber vonzáskörébe került Lukács.) Ne érzelegj! Ha magadévá teszel egy eszmét, annak minden következményét kegyetlenül le kell vonnod. Kerül, amibe kerül. És mindig sokba kerül, legelőször a magad boldogságába, életébe. Önmegvalósítás és politika egyszerre? Micsoda gyerekség. A szentimentális utópiák, az egymás lelkébe omlás, a salátaevés és gimnasztika mint társadalmi üdvtan, az effélék kamaszoknak és vénasszonyoknak valók.

Petri erre is erősen rezonált. Amiben elsőre nincs semmi különös, hisz akik ismerték, jól tudják, mi mindenre volt képes ráhangolódni. Hosszú éveket töltött zseniális matematikusok társaságában. Ez sokkal mélyebb nyomot hagyott a költészetén, mint a direkt utalások sejteni engedik. Az ember már-már azt gondolta, hogy ha pár évre atomfizikusok közé keveredne, akár szakmabelinek adhatná ki magát. Tíz-húsz percre, amíg mindenki nagy mulatságára le nem lepleződik. Szaknyelvi áriái néha baráti körben is röhögésbe fulladtak, amikor a közepén kifogyott a terminológiából. De inkább az volt az elképesztő, mi mindent szívott magába: zenetudomány, pszichiátria, mindenféle orvosi tudományok, az építészet, mérnöki és művészi oldaláról egyaránt. Egy időben a közgazdaságtanba is beleártotta magát. Szakácsművészeti szenvedélyében legalább akkora szerepe volt a receptkönyvek nyelvének, mint saját ínyének. Pedig igazán élvezte a különleges falatokat, amíg képes volt enni, szegény. A legfontosabb nyelvi hatás – bár talán szakmai elfogultság beszél belőlem – a széles értelemben vett logikai pozitivizmus közegében érte: Russelltől és a korai Wittgensteintől kezdve a Bécsi Körön keresztül Karl Popperig.

De azt hiszem, a kíméletlen, cinizmusba hajló következetesség mélyebbre hatolt a költőben. Szellemi és politikai küzdelmekben igen messzire ment el. Jóllehet személyes polémiaira, az ellenfél szarkasztikus kikészítésére csak kivételesen ragadtatta magát, ami pedig igencsak hozzátartozott volna a jó marxista modorhoz. Ám így is elég nagy adag jutott ebből az elkerülhetetlen önfeláldozásban tetszelgő, intellektuális heroizmusból a szervezetébe, hogy egy életre immúnissá váljék az instant ön- és világboldogítás ígéreteivel szemben.

Petri kaján aligátormosolyában mindig bujkált valami kisfiús kedvesség. Általam ismert fényképei (beleértve a magaméit) ezt nem adják vissza. Sátáni vagy tragikus pózt vesz föl, máskor meg nagyon szomorú rajtuk. Ám csodavárástól a valóságban sem csil-

logott a szeme. Nem válhatott belőle „hatvannyolcas”, újbaldali forradalmár. Ez idő tájt különben is egynéhány évvel fiatalabbnak illett lenni. S hol volt egy dohányfüsttől cserzett, szesztől mart gyomrú kelet-európai költő azoktól a jóképű, ropogósan egészséges kaliforniai fiúktól, boglyas hajú, ragyogó nőikkel az oldalukon.

S ha már 1968-nál tartunk: jól beleillik a költő legendájába, de azért mégiscsak olcsó mese, hogy a Prágai Tavasz friss szelétől kivirágzott, s aztán, amikor jöttek a testvéri tankok, rászakadt a kétségbeesés. Én úgy emlékszem, nem érzelmi szélsőségek között támolyogtunk. A cseheket nagy marxista okosságunkban eleve reménytelennek, politikailag naivnak, elméletileg patkolatlannak tartottuk. A lánctalpak csikorgásába persze mi is beleborzongtunk, de aztán megkönnyebbülten vettük tudomásul, hogy a harckocsikat nem követik kivégzőosztagok. A „normalizáció” két évtizedes éjszakája csak lassan, pár év alatt ereszkedett le Csehországra. Ezalatt mi mással voltunk elfoglalva, miközben Magyarországon megváltozott körülöttünk a levegő.

Ekkor készült a nagy elméleti fából vaskarika: hogyan lehet összeegyeztetni a szocializmust a szabad piaccal? Ha egyáltalán – überhaupt. Végeláthatatlan beszélgetéseinkben Petri is faragott-kalapált rajta, ezért merek itt többes számban fogalmazni. A befejezett, annak rendje és módja szerint betiltott mű vaskos kéziratát – HOGYAN LEHET-SÉGES KRITIKAI GAZDASÁGTAN, írta Kis János, Márkus György és jómagam – elmélyülten tanulmányozta. Egy lényeges ponton végzetesen elhibázottnak találta. Itt támadt az a rés, amelyen keresztül elpárolgott a marxizmusa.

Előbb a nyugati part napfényes tájaira kalandoztam, majd időben ugrottam előre. De nem bírom összehordani a magam szerény adalékait a költő ifjúkori portréjához, ha vissza nem térek a hatvanas évek első felébe. Ott vesztettem el a fonalat, hogy ma azt kérdezik maguktól fiatal olvasói: úristen, hogy lehetett marxista? Ezt persze már akkor is kérdezték, csak egészen más tónusban. Valahogy úgy, mint a régi amerikai ponyvákban, ahol a kielégült és hálás férfi azt mondja a kuplerájban: Hogy kerül egy ilyen rendes lány egy ilyen helyre? Kétes gyengédség ugyan, de mégiscsak az.

Megszépítő távolság? Tényleg nagyobb lett volna a megértés azokban is, akiket sohasem érintett meg a marxizmus, vagy már túlestek rajta? Vagy csak féltek véleményt nyilvánítani, ki tudja, mi telik ki egy marxistától. S ha nem csap be az emlékezetem, mi magyarázza ezt a nyitottságot, épp a forradalom leverése utáni elnyomás hosszú éveiben? A marxista is rendes ember lehetett, ha nem „azokkal”, a csahosokkal és feljelentőkkel tartott? Annyi hivatalos primitívséget kellett hallgatni és tanulni, hogy éhesek voltak minden értelmes szóra, bármilyen izmus idiómájában hangzott el? Talán abból, hogy a tájékozottabbak tudták, a művelt Nyugaton megint épp javul a marxizmus árfolyama?

Nem tudom megmondani, miért, de biztos vagyok benne, hogy a hatvanas évek végétől fogva, nehezen kitapintható módon, de érezhetően ridegebbé vált a költőt körülvevő világ. Mindenkinek egyre több lehetősége nyílt szellemi téren, de eközben nőtt a kölcsönös gyanakvás. A legtöbb értelmiségi kezdte úgy érezni, hogy ha a másik értelmiségi nem pontosan úgy, ugyanolyan mértékben él új szabadságfejradagjával, akkor az ő szabadságjegyét is érvényteleníti a hatóság.

Egy régi télen valami ócska viharkabátot hordott Petri, mi tagadás, elég szakadt darab volt. Amikor a kettes villamoson meglátta egy költőtársa – amúgy nagy humanista, a termonukleáris háborút mindig ellenezte –, habzó szájjal rontott rá: „Csak azért jársz így, hogy azt a látszatot keltsd a világ előtt, üldöz a rezsim.” Megváltoztak, javultak az élet anyagi feltételei. Egész elfogadható kabátokat lehetett már kapni, az első Trabantokra kuporgattak a rendes emberek. De ettől is csak még harapósabbak lettek.

A történész Szabó Miklós – röviddel Petri után ő is elment – egyik szóbeli tanításban elszórt, remek ötlete, hogy az ötvenes évek a hedonizmus kora, amit nyugodtan kiterjeszthetünk a hatvanas évek vége tájáig. Tudta, hogyne tudta volna: a többség régi világbeli, hamisítatlan, szegényszagú nyomorban tengődött. De akinek megvolt a minimális anyagi biztonsága – különösen, amíg fiatal volt, különösen, ha olykor némi extra pénzekhez jutott –, nyugodtan hódolhatott az elérhető szerény élvezeteknek. A jövőben megszerezhető javak reményében vállalt lemondás kényszere nem nagyon nehezedett ránk, mert nemigen volt mi végre felhalmozni.

A szocialista árképzésnek és a testvérek közti nemzetközi cserekereskedelem fura árukapcsolásainak jóvoltából olykor nem is voltak olyan szerények azok az élvezetek. A jó vendéglő sem került sokkal többbe, mint a rossz. Hol Kaszpi-tengeri kaviárt árultak szalámiáron, hol meg csodálatos havannákat, mintha kapadohányból lettek volna sodorva. Egyen-konfekciós ruhát, nejloninget, orkánkabátot hordott a léha szocialista aranyifjú, de tizenötödikéig jó orosz vodkát, iható bolgár bort (legalább akkor annak tűnt), örmény brandyt vedelt.

A létezett szocializmus mázsás ajtajú, autókilincsel ellátott, zötyögő Szaratov hűtőszekrényében egész jól elálltak az ivós dzsentritempók, a bohém irigységgel vegyes ellenérzése a beosztással élő kispolgárral szemben, s a nemesebb polgáriságra is a művészet magaslatáról lenéző, klasszikus modernista magatartás. Egyszóval mindaz, ami, ha nem épp a vasfüggöny rossz oldalán reked Magyarország, ez idő tájt itt is kiment volna már a divatból. Petri épp ebben az átmeneti korszakban alakította ki azt az életszeretet, amibe aztán teljesen belenőtt, ami végül a személyiségévé vált. Persze nem tudatos választással, de nem is csak ellenállhatatlan erejű, belső és külső kényszerek hatása alatt.

A hagyományos szerep hagyományos, de ettől nem kevésbé súlyos veszélyekkel fenyegetett. Nem fog elzúlleni? Nem fog belesüllyedni valami sekélyes csavargóromantikába? Nem fogja teljesen tönkretenni az egészségét, elpusztítani magát? Így aggódtak és dohogtak valamivel szolidabb és egészen szeriöz barátai. (Azzal hízelgek magamnak, hogy én inkább az előbbieik közé tartoztam.) Most csak az első kérdéssel kell szembenéznem, ahogy régebben is kénytelen voltam egypárszor. A második a kritikusokra tartozik. Laikus olvasói válaszom van rá: harsány nem. Végül a harmadik fenyegetés a költő hihetetlenül szívós szervezetének és egy asszony önfeláldozó gondoskodásának köszönhetően csak a férfikor őszén vált valóra, itt pedig az ifjú költőről beszélék.

Petri túlságosan rátarti volt, hogysem hagyta volna magát egészen lehúzni a nyomorba. De nem volt dekadens arisztokrata sem. Szerencséjére – szerencsénkre – nem találta csábítósnak, amikor megnézve magát benne, visszakacsint a pocsolya. Egyszer lent volt, hetekre, hónapokra; máskor fent, hónapokra, évekre. S amikor fent, választékosan öltözött, „közepesen nagy lábón” élt. Közben kúrák, szanatóriumok. Kiválasztott (öt választó) orvosaival úgy működött (nem működött) együtt, mintha valami közös kísérletben vennének részt.

A nyolcvanas évek elején, hosszabb külföldi tartózkodásból hazatérve, egyik első utam hozzá vezetett. Akkori felesége biztos kézzel irányított a Visegrádi utcai koszos, füstös hodály felé. Ott ült a költő a beszűrődő fény csíkjában, egy könyv, újságok, pohár sör mellett, kezében cigaretta. Mintha láthatatlan bura vette volna körül. Hoztam egy italt a söntéspulttól, elhelyezkedtem vele szemben. Majd' félóráig üldögéltünk így, amíg megkockáztatott egy pillantást: ki szemtelenkedett ide? Ez az üvegbura sok mindentől megvédte.

Ludassy Mária

PETRI VOLTAIRE-T FORDÍT

A címből is látható, hogy nem tipikus élethelyzetben idézem fel Petri alakját, de hát vélem leginkább csak ilyen XVIII. századi kalandokra futja. 1973 depressziós éve volt: a „filozófusper”, Bence, Heller, Kis, Márkus és Vajda kirúgatásának ideje. S míg én – Radnóti Sándor Gondolat Kiadónál elfoglalt stratégiai pozíciójának hála – azt csinálhattam, ami a leginkább szívem szerinti munka: Hume-ot és Voltaire-t, Rousseau-t és Diderot-t kontrollszerkeszthettem-kommentálhattam, addig a kirúgottak kényszer-munkaként fordították a fentieket. Nem hiszem, hogy Petrit bárhonnán ki lehetett volna rúgni, de egy kis fehérsegélyre minden bizonnyal ő is rászorult. Ezért döntöttem úgy – B. barátunk sátáni kacajával mit sem törődve –, hogy a XVIII. századi francia morálfilozófusokból való válogatásomban a verses részeket (Voltaire-nek a természeti törvényről, illetve a lisszaboni földrengésről írt versét, valamint a MONDAIN-t és Sade-nak AZ IGAZSÁGRÓL szóló versbe szedett blaszfémiáját) Petri Gyuri fogja fordítani. Valamiért lelkesen fogadta a felkérést (pedig aki Novalist szereti, az Voltaire-ért nem nagyon lelkesedhet), én meg elkészítettem a nyersfordítást, beszereztem neki egy üveg vodkát, magamnak egy üveg vörösbor, és vártam a költőt, aki a legnagyobb meglepetésemre majdnem pontosan meg is jelent a József Attila lakótelepi otthonomban, és játszi könnyedséggel kezdte gyártani az alexandrinusokat:

*„Legyen a lény, aki önmagából ered,
És semmiből teremt világegyetemet;
Vagy legyen az örök anyag rendező elve
(Kívülről hatva át, vagy épp belemérvülve);
Legyen a lélek, e gyakorta pisla mécs;
Egy érzékünk avagy érzékentüli lét...”*

Persze A TERMÉSZETI TÖRVÉNYRŐL szóló erkölcsprédikációt hamar megunta. Nem baj, mondtam, nézzük az antipanglossi szöveget, a providenciakritikát. Ebbe is nagy lendülettel vetette bele magát, annak ellenére, hogy második üveggént csak az ihatatlan „Alma vodkára” tellett – az ötvenesek még emlékezhetnek rá.

*„Míg fel-felhallik a haldoklók végnyögése,
A lángoló romok e rémképére nézve:
»Ez az örök törvény« – még azt mondjátok-e?
S hogy ez egy jóságos Isten ítélete?
S így szóltok-e ezen holtak halmára látva:
»Ez Isten bosszuja, ez bűneiknek ára?«
Mi bűnben vétkesek vajon a kisdedek,
Kik anyjuk kebelén most törten vérzenek?
Lisszabon, amely nincs többé tán bűnösebb
Volt, mint London s Párizs, mely kéjben hampereg?
Lisszabon leomolt, Párizsban táncot ropnak...”*

Azért előbb-utóbb eljött a csömör órája, s nagyon nem akaródzott folytatni e szolid istenkáromlást sem. Olybá tűnt, bejön B. barátunk gúnyos jóslata: Petri és a munka, pláne filozófiai versek fordítása! Kínomban elkezdtem magam versifikálni – úgy, ahogy minden magyar ember tud: felező tizenkettesbe. Pszichikai szadizmusom célt ért: Petri őrvöngve írta át-vissza az eredeti versformába, bár néhány hülye rímemet meghagyta, talán mementóként. Persze mindehhez meglehetősen sok védőital kellett: kikönyörögtem apámtól a hatvanfokos házipálinkáját, ami Kistarcsa és Tököl után megmaradt civil kurázsijának egyetlen objektivációja volt. A hatvan fok hatott, Lisszabon leomlott, a Természeti Törvény fennállt. Megállapodtunk, hogy a MONDAIN-t hazaviszi, mert az tényleg vers, s némi elmélyedést igényel. Éjfél elmúlt: elmagyaráztam, hogy az Üllői úton az éjjel is járó 52-es villamossal miként lehet eljutni a „city”-be, s majd holnap tíztől folytatjuk. Hajnali fél ötkor csöngettek: nem is némileg csapzottan Petri az ajtó előtt – fordítva szállt fel a villamosra, majd megmagyarázhatatlan módon a Ferihegyi repülőtéren kötött ki. Most már nem érdemes hazamenni, mondta, majd elaludt. Ébredés után némi fordításfélét negélyeltünk: nem ez volt a legtermékenyebb Voltaire-magyarító napunk. Ám végül elkészült még a MONDAIN is. „Ezt vállalom” – mondta.

*„Sirassa, aki akarja, a szép,
régi időket, Saturnust s Rheát,
az aranykort, Astreus századát,
s az összeülő elvesztett Édenét,
de én áldom a bölcs természetet,
hogy élnem épp e korban engedett
– piszkolja bár a sok gáncsokodó –,
profán kor: nekem kedvemre való.”*

De még nem volt vége a profán kor megpróbáltatásainak. Hátravolt a feketeleves: De Sade LA VÉRITÉ című tömény blaszfémiaja. „Tatári mű”, de Petrit egészen felvillanyozta – ez is vállalható vers lett.

*„Ki ez az impotens és steril tünetmény itt,
Akivel a hülyék fejét telebeszélnek?
E rút bálvány, kiről sok gaz pap papol?
Még engem hívogat e szektás juhakol?!
Én megtartom szavam – és esküszöm az égre,
Hogy e delirium s rossz viccek szüleménye,
Ez az undorító és fura szörnyeteg
Szívemre semmilyen hatással nem lehet.
Hogy epikureus lelke, ha el kell menni,
Az istentagadás kebelén lehelem ki,
És az isten neve az ajkamat soha
Másképp nem hagyja el, csak mint blaszfémia.”*

Remélem, nem rontom Gyuri túlvilági esélyeit e több mint negyedszázados eset felidézésével, és Isten, ha van, nem feledi, hogy Heine szerint a mestersége: a megbojtosítás.

VÁRADY SZABOLCS LEVELE PETRI GYÖRGYNEK

1974. május 7.

Tisztelt barátom uram, avagy a Gödöllői Remete!

Hát, nem jutottunk ki vasárnap, mint bizonyára nektek is feltűnt. Az idő is elég pocsékra fordult, de főként az volt a baj, hogy rajtam teljesen eluralkodott a nátha, egy merő takony voltam (s vagyok, ha már kisebb mérvben is), látogatásra, kivált csecsemős házban, alkalmatlan. Mi több, a kór Somára is átragadt, s mutatkoznak jelei Marin is. Talán jövő vasárnap nyélbe üthetnénk a dolgot, de még eléggé bizonytalan minden. Mindenesetre, ha bent jársz esetleg a városban addig, hívjál fel. Arra is kíváncsi vagyok, hogy haladnak a lakáscsere-tárgyalásaitok. – Ami a költészetet illeti: továbbra is „néma hattyú”, miként Berzsenyi mondja. Találtam viszont régi dossziékban közös műveket, melyekkel fölös – istenem: fölös! – költői energiáinkat lecsapoltuk hajdan, mint pl. az alábbi szonett:

*„Itt nem lesz ünnep. Fonák életünket
a nyútt vonóból lett bot mángorolja,
amíg kifogy a rossz rámpás utolja,
és létünk legott hiányával tüntet,*

*de sorsunk unott bírása csak hümmget:
»E léha népség nem a földnek sója,
jó, ha jámbor néniknek olvasója« –
elmondhatjuk: leszart az Úr bennünket!*

*S még csalánból szőtt ing: ez több a soknál!
Végtére a férgék is fanyalogva
fognak ösztövért testünkön dologba,*

*mint kiket az ilyesmi dehonestál,
mint grófit kezét fogni kesztyű nélkül
– s még azt kívánják: harcoljunk vitézül!?”*

1968. 8. 28.

Ez kéziratban maradt fenn, méghozzá te a magad sorait piros, én az enyémekeket fekete tollal írtam, úgyhogy könnyű eligazodni, melyik sor kitől származik (soronként váltottuk egymást), különben is: a harmadik sorban a rámpás minden valamirevaló filológust nyomra vezet. De már a „Göröngyös földön, idült hadakozó, haladnak lépteid” kezdetű eposzi töredék engem is varába hoz: csak nagyon hozzávetőleg tudom kihámozni, mennyit írtam belőle én, mennyit te. Igen fenséges verszetet különben. „Vájon / atyáink túlvilági könnye mennykővé érik-e / lábunk elé hulltában? Felelj, ó, felelj, éjék énekese” – zengi a dalnok, valamint: „Táplál-e a híg vér olyan csirát, a senyveteg velón / végig borzong-e olyan izenet, midőn nemzeni készlet / bizonytalan férfit a langyos, a fullasztó éj, férfit, / olyat, aki elfeledte, felelnie kell néki a bármikor / felhangozható kérdésre...” Tudniillik, hogy: „táplál-e elrenyhült vére olyan csirát, melyből / felnővekedhet a Fiú, a rendtetevő, kire várt a nép?”

Egy új Vörösmarty bontogatja szárnyát e fakult lapokon. Egy? Kettő! – Itt van aztán egy költészettani versesszé: MESTERSÉGÜNK CÍMERE: „*Ha jelenlétem tétovázik / délután négy és öt között / egy fénybevesző őszi lépcsőn*” kezdetű, nemkülönben az „*Impro és kontra vizációk*”, mely a szerzők humoros vénáját tanúsítja, az anyagcsere-folyamatok végtermékeit illető reneszánsz elfogulatlansággal, a fiúszerelem antik eszményét sem vesztve szem elől („*Ki szónokolt itt épp seggről? Nevetség! / Ismeritek törődött végbelem?*”). A költemény az erkölcsi tanulság levonásával zárul: „*A végből elenyész, de megmarad a hit!*” Keletkezésének ideje is följegyeztetett: 1969. január 24–25., éjfél táján.

Még az utóbbi vers kapcsán kiírt pályázat eredményei is fennmaradtak: a 18 strófa közül 11-nek a szerzőjét találta el Géza, Csiri, Bence és Alle Éva. Az utolsó helyen, 5 találattal, Hegedűs Zsuzsa végzett. Hát ennyit a régi szép időkről.

Mostanában majdnem mindennap nekiülök az írásnak, legalább egy órára, de semmi eredmény. Cikket írtam egyet, Tandoriról, azt meg publikálni nem sikerült. Örülnék, ha majd elolvashad. – Úgy tudom, az *Új Írás* vagy a *Kortárs* legközelebbi számában meg fog jelenni Munkácsi Miklósnak egy írása, amelyben a „fiatal író” elnevezés ellen tiltakozik, és téged említ példának rá, hogy milyen nevetséges, ha jelentéktelen kritikusok lefiatalköltőznek valakit, aki abszolút mércével mérve is nagy költő. Általában – betévedve a múltkor egy írószövetségi fiataalköltő-taggyűlésre, ahol különben Munkácsi az említett írását felolvasta, innen tudok róla – úgy tapasztaltam, igen nagy tekintélynek örvendesz ebben a generációban, sőt, még egyébként fafejű kritikusok is többnyire megegyeznek abban, hogy az utóbbi évtizednek két fontos költője van: te meg Tandori. És hát ez mégis valami.

Visszatérve a gyakorlati dolgokra: maradjunk annyiban, hogy lehet (de nem biztos), hogy vasárnap délelőtt kimegyünk hozzátok. Ha ennek valami akadálya van, azt mindenképpen jelezd valahogyan, mondjuk, vasárnap reggel 9-ig bezárólag.

Üdv. és szia
Szabolcs

Vallai Péter

PETRI-SZINOPSZIS

1975 ködös februárjában, a régi Vár-kollégiumban százhusz egyetemista hallgatta AZ ILYEN FONTOS BESZÉLGETÉSEK-et és a MONDOGATNIVALÓ-t. Utána „kötetlen” beszélgetés. Kérdések. Mi a költő szerepe? Mit mutasson a költő? Miben hisz? És egyáltalán: vers ez?

Gyuri kettős fedezékben, vodka plusz cigaretta. Krákgova bevallotta, hogy nem fogja szabályozni a Tiszát, valószínűleg nem fog huszonhat éves korában orosz dzsidával a mellében meghalni, tudományos akadémiát sem szándékozik alapítani. Nem ismeri az utat sem erre, sem arra, a pillanatot próbálja meg szavakkal, esetleg mondatokkal leírni.

Hamiskásan, hitetlenkedve somolyogtak az azóta már valószínűleg vállalat-, bank- és országvezetővé öregedett hallgatók.

2000 tavaszán az Új Rátkay Klubban AZ ILYEN FONTOS BESZ... után egy ötvenen felüli MOB-vezető megkérdezte: ez mi volt? Vers...? Vagy csak az én véleményem?...

1978-ban (!) egy alulinformált pécsi színházigazgató a SZINOPSZIS után azt mondta: „Petri elvtárs, miért nem ír nekünk darabokat?” Mire Gyuri: „Előadnák?” Mire ő: „Persze! Szűkiben vagyunk!”

2000 májusában (!) üzenet jött az egyik tévétől; „Írased alá Petrivel, hogy lemond a honoráriumáról, akkor gyorsan felvesszük és leadjuk, talán nem tűnik föl senkinek!” Gyuri akadémiaalapító gesztussal szignált – nem adták le, feltűnt valakinek.

És így tovább. Sorolhatnám, párba állíthatnám az EGY SZÉP NAP mintájára ezt a szép huszonöt évet. Amikor szerencsém volt P. Gy.-t ismerni, szeretni és interpretálni.

Azt hiszem, egyetlen versét sem mondtam úgy, ahogy ő mondta vagy mondta volna; sokat bakiztam, sokat szerkesztettem, átértelmeztem, félreértettem.

Csendes derűvel szemlélte, hogyan próbálja ez az őszülő, kopaszodó melák beleszakolni magát az *ő kicsi, rideg és kihűlt* világába; amikor évekkal később megértettem egy-egy versét, kérdeztem, miért nem mondtad, hogy erről szól? „Így is jó.” Soha nem instruált. Jó rendező volt. Szeretett fellépni, szerepelni, játszani. Nyomait versei őrzik.

Szinopszis az, *ami azóta történt*; elnézést azért, *ami kimaradt*; *amíg lehet*, szeretnék létrehozni egy JUTALOMJÁTÉK-ot; addig is, *Cipómre nézek, fűző benne. Nem lehet, hogy ez börtön lenne!*

Szíves engedelmeddel, a leendő hullák nevében
Vallai Péter

Géher István

KATONAI TISZTELETADÁS: TANULMÁNY EGY VERSRŐL

A versesztétika alapkérdését Kosztolányi Dezső így fogalmazta meg nyolcvan éve: „Feltolul a kérdés, vajon ki lehet-e mutatni közelebről és kézzelfoghatóbban egy vers jó vagy rossz voltát”... S mindjárt módszert is ajánlott, mellyel a versérték tárgyilagosan kimutatható. „Bizonyos, hogy a költeménynek van lelke, mely megfoghatatlan, mint minden lélek. De a lélek nem egyéb, mint szerveink működésének finom terméke, ezért a kritikusnak, akár a lélekkbúvárnak, elsősorban a vers testi szervezetét kell vizsgálnia, hogy pontos diagnózist adhasson. Működése nem fizikai, nem is pszichikai, hanem a kettő együtt: pszichofizikai eljárás.”

Kísérletet teszek egy Petri-vers pszichofizikai vizsgálatára. A szöveget húsz éve olvastam először szamizdat-kéziratban, s most, hogy az alkalom ihletésére ismét feltolul az emlékezetemben, magával hozza a múltból a mindig jelen idejű Kosztolányi-kérdést: „Miért szép ez a vers?” Vizsgálati anyagként kiterítem a vers testét.

KATONAI TISZTELETADÁS

*A Vereség Napján
kardélre hánytam*

A szöveg olvasója elmosolyodhat és elgondolkodhat. Vajon csak a személyes ráhangolódásán múlik, hogy a két hatáslehetőség közül melyik hagy benne maradandóbb nyomot? Van-e tetten érhető különbség a szellemes szóvicc és a szellemet tetemre hívó szójáték között? Hogyne volna. Az élc, a bon mot olyan ötlet, amely az elmélyült gondolatot felszíni ingerrel, intellektuális bohócmutatvánnyal helyettesíti. Nevetésünk ilyenkor az önkioltó elme műve; annak örülünk, hogy az ész (és a nyelv) egy sziporkázó rövidzárlattal kiiktatja tudatunkból a problémát. Az epigrammatikus epifánia ugyanazzal az eszközzel másként működik: ívfényt villant fel az egyéni gondolat és az egyetemes igazság között. A nyelv játéka ilyenkor drámai természetű, azaz képszerűen jelenetezett, s az emblematikusan enigmatikus élőképben megjelenített probléma – önmagát ellentükröző, megsokszorozott értelmével – kínosan kitágítja a nevető tudatot. A (problematikus) különbséget meggondolva: eldöntendő kérdés, hogy az eleven szó többértelmű színjátéka megtalálható-e a vizsgált költeményben.

Kosztolányi módszertani példáját követve mindenekelőtt megpróbálom kitapintani a vers érverését. Mit jelez a ritmika mint életjelenség? A két sor, ha egybeolvassuk, egy (sokat jelentősen megtört, kettétört) hősi verssort ad ki, hatodfeles drámai jambust, függőben fennakadt vagy elcsukló-elhaló növégződéssel. Titátitátátá és tátítitátá vagy tátítitáti: a prozódiai morzeüzenet heroikus erőtartalmat sejtet – vagy annak épp az ellenkezőjét, elomló beletörődést. Valahogy olyanformán, mint metrikai megfelelője, az emlékezetes hamleti sor: „*Lenni vagy nem lenni: az itt a kérdés...*” Vagy inkább felejtjük el a nyugat-európai jambust, és a döntést bízunk rá a hangsúlyos, nemzeti versidomra? Ez esetben (a kezdő, hangsúlytalan névelőt leszámítva) két öt szótagú ritmusegységet kapunk három-kettő, három-kettő osztásban. Összeolvassva olyan sort, mint amilyenre egy ismert Ady-versből emlékezhetünk: „*Sikolt a zene, tornyosul, omlik*”... Ez a vers is (LÉDÁVAL A BÁLBAN) tragikus nyomású. A ritmikai vérnyomás, akárhogy mérjük, azt bizonyítja, hogy a szöveg él, és életre-halálra játszik. Vagyis komolyan kell vennünk.

Vegyük tehát a versalkotó szójátékot: „*kardélre hányni*”. Ez a szintagma kétféle tevékenységet jelenthet. Elsőleg, hagyományosan: halomra gyilkolni, főleg védteleneket, kapituláló helyőrséget, fegyvertelen lakosságot. Ebben az összefüggésben rokon értelmű a katonaszökevényeket, bujkáló üldözötteket és rejtegetőiket fenyegető, második világháborús emléké „felkoncolni”-val. Így vagy úgy a megtorló vagy elrettentő hatalmi erőszak, a professzionális szadizmus kvintesszenciális példája fejeződik ki benne. Másodlagosan, de itt előtérbe hozva, a két szó együttese azt is jelentheti, hogy „lehányini a kivont kardot”. E második jelentés az előbbi reflexiójaként értelmezhető: mint spontán pszichofizikai reakció, az undor, a zsigeri tiltakozás kifejeződése. A megsemmisítően blaszfém jelentéstranzformációt (hogy megtudjuk, mi mindent jelent) most be kell helyeznünk a költőien felfogott valóságba: azaz a teljes versszöveg kontextusába.

A vers a címevel kezdődik, s a modern rövid versben a cím gyakran jelentésmeghatározó. Itt is az: emblematikus élethelyzet. A megnevezett szituáció – a katonai tiszteletadás – azzal a kimondatlan hanghatással kezdi megdolgozni a némán felmorajló képzeletet, amivel a HAMLET végződik: „hadzajjal”, mely győzedelmesen üdvözöl, vagy „sorlövéssel”, mely harcilag búcsúztat. Dobszó, dízlépés, zászlók, csizmák, kardok. Lehet lelkesedni, de félni is. Mert a masírozó militarizmus lelkeségében mindig benne rejlik a másokat kardélre hányó mentalitás, minél bújtatottabban, annál fenyegetőbben. S hogyan foglal állást a megszólaló lírai hang? Egyelőre titok, hiszen még az is kérdéses, hogy a verssel elutasítja-e vagy megvalósítja a címet. A beszéd-gesztus enigmával provokálja az emblémát: nyitva hagyja a lehetőséget, hogy a megnyilatkozást akár egyfajta katonai tiszteletadásként is értelmezzük.

A tisztelgés (olyan, amilyen) az alkalomhoz illik. Ez pedig: a Vereség Napja. Kíméletlen nagybetűivel kifordítja magából az önelégülten parádézó Győzelem Napját, átható fogalmiságával kitöröl a képből minden látványos erődemonstrációt. Marad a történelmi tapasztalat kalendáriumában (mint a magyar zsebnaptárban, mely nem tünteti ki ünneplőleg a május 8-át) az üres hely, ahol minden győzelem valakinek a veresége, ahol nemzeti katasztrófáinkat ünneppé avatjuk, s ahol örök hétköznapijainkban mindig megverten élünk-halunk kell. És marad a kardél – mindegy, hogy kinek a kezében.

Mit tehet itt a Vereség Veteránja, a kardra fogott Ismeretlen Civil? Elhányja magát; okádik, mint a részeg ember. Miféle otromba aktus ez? Olyan tett, amelynek elkövetését éppúgy tekinthetjük történésnek, mint cselekvésnek: ez történik az emberrel, ha körülötte és benne feltolul a történelem. Mellesleg, aki finnyásan felhúzza az orrát, vajon próbált-e valaha kardélre hányni? Nem lehet eléggé méltányolni a tévedhetetlenül biztos célzást, a koreográfia fegyelmizetten katonás rendjét, az álló helyzetben elmozdulás hajlékonyan atletikus eleganciáját...

Hányásművészet? Van ilyen. Így tör ki a lélek a költőből, ha brutálisan rátör az ihlet. Az elemzett költemény az ÖRÖKHÉTFŐ című kötetből való, ennek keletkezésére pedig így emlékszik vissza a szerző: *„volt olyan, hogy hat-nyolc verset írtam egy nap. Így született a könyv, két év alatt ugyan, de ilyen nagy hányások formájában. Ha fellengzősnek is hangzik, én ezt nevezem kegyelmi állapotnak, és ilyenkor éreztem magam a legjobban, amikor megállíthatatlanul jött belőlem a vers”*.

A széplélek ennyiben megnyugodhat. Ellentétben az igazságkereső értelemmel, mely sohasem nyughatik. Ha metaforikusan (pszichofizikusan) értelmezve a kreatív hányás a költészet, mi akkor a kardél? Talán ugyanaz. Léven minden igazmondás lényegében ellentmondás. Ugyanaz az – önmagával mint ellenségével megütköző – erő. A történelem lefegyverzi és felfegyverzi a költőt; a kezébe adja azt, amit a szívének szegez. A történelmi kényszerűség gyilkos acél, s amikor ezzel összecsattan a hányás sugárpengéje, a hősietlen modern létállapot heroikus asszójának lehetünk tanúi.

Tanúságot tehetünk róla, hogy a csattanós szójáték egyszermind esztétikai és ideológiai igazolású szép vers: hősi vers, mely töményen, koncentráltan hárít és támad. Petri György pontosan felmérte a harci helyzetet: *„elég volt a parabolákból, a célzásokból, az egymásnak beszélésből, hogy mi tudjuk, miről van szó, ők meg úgy tesznek, mintha nem tudnák. Egyszerűen szükség volt a durva beszédre, a versek szokincseiben megjelenő obszcenitás szándékolt volt, én a prüdériát, nemcsak a szexuális, hanem a közéleti, politikai prüdériát is a rendszer alaptermészetének tartottam. Tehát metaforikus gesztus van abban, hogy tessék, belemondom a pofátokba, hogy elég volt a hablatyolásból, a finom allúziókból”*.

Így igaz: jó lenne mellőznünk minden szükségtelen allúziót. Mint például azt az esetleges finomtalán felvetést, hogy a Petri-féle „durva beszéd”, mely annak idején joggal forrasztotta az önkényuralom torkára a hazugságot, vajon nem mocsolja-e be most már jogos nemzeti büszkeségünk tiszta eszméjét is... Kínos kérdés, de a versüzenet kommunikációs létkérdése. Eszembe se lenne felvetni; de hát az esetlegesség az esetünk, ezt kell ragoznunk. Érveljek? Akit tanulmánnyal meg nem győztem, azt érvekkel aligha fogom. És mégis: érv ki érv! Először: a vers végén nincs pont, vagyis a történelemről sohasem beszélhetünk befejezett múlt időben; amíg emberek vagyunk, a szavunk mindig kardélen táncol. Másodsor: az eszme nem tisztí kardbojt, hanem égő csipkebokor; aki tisztátalanul közelít hozzá, csak maga lesz még piszkosabb a tűz közelében. Emberek vagyunk, mocsos világban élünk, de lehet – olykor-olykor, újra

meg újra – egy-egy tiszta pillanatunk. Amikor a szellem egy szóvillanással, egy drámai mozdulattal megsemmisíti örök ellen-felét, az ostobaságot, a hamis tudatot, mielőtt maga is kihunyna, beledőlne a megsemmisülésbe. Eleste hősi halál, sírverse az *ellentmondás* műemléke.

Hinnünk kell, hogy maradandóbb a napi politikánál. Ennek reményében idézem és ajánlom az olvasó figyelmébe, amit Kerényi Károly jó hatvan éve írt Catullus két sorát, az ODI ET AMÓ-t méltatva: „*A vándor kérdőn néz fel az emlékműre, amely ezt az ellentmondást úgy kiáltja belé a világba, mint a méthymnai Timonoé sírköve azt, hogy egy fiatal lény meghalt. Megmagyarázni nem lehet, csupán részletezni: így van, nem teszem – történik velem. S hogy ez történik és történhetik: örök. Legfeljebb az, akivel történik, meghal belé. De a beléhalás ugyanilyen örök. Ami tisztára időből van – életidőből –, időtlen is. S ami időtlen, azt az epigramma nyugodtan örökítheti: ez a neki való forma.*”

Petri György–Várady Szabolcs

LEVELEK NYUGAT-BERLIN ÉS BUDAPEST KÖZÖTT

Milyen szerencse, hogy Petri ki akarta próbálni vadonatúj fényképezőgépét, amikor 1985 augusztusában közös barátaink nagylelkű ajánlatát elfogadva kiköltöztünk egy szűk hétre az üresen álló csobánkai kertés házukba, hármásban Fodor Gézával! Ő még gyerekkorukból volt jó barátja Gyurinak, nekem pedig mindketten 1966 óta, amikor egy este, ugyancsak augusztusban, megjelentek nálam egy üveg vörösborral, huszonhárom éves egyetemisták, akárcsak én, hogy a verseimet kiértékeljék, és aztán hajnalig tárgyaltuk a költészet jelenkori lehetőségeit és más alapvető dolgokat.

A következő csaknem húsz év alatt aztán sok minden összekötött minket, de sok minden el is romlott köztünk és körülöttünk. Kellott hozzá nyilván az az augusztusi kert is a zavartalan verőfényével, a délutáni árnyékával, langyos-puha estével, éjszakáival, hogy annyira bele tudjunk feledkezni a közösen föllelt régi idő-

be és egymás jóleső jelenlétébe – éjfél után még sokáig nem akaródzott bemenni a házba lefeküdni. Az ilyesmi természetesen nem tartósítható a gyakorlatban. De valahol vigasztalóan megmarad. És ha nem sikerül belülről felidézni, akkor előveszem a fényképeket.

Hogy nem voltam egyedül az eufóriával, az kiderül Petri első nyugat-berlini leveléből is. Ha jól sejtem, e levélzés kezdeti lendülete jórészt éppen ebből táplálkozott. A verseinket mindig is megmutattuk egymásnak, de a részéről költőileg is igen termékeny csobánkai szép napok hozták vissza igazán azt az intenzív közös műhelymunkát, ami első kötete keletkezésének idejét idézte. Amikor aztán a következő tavasszal kikerült egy évre ösztöndíjjal Nyugat-Berlinbe, épp fordítva, a távolság teremtette meg azt az igényt és lehetőséget, amit előtte a világtól elvult együttlét.

Az önéletrajz, amit Nyugat-Berlinben

megírni tervezett, hamvába holt, a levelekhez mellékelte versek azonban egyre-másra jelezték, hogy minden időnkénti depresszió ellenére folytatódik a Csobánkán az I AM HERE. YOU ARE THERE-rel elkezdett és később VALAHOL MEGVAN címmel ciklusba foglalt versek sorozata, az első levélhez mellékelte BOSSZÚ-tól és ROLF BOSSERT HALÁLÁRÁ-tól a PAPÍR, PAPÍR, ZIZEGÉS-ig, az „*emelkedés – távolodóban*», ahogy Fodor Géza jellemezte költészetének ezt az ÖRÖKHÉTFŐ utáni enyhültebb, melegebb tónusú szakaszát. Ekkoriban készült nem egy versfordítása is az Európa Könyvkiadó számára; az NDK renitens költőjétől, Volker Brauntól – valamivel korábban – egy egész (kis) kötet, amely sok kényszerű huzavona után jelenhetett csak meg – Székely Magda volt a szerkesztője, Osztovíts Levente pedig akkor a kiadó angolszász csoportjának vezetője. A későbbi levelekben emlegetett Priapus-antológiából végül is nem lett semmi (Zsolt Angéla szerkesztette volna, aki a kiadó görög és latin kiadványait gondozta), ahogy az én nyugat-berlini látogatásomból sem. Kántor Péter antológiája (ÚJ KABÁT, UTOLSÓ ESÉLY. KORTÁRS BRIT KÖLTŐK) 1993-ban jelent meg,

Petri hét verset fordított bele. Az ő német nyelvű kötetét, amelynek a fogadtatása felől első levelemben érdeklődöm, ZUR HOFFNUNG VERKOMMEN címmel még 1985-ben adta ki a Suhrkamp. Más megjegyzetelivaló alig is van. Az április 7-i levél Stendhal-utalásához: a betűk szára fekete, a talpuk vörös. A XI. 27-i levélben említett „négyünk” két másika: Tandori Dezső és Pintér Lajos. Harsányi Éva, Petri György második felesége egy darabig kolleganóm volt az Európa Könyvkiadónál.

A levelek persze – vagy harminc, sűrűn telegévelt oldal – nemcsak versekről szólnak, és nem is minden tartozik bennük a nyilvánosságra. A kihagyásokat mindegyiket jeleztem. Elhagytam a mellékelte verseket is, hiszen ezek mind megjelentek kötetben. A szövegből meg az aláírásból kiderül, hogy melyik levelet melyikünk írta, külön tehát nem jelölöm. Elég az elválasztó csillag egy-egy levél közt, a lényeg, úgy gondolom, a szakadozottan is folyamatos beszélgetés – amely a vége felé egyoldalúvá válik ugyan. Hogy végleg azzá vált, azt tulajdonképpen csak most fogtam fel.

V. Sz.

Berlin, 12. 03. 86.

Jó Szabolcsom,

ha most közelebb volnánk egymáshoz (mondjuk inkább te itt, mint én ott), akkor rád csörögnék, hogy gyere föl hozzám, vagy inkább javasolnék egy kellemes *Kneipét*, ahol némi jégbe hűtött orosz vodka vagy egy *mélange* mellett megmutatnám nemrégiben írt két versem, hogy mit szólnak hozzájuk, esetleg még Gézát is kipiszkálnánk otthonüléséből (mert az is biztos, hogy őt itt is legföljebb az Oper vagy a Philharmonie tudná mozgásra bírni). Nagyon hiányzik az értő olvasó. Sőt, eddig más semmi nem hiányzik Magyarországból. Mondhatnám, kizárólag a csobánkai szép napokra gondolok vissza erős hiányérzettel. Egyáltalán, három olvasóm van itt összesen, már *magyar* olvasóm, Maya, egy Bak Anna nevű igen kedves és okos asszony, művészettörténész és fordító, meg a saját fordítóm, Paetzke. Tőlük kapok visszajelzést és rezonanciát, ami nagyon-nagyon fontos, de mégis hiányzik a te versszakértelmed és Géza általános elképesztő kvalitásérzéke. Mindenesetre küldöm a két verset, és várom bírálatodat. (A Rolf Bossert-vershez annyi történelmi adalék, hogy ő egy erdélyi szász költő volt, aki a múlt év karácsonyán települt ki Németországba, Frankfurtban élt egy menekültt-

honban, és ez év február derekán, közelebről ismeretlen okokból, kiugrott az ablakon. 33 éves volt.)

Az első itteni hónapom nem volt könnyű. A különböző ügyintézésektől és egy-két látogatástól eltekintve teljesen egyedül voltam a számomra irdatlanul nagy (130 négyzetméteres), teljesen belakatlan lakásban, még a könyveim, irományaim sem voltak velem, azokat később hozta utánam valaki autóval. Ráadásul kegyetlen hideg volt – mínusz tíz-tizenöt fok – és többnyire jeges északi szél, tehát többnyire mozikban, kocsmákban, éttermekben, múzeumokban töltöttem az időt, és nagy akaraterővel tettem félórás sétákat, hogy valamit azért magamba szedjek a városból. Azt mindenesetre leszűrtem, hogy a huzamos egyedüllétet, sőt, legyünk pontosak: Maya-nélkül-létet nagyon rosszul tűröm: sokkal többet ittam, utáltam enni, mindenféle vegetatív panaszaim voltak, depresszió gyötört stb. Pedig a dolgaim teljesen simán folytak, mindent el tudtam intézni, amit kellett, a városban első naptól kitűnően tájékozódtam, és a nyelvvél sem voltak a vártnál nagyobb nehézségeim. Amióta Maya megérkezett, teljesen felöltött és kiegyensúlyozott vagyok, makkegészséges, és kitűnő munkakedvnek örvendek. Sajnos Maya nincs igazán jól. Egyrészt iszonyúan agyonhajszolta magát az utolsó pesti hónapban a lakástatarozás körüli hercehurcákkal, másrészt még nem volt teljesen kikezelve, amikor kijött. De most a házi orvosunk utánunk küldi a leleteket, és itt megkapja a szükséges kezeléseket. (Biztosításunk van, de valószínűleg enélkül is el leszünk látva orvossal az itteni magyar maffia révén, ami nagyon segítőkész és jóra való emberekből áll.) Maya kiutazása különben nem szűkölködött idegeskednivalókban. A repülőgépet még a Ferihegyen műszaki okokból visszairányították a felszállópályáról, ezért másfél órás késéssel indult, aztán a schönefeldi passkontrollnál meg a tranzitbusznál kellett egy csomót totozást. Én négy és fél órán át rágtam a körmömet a tranzitbusz-pályaudvaron, mire kedvenc témám megérkezett. A schönefeldi repteret órákig tartott telefonon elérni, mert állandóan foglalt volt. Este nyolcra legalább annyit tudtam, hogy a gép baj nélkül landolt. Akkor már csak este tízig kellett cidrizni részben a hidegtől, részben az idegességtől. De most már nagyjából rendben vagyunk.

Már látogatóim is voltak és lesznek: néhány napig itt lakott Eörsi, most Amerikában van, Madisonban, valami Lukács-konferencián prelegál. Különben nagyon kellemes és szórakoztató lakótárs. Holnapután jön Paetzke pár napra, mert most lesz a német írószövetség kongresszusa, ahol nekem is fel kell lépnem – felolvasom a Bossert-verset (már németre van fordítva), meg részt veszek valami Közép-Kelet-Európáról szóló magvas tanácskozásban ugyanott. Egy színpadon kell ülnöm különböző kiválóságok társaságában, Maya meg a nézőtérrel gyönyörködhet bennem és förtelmes német kiejtésemben. Már előre el vagyok bűvölve a közszereplés örömeitől. Áprilisban meg Radnóti Sándor lesz néhány napra a vendégünk. Ha netán kedved tartaná valamikor nyáron... vetett ággal és válogatott étkefogásokkal, whiskyvel és chiantival várnálak. Úgyhogy fontold meg. Vagy inkább ne sokat fontolgasd, hanem gyere. Maga a város – nagyon jó. Nagyon jó itt *élni*. Nincs benne semmi különös, turistáknak nem való. Építészeti értékei harmadrangúak. Ami kevés történetileg számottevő a háború és a bosszúbombázások hagyta, az mind a keleti szektorban van, itt néhány múrom, eklektikus, szecessziós épület van, meg sok szolid, igényes, de nem éppen lenyűgöző modern épület, de minden jól működik, kényelmes és kulturált – a múzeumoktól az utcai falatozókon át a nyilvános vécéig. Nagyon jó a tömegközlekedés, és élvezet vásárolni – egy közönséges szupermarketben is. Igaz, így könnyű, hogy csak a háztömbünk közvetlen környezetében van három szupermarket, két pékség, nagy hentesüzlet,

zöltségbolt meg még minden, ami kell. Ugyanakkor élénk és mozgalmas is a város, nem az a hektikus és lenyűgöző – sokaknak félelmes pezsgés, mint New Yorkban, de... de legalább hagyja dolgozni az embert ez a város, ha viszont kalandozni akarsz, arra is van minden, nem gond éjjel kettőkor moziba menni, viszonylag olcsón megvacsorázni vagy éppen beugrani valahová egy pohár italra. Szóval, lehet itt élni. Nem csatlakoztam első, három év előtti intuíciómban, amikor az első napon úgy éreztem, hogy ez a nekem élni való város. Nyáron különösen szép lesz, mert irtatlan nagy zöld területek vannak, az utcákat nagyon gyakran (így a mi utcánkat is) hosszú, keskeny park osztja két közlekedési sávra, azonkívül mindenütt víz és víz: a két Spree (mármint az északi és a déli ág), a kettőt összekötő Landwehrkanal és egy csomó tó meg folyódelta-szerűség Margitszigetnyi kis szigetekkel. Ahogy vénülök, egyre jobban méltányolom az efféle zöldségeket meg kékségeket.

Viszonylag szorgosan gyakorlom a németet, Forgách Andrissal németül levelezgetek, kértek egy cikket egy itteni kis ideológiai folyóirattól, azt is németül nyersfogalmazom (persze a végső szöveget azért fordítóra bízom még), és igyekszem nagy önfelegeléssel tévézni is. Itt sokkal jobb a tévé, mint Pesten, de szerelemre éppenséggel itt sem tudtam lobbanni iránta. Na meg persze csak német újságot olvasok, és magyar könyvet egyelőre ritkán veszek a kezembe. Most már szorongás nélkül tudok telefonálni is (az sokkal nehezebb, mit a személyes beszélgetés).

A prózáíráshoz most fogok majd hozzá, hogy körülményeim nagyjából letüledtek, kialakultak a rutinok (bevásárlóhelyek, újságosstand, kocsmá, sétaútirányok stb.) – ezek fontosak a próza szükségelte egyenletességhez. Most már csak némi prózáírói tehetség kéne, talán a szorgalom meghozza azt is, ha hihetünk Goethének – márpedig kinek higgyünk, ha neki se.

Német barátaim még nemigen vannak, bár elég sok emberrel ismerkedtem össze, talán az egyetlen Marianne Frisch (Max F. exfelesége), akivel valamelyest személyesnek mondható nexusom alakult ki. Kedves, intelligens, kissé nyafka hölgy, nagyjából a mi évjáratunk, és amolyan társasági lady, akiből annyi hasznom lesz, hogy várhatóan ő fog összeismertetni az itteni értelmesebb emberekkel. Részt veszegetek egy Ostinfo című folyóirat szerkesztőségi életében is, kedves baloldali gyerekek, nekem egy kicsit túl hamvasak és túl fiatalok. Most keresem a nexust Kursbuchékkal (ez az Enzensberger lapja, ott állítólag vannak okos népek, mindenesetre legalább nem fiatalok. Állandó szórakozásom a szemüveg megszokása: hol a szemüveget keresem, hol a tokot, lemegyek egy presszóba a napi sajtót elolvasni, ott derül ki, hogy az okulárét otthon hagytam, vagy: félórája olvasok, és nem értem, miért fáj a szemem – nincs rajtam a szemüveg. Az utcán minden olyan homályos – szemüvegestül bolyongok már egy félórája stb. Hát ezek vannak. Mellékelem a verseket és két levapot, egyet Leventének, egyet Székely Magdinak. Kérlek, tudasd a titkársággal is az itteni címemet, ha benn jársz a kiadóban. [...] És ha írtál valamit, küldjed. Gézának külön levél megy hamarost.

Leb' wohl
Gyuri

P. S. 427–410-en hívd Anna lányomat a csobánkai fényképekért, szerintem már készek.

Gy.

Bp., 86. márc. 20.

*Herr Dichter! Mégis mi a lóphas?
Episztolát ígéretünk,
aztán a semmi? Nem való az!
Kegyed nekem ne írma pünkt?*

*Vagy írni végleg elfelejtett?
Netán kezébe állt a görcs?
Ah, ah, ilyet minő delej tett?
s ki hallott? Wer hat das gehört? S*

*mi rá az ír? Hogy írni bírma?
Nem véli, bizom, hogy a snapsz?
De mért strapálom én, de mír, na,
magam? Verset? Hát ezt ni! kapsz.*

Ez lett volna tervezett levelemnek, hogy úgy mondjam, az előhangja. De mit tesz isten, ill. a posta – mielőtt a prózai részébe belefoghattam volna, befutott a reklamált episztola. Épp jókor, mert ihletemből amúgy sem futotta volna többre, ez meg most már hadd fusson. Jobbakat, vagyis igazi verset egyebet se írtam; efféle marhaságot még egyet-kettőt, pl.:

A HÁZIPATIKA ELLENŐRZÉSE

*Még ilyen kuplerájt:
itt minden kúp lejárt!*

VILÁGNÉZETI VÁLTOZAT

*S ha minden hit lejár;
mi lesz? új hitleráj?*

Egyéb kínrímek:

*Pezsgón él meg Courvoisier-n?
Kiváltságos kurva az ilyen.*

FORDÍTÁSKRITIKA

*Erőszak, mit Keatsen tett?
A bíráló biccentett.*

A Soros-ösztöndíj végnapjaiban:

*Egy harmadik nap meg egy negyedik.
Egykettőre az éved letelik.
Néhány heted van. Mit ötölsz-hatolsz?
Utóvégre azért neked se nyolc.*

Vagy ez a léhán elviccelt önarckép:

*Hazudozok és alakoskodom,
nem is tudom, mióta.
És elvesztettem a laposfogóm,
én idióta!*

*S ha nincs mivel megfogjam a lapost
(persze ez is csak álság),
rám törhet bármikor, akárha most,
a lelki válság.*

Még ami komolyabb verset írtam egyet, az is a kínrímek jegyében fogant. A címe is: A rímszálak elkötése. Még senkinek se mutattam, mert nem tudom eldönteni, hogy versnek tekinthető-e. Ehol van hát, de átmegegyek vele a túlsó oldalra:

*Itt minden fakad, minden rügyezik.
Nem, az már nem mondható el, hogy élnek.
Micsoda kacifántos ügy ez itt.*

*Meg volnék, igen, halva. Csak valahogy
kimenőt kaptam. Főhet a fejem:
hogyan lesz a vissza? Lesz-e a vala hogy?*

*Jegemen
ütődött én-lék.*

Ennek egy álom az előzménye, amelyben csakugyan meg voltam halva, de az új Nemzeti Színház megnyitására visszaengedtek. A színházhoz azonban elfelejtettek ruhahatárat építeni, vagy nagyon eldugták, nekem nem sikerült megtalálnom. De a színészek is mindenféléről panaszkodtak, erről szólt a megnyitó előadás, amit a lépcsőházban tartottak meg. Aztán eszembe jutott, hogy ideje visszamennem halottnak, de nem tudtam, hogy rendezzem ezt el, hogy senkinek se legyen kínos. Ide-oda ténferegtem, aztán leültem egy székre, és vártam. – Ezt még januárban álmodtam, de nagyjából híven szimbolizálja lelkiállapotomat az utóbbi fél évben. (...)

Ennyit a magam nyavalyás lelkéről és ami ebből adódik – de: szig. biz. Örömmel látom, hogy te jól vagy, és nagyon remélem, hogy Maya is hamarosan rendbe jön. Mi tagadás, én is megijedtem egy kicsit, amikor elutazása napján kora délelőtt megláttam a némileg zilált lakással birkózva, erőinek, úgy rémlett, fogytán, de az alapos pihenés – és, szeretném remélni: rendszeres táplálkozás! – csak megteszi majd a magáét.

Annak meg pláne örülök, hogy írsz, és jókat. Mind a két vers jó, és az is jó, hogy ennyire különfélek. Tovább erősítik azt a kellemes benyomást, hogy az utóbbi időben az első kötet vonzó és nekem később gyakran hiányzó gazdagsága, sokirányú rétegzettsége, gusztusos, a megcsinálásban az anyag minden unheimlichsége ellenére érezhetően kedvét lelő mesteremberre valló, dolgokat és helyzeteket egy eleven mögöttes személy folytatásaiként megérzékítő – hűha, mije is? –, szóval az tér vissza magasabb szinten. Ez hiányzik nekem annyira abból a tömérdek „szöveg”-ből is, amit ma-napság annyian írnak, sokszor nem is tehetségtelenül – egy-egy kétségkívül mozgé-

kony agy- és nyelvműködés pillanatfelvételei, csak épp nem találok mögöttük azt a személyt, akivel kontaktusba kerülhetnék. Ami kimondatlanul, a megformálás gesztusaiban van jelen, az anyag érzéki sugárzásában, vagy hogy is mondjam.

Nem írod, milyen a kötet visszhangja. Voltak-e már kritikák? Mi van a felolvasókönyvtárral? Veszik-e a könyvet?

Néhány napja álmodtam veled. Előzőleg valami tüntetés volt vagy forradalom, és Juhász Ferenc állt az események középpontjában, aki valamilyen szövetkezetnek, pártnak vagy minek volt az elnöke, de elkergették. Megdöbbenésemre Kozák Gyuszi agitált hevesen Juhász mellett. Aztán vége lett a forradalomnak, és igazoló papírokért kellett sorba állni egy irodában. Ott volt Kabdebó Lóránt. „Szép karriert csinált” – mondta valaki. „Á, csak a kutyaszövetség elnöke” – mondta rá valaki más. Aztán egy idősebb férfi jött teniszütővel, és elnyalt egy nagy doboz fagyaltot, de nekem nem adott belőle. No, ezek után szólt a telefon. Nagyon rosszul lehetett hallani, de végül kiderült, hogy te vagy az, Bécsből hívsz, ahol Zsilléknél vagy, Zsille felesége is beleszólt valamit a kagylóba, aztán sokáig megint nem hallottam semmit, mondtam is, hogy hagyjuk abba, ha nem megy, mert csak a pénzt pazaroljátok. Nem örültem neki, hogy Zsillénél vagy. Biztos rengeteget isztok, gondoltam. Aztán folytatódott a beszélgetés, és egyszer csak azt kérdezted: „Nem akarsz idejönni?” Hát, mondtam, az nem olyan egyszerű, mert nincs pénzem, meg meghívólevél kéne, mindenféle ügyintézés, sajnos. De az álom következő fejezetében mintha mégis kinn lettem volna Bécsben. Egy eléggé sivár szállodában laktam. Kimentem az erkélyre, és onnan láttam, hogy te följebb laksz néhány emelettel, épp kinéztél az ablakon. Nagyon másnaposnak látszottál, és féltem, hogy kiesel az ablakon, mert egy tálcát nyújtogattál felém, hogy az a reggeli, egy pohár víz volt rajta meg egy tányér. Hagyd csak, nem kell, mondtam, mert a pincér épp akkor hozott be egy ugyanilyen tálcát a szobámba. Bementem, és a pincér figyelmeztetett, hogy a gyomorrontás elleni diétát a tévében az 56-os csatornán ismergetik, de itt nincs olyan készülék.

Mármost kösz szépen, hogy tényleg hívsz, és volna is hozzá nagy kedvem, de csakugyan kellene meghívólevél, mert nincs három éve, hogy turistaúton voltam, és őszintén szólva ezt a háromévenkénti lehetőséget nem is akarnám egy 8-10 napos nyugatberlini kirándulásra elhasználni. Viszont semmiképp sem szeretnék rajtatok élőködni, tekintve azt is, hogy az ösztöndíjadból még adósságokat is kell törleszteni. Nekem itt 40 fontom van a takarékbán, ami nem sok, és ha jól tudom, látogató-útlevele is adnak kétezer forintért valutát, plusz vihetek magammal még kétezerért sajátot. Hát nem tudom még, hogy lehetne. Írd meg mindenesetre, hogy kb. mennyi pénz kellene 8-10 napra.

Székely Magdi, úgy hallottam, beteg, majd megérdeklődöm pontosan, mikorra várható a kiadóba, ha egyhamar nem, akkor elküldöm a lapot a lakására, Leventének meg odaadom. Én továbbra is csak hetenként egyszer járok be, szerdán, a régi szokásjog alapján, és még senki sem nehezményezte.

Mi van még? Fordítottam a kiadónak egy elég érdekes, magyar eredetű költőtől néhány verset. George Szirtesnek hívják, lesz tőle egy kötet. Majd elküldöm a legjobbakat a magam fordításaiból, de megvárom a kontrollszerkesztést, mert egy-két helyen bizonytalan voltam az értelmezésben. (...) A Magvetőnek egyébként Jovánovics lett az igazgatója, ami még talán a legjobb a fölmerült lehetőségek közül.

A harmadik oldalnak már péntek reggel kezdtem neki – most abba hagyom, hogy még ma föladhassam. A te leveled egy hét alatt ért ide, remélem, ez sem megy majd lassabban. Ami a prózaírói készséget illeti, szerintem semmi nem gyarapíthatja úgy,

mint az ember barátainak minél gyakrabban és hosszabban írt levelek! Ennek jegyében búcsúzom, Mayának gyógyulást, pihenést, hízást kívánok, neked türelmet és lan-
kadtan kedvet az önéletrajzhoz és persze minél több verset is.

Sziasztok
Szabolcs

*

Berlin, 86. ápr. 7.

Mon Poëte Impeccable,

ma jutok csak levélíráshoz, bár leveledet már harmadikán megkaptam (tehát két he-
tet vándorolt, de közben volt a húsvét is), ugyanis írógépemem átok ül: megint bekre-
pált, most az „l” betűje nem működik, ezt a stendhali színekben cifrázkodó szöveget
Dalos Gyuri Berlinben hagyott masináján írom, ami hihetetlenül szar, ha a szalag jobb-
ra átcsvélődött, kézzel kell visszatekerni, az idézőjel és nagybetűk zöme fennakad sat.
sat. – de mégiscsak gép. Leveled kis ünnep volt számomra, ez ragyogta be, mondhat-
nám, reggeli konyhai meditációm és az első kávézást, amire (mármint a beragyogás-
ra) annál is nagyobb szükség volt, hogy itt napok óta ocsmány, hideg szürkeség lepte
be a várost, hiába sürgetik a tavaszéhes berliniek azzal is az idő jobbrafordultát, hogy
már minden kávéház meg kocsmá elé kirakták a kerti garnitúrát, a télutó csak nem
akar eltakarodni (sőt! Dél-Németországban mindenfelé havazik és fagyok vannak), en-
gem pedig előrehaladó meteoropátiám kedélyileg egyre inkább napfényfüggővé tesz.
Nagyon örülök, hogy a verseimmel elégedett vagy, a tőled érkező jóváhagyás mindig
magnöveli biztonságérzetemet, amire szükségem is van, mert ekképp egy hosszabb
vers megrövidítésén-átszerkesztésén tökölok, de ez e pillanatban még nem érett arra,
hogy magas tekinteted elé bocsáttassék.

A rímszálak elkötése bizonyosan versnek tekinthető, s mint ilyen nekem nagyon is tet-
szik. Például az első sor pozitív-vegetatív tartalmát a második sor finoman – visszajá-
ra fordítja. Hiszen a halott, hogy is mondjam, valószínűleg idegenkedik attól, ami na-
gyon is él, sőt születőben van. Így az első sorban a két „minden” valami indignált
zsémbes intonációt kap. Némi túlzással, mintha azt mondanám, itt minden csupa ren-
detlenség! Valami reklamáló zöngét kap a két mellékmondat „mindenje”. És nagy-
szerű a: Jegemen

ütődött én-lék. – Pontosan azért, mert a spekulatíván bonyolult és *ugyanakkor*
érzéketes kép genezise az „élnék” játszi anagrammatizálása. Indokolt a vers abszurd
alaphelyzetében a „Lesz-é a *vala* hogy?” álomi agrammatikussága. Indokolt és furcsa-
ságában sem zökkenti meg az olvasást, mert az előtte álló kérdő mondatvaló párhuzamossága, illetve részleges szerkezeti tükörszimmetriája (hogy-lesz – lesz-hogy) fo-
lyamatosan olvastatja a szöveget, s mire szöveget ütne a fejünkbe, hogy itt valami nem
stimmel... máris ütődik az „én-lék”. Elnézést e kissé romanjakobsonosra sikerült méltatásért,
de talán éppen kírímekből, rímötletekből kiinduló vers esetében helyénva-
ló rámutatni a mélyebb strukturáltságra.

Hát és igen, túl románokon és jakobsonokon, ott van az általad említett „eleven”
mondjuk ez esetben: halavan, „mögöttös személy”, akit, mint írod, annyira hiányolsz
a manapság olvasható, sokszor nem is tehetségtelen „szövegek”-ből vagy mögül. Hogy
ez a *fedezet* akkor is evidens, ha nem tudom történetesen, a leveledből, hogy ez *éppen*
egy januári álmod [...] Akkor is érezném, hogy *valami ilyesmiről* kell hogy szó legyen.
„Szövegből” különben éppen kijutott egy ide Berlinbe, Márton László legújabb regé-
nye (pardon: „beszélye”), a *Menedék*. Roppant sváda: olvasok is belőle mindennap há-
rom oldalt elalvás előtt, kellemes, mulatságos, kellőleg szomorkás, kellőleg túlkultu-

rált, néha még mély nemzeti mondanivalója is van: a Keleti pu. aluljárójából két-háromszáz lépés után Sopronhorpácsra lyukadunk ki – „Hiszen olyan közel vannak egymáshoz az átszellemült, egymásra sóvárgó tájak!” (i. m. 47. o.) Érdekes, hogy ezek az ápoltszocializmus, apolitikus ifjú újkonzervatívok mind ápolnak titkon valami borongós honfiérvést, egy a végtelenségig szordinózus trianoni gondokzengést, valami Tóth Árpád-osat, de szemben Isten törötte is zseniális csellójával, éppenséggel nem hallgatnak, nem, ezt nem mondhatni róluk. És ő még a lukácsi értelemben vett „majdnem-zseni”. Ámde jönnek hosszú, tömört sorokban Zalán Tiborék, s ők aztán mindennemű szordinónak is híján.

A kötet visszhangja, kérdés? Eddig kettő jelent meg, tudomásom szerint: egy a Neue Zürcher Zeitungban, egy a Frankfurter Allgemeinenben. Mind a kettő elismerő, de meglehetősen iskolás, kivonatoló munka (a költő azt írja, hogy...). Különbözően itt ez a típusú kritika elég gyakori, kivált, ha egzotikus, értsd kelet-európai, afrikai etc. írókat méltatnak. Szóval én nem sok örömet leltem bennük, de az itteni irodalmi életben jártas ismerőseim szerint helyzetemet illetően kedvezőek (már amennyire nekem itt van, illetve lesz „helyzetem”). Ráadásul a Zürcher-beli kritikus, magyar származású hölgy, tudásköszönő megpróbálta a fordítást, aztán a Paetzkével való levélváltásából kiderült, hogy a szigorú akadékoskodás mindössze hat szöveghelyre vonatkozott, amiből négyet, mint ő maga elismeri, félreolvasott a magyar szövegben. Frankfurter-beli kritikusom a kiadót marasztalja el keményen, hogy miért szakított a kétnyelvű verskiadások egykori gyakorlatával, továbbá miért nincs elég lábjegyzet, részletes életrajzom és rólam szóló szekunder irodalom jegyzéke. Az itteni magyarázat szerint a Suhrkampot most szokás támadni, hogy túlságosan irodalmi nagyüzemmé vált, nem törődik már annyit és olyan gonddal a szerzőivel, mint ezt még tíz-tizenöt éve tette. Ezenkívül olvastam még Dalos recenzióját, ami a hesseni rádióban fog elhangzani, ez sem igazán költészetkritika, de mindenesetre informatív, és hát Dalos okosabb, mint az itteni kritikusok együttvéve. Ezenkívül, amit biztosan tudok: ápr. 16-án lesz fölolvastam Berlinben (ez amolyan menetrendszerű DAAD-program), május 22-én Frankfurtban, az írók könyvesboltjában, valamikor Aachenben, és egy kis magyar összetételű kultúrsoport hív Löwenbe (ez már Belgium), hogy színesíteném szellemi éltüket. Hogy mi lesz még komolyabb dolog, az április közepén derül [ki], amikor visszajön szabadságáról a Suhrkamp ilyen irányú szervezője. Ezenkívül jelentkeztek egy svájci kantoni rádióadótól, meg van egy (vagy két) osztrák meghívásom: a grazi rádió biztos, ők már levélben megkerestek, a bécsi estem még szervezés alatt áll, ezenkívül kerestek Münchenből sat. sat. Szóval ilyen mozgások vannak, hogy mi a jelentőségük (mármint a korántsem lebecsülendő pár száz márkán meg útiköltség-térítésen kívül), azt még nem tudom megítélni (olyan nagyon igazán nem is érdekel). Némettel olyannal, akinek érdekel is a véleménye, meg van is neki, eddig egyvel akadtam össze, ő is erdélyi szász, de már tizenkét éve itt él. (Közbevetés: elég nehéz a szemüveget megszokni. Ha levetem, folyton elhánynom valamire a lakásban, itthon felejttem, aztán tarthatom el egy méternyire magamtól az újságot az U-Bahnon. Próbálom állandóan hordani, de akkor másfél méteren túlra már homályosan látok, amitől közlekedni még tudnék, viszont megfájdul a fejem, mert próbálok élesen látni. Sajnos nem tudom Fodor Ákost követni, aki az utcán is olvasószemüvegben járt, mondván, hogy elég foltokat látni a világból, hogy ki lehessen kerülni őket. Meg az állandó okulárpucolás, egyszerűen nem értem, úgy látszik, piszkosra nézem a lencséket, mert fogdosni nem szoktam, tehát nem kézzel maszatom össze az üveget. Te persze mint törzs-

gárdatag a szemüvegviselők között, nyilván csak mosolyogsz az efféle gondokon. Különben itt Berlinben feltűnően több a szemüveges ember [a gyerekek és fiatalok között is], mint Pesten. Vajon a szemük romlékonyabb vagy többet olvasnak?) Azt nyilván mondanom sem kell, hogy a rímszálak elkötésén kívül a szerelmi szálak elköthetlenségéről szóló passzusokat olvastam a legtöbb gonddal, mert a költészetten kívül ez a valóságnak a területe, ahol én is a legtanácstalanabb vagyok. Jóllehet momentán, szerencsére, néhány éve csak tanácstalan szemlélődő, hála viszonylagos érzelmi konszolidáltságunknak Mayával, de hát a démonok mindig csak alszanak, és szemhéjuk akkor is résnyire nyitva. Abból, amit írsz, azt olvasom ki, még hozzá betű szerint („igazából akkor volt a legjobb”), hogy tulajdonképpen egyedül szeretsz lenni, illetve szeretnél lenni. Ezt a hajlamot és képességet irigylem és tisztelem, mert én igazából nem szeretek és nem tudok tartósan egyedül lenni. Persze, gondolom, te egy olyan egyedülletben éreznéd jól magad, ahol hozzád hasonlóan egyedüllet-kedvelő (vagy valamilyen más okból független) társnők is leledzenek egy kölcsönösen kielégítő mértékben és gyakorisággal. Azt hiszem, ezzel kísérletezett egy életen át a nagyszerű Rilke René Mária, s ő elégedettnek is látszott a dologgal, amit viszont csak az ő műveiből ismerek, hogy ez a Clara felől hogy nézett ki, a fene tudja, mint ahogy az is csak feltételezés, hogy az irodalmi nagyasszonyoknak, Lou Andréas-Saloménak, a Thurn-Thaxis hercegnőnek etc. hogy smakkolt a dolog. Nekik kétségkívül megvolt a maguk „nagy élete” – de mi van akkor, ha éppen RMR volt a... bibéjük, hogy aenigmatikusan fejezem ki magam. Akkor az egyébkénti „nagy élet”, legalábbis arra az időre, amíg a kis Rilke volt a nagy R – csakúgy Ersatz lehetett, mint akármelyik munkahelyre, családba, háztartásba, körülményekbe bezárt feleségünknek vagy barátnőnknek. [...]

Látogatásodat illetően: a negyven font meg a kétszer kétezer forint értékű márka az együttesen kb. 300 DM-nek felel meg, ami nyolc-tíz napra költőpénznek, kiváltképpen, hogy te gyakorlatilag nem dohányzol, tökéletesen elég. A háztartáshoz pedig hozzájárulnod teljesen fölösleges, ez fel sem merült, amikor meghívtalak. Zsebpénznek, arra, hogyha egyedül akarsz mászkálni, beülj egy italra vagy ilyesmire, ez az összeg elegendő. Repülni lehet forintért MALÉV- vagy Interflug-géppel Kelet-Berlinbe, onnan a tranzitbusz áthoz a nyugati zónába (ez nyolc márka, amit DM-ben kell fizetni, és lehetőleg legyen apród, mert utálnak visszaadni). A repülőjegy oda-vissza 1600 Ft. Meghívólevelet küldök. (Lehet, hogy nem én leszek a meghívó, mert nem tudom, hogy én meghívóképes vagyok-e a BRD-hatóságok számára, de ez nem gond, erre találok embert.) Írjad meg viszont mihamar, hogy mikorra tervezed meglátogatásomat, mert szeretném úgy intézni, hogy akkor ne legyen itt nagyobb nemzetközi vendégjárás, meg hogy a saját esetleges utazásaimat is úgy osszam be, hogy azok ne keresztezzék ittlétedet. És feltétlenül gyere. Nyáron nagyon jó ez a város (most is elég jó, csak hideg van).

G. Szirtesnek a nevét már hallottam, olvasni még nem olvastam tőle. Mondd, nem a Kántor Péter szerkesztette antológiába fordítottad Szirtest? Mert Kántor még elutazásom előtt ígérte, hogy nekem is ad angol költőket. O. Leventétől megkaptam a Nietzscheket, te is fordítasz tőle? Esetleg, ha tudsz valamit a Harsányi Éva kiadóbóli kirúgásának hátteréről, érdekelne. Remélem, legközelebb már a saját megreparált gépemen írok.

Szia
Gyuri

P. S. Új limerickek nincsenek véletlenül?

Gy.

Bp., 86. ápr. 20.

Maestro,

köszönet a kiadós és színpompás levélért, mely átmeneti kényszerszállásomon ért utol, tudniillik felbukkantak Jánosék Badenből (a Bécs mellettiből), Évi húgom keresztszülei, kik valamely megállapodás folytán mindig az én jelenlegi szobámban szállnak meg, amelyből tehát el kellett tűnnöm ittlétük kb. tíz napjára. Szerencsére nem kellett messzire mennem, mert ugyancsak Évinek lakik itt az Orlay utcában egy régi osztálytársa és barátnője, egyedül egy háromszobás lakásban, és ő befogadott. Közben az időjárás, egy rövid és heves elő-nyári szakasz után utó-télre váltott át itt is, ami csak néhány napja kezd enyhülni megint, de már nagyon ideje csakugyan. Meg is haltak többen, főleg Majorok, Máté és Tamás, no meg Andics Erzsébet. Tőlem meg még egy sírvers se telik. Rímötletek legfeljebb, teszem azt: neither of us spoke – ej, de ravasz pók! Illetve hát van még egy versféleség, amit régebben írtam, aztán elsüllyesztettem mindjárt, hogy majd később eldöntöm, vers-e, akárcsak *A rómszálak elkötése* esetében, amiről oly leleményesen hízelgő nyilatkozatodat hálásan köszönöm. Ennek itt *Koncert után* a címe, (...) még '85. okt. 3-án rögtönöztem, és azóta végképp semmi – több mint fél éve semmi! Még csak egy nyavalyás limerick se! Hogy ez a fél év mivel is telt el, nehéz volna megmondani. Csinálom a kiadói munkákat, fordítottam egy keveset (Szirtes), szerkesztettem egy centenáriumi Tóth Árpád-émlékműsort a Radnóti Színpadra, melyben magam is fölléptem mint afféle konferanszié, aránylag jól sikerült, de nagyjából ez minden. Kamaszkorom megkezdett önéletrajza is félbemaradt egyelőre – majd előveszem, ha egy kis időhöz jutok. Most egy irdatlan hosszú poémát vagy mit gépelek és közben fésülgetek, amit persze nem írtam, hanem fordítottam, még tavaly meg tavalyelőtt az Európának, nagyszabású (és középszerű) amerikai nemzeti meghívják, Daniel Hoffman: *Brotherly Love* – lefordítva: túrhető lóvé – csak ne kéne legépelni! Ami Szirtest illeti, az nem a Kántor Péter antológiájába készült, külön kis kötet lesz. Az antológia még a válogatás stádiumában van, úgy tudom. Volna viszont valami neked (is) való – inkább szórakozás, mint pénzkereset. Megjelentetünk egy módfelett obszcén latin antológiát, a Priapus-versek gyűjteményét; ezek általában 2-8 sor terjedelmű, többnyire disztichonban írt epigrammák, és többnyire ugyanarról is szólnak: hogy Priapusnak milyen irdatlan nagy fasza van, ill. mi következik ebből. Pl.:

*Commoditas haec est in nostro maxima pene,
laxa quod esse mihi femina nulla potest.*

Az én faszomban az a legcélszerűbb, hogy nekem egyetlen nő sem tud tág lenni. Hát ha van kedved effélékhez, szólnék Zsolt Angélának, csináljon neked is egy adag nyerset, úgyis nagy gondban van, kivel fordíttassa. Én is megpróbálkozom vele, de túl sokra nem vállalkozom. Viszont úgy tudom, eléggé sürgős a dolog. – Megjelent az új Szép Versek, immár nem Bata, hanem a „Magvető szerkesztősége” szerkesztésében, és csakugyan rengeteg új név szerepel benne: Csajka Gábor Cyprián, Deák László, Fodor Ákos, Géczy János, Györe Balázs, Hajdu Ferenc, Imre Flóra, Kemsei István, Kukorelly, Lukács Sándor, Osztójkán, Parti Nagy, Szervác József – némelyiket hírből se ismerem. Aki továbbra is hiányzik: Petri, Várady, Rakovszky – nyilván nem tartoznak a legjobb nyolcvan közé, bár nálad ez nem evidens, mert amúgy is indexen vagy. Hát ennyit az irodalmi berkekről.

(...) Harsányi Éva ügyéről pillanatnyilag nem tudok bővebbet, csak annyit, hogy szanatóriumban van, ilyenformán a kirúgás sem befejezett tény még, azt hiszem – de majd szerdán megpróbálok érdeklődni. – Megkaptad-e Géza levelét, benne a csobánkai színes képeket? Géza egyébként május 13. és 20. között Kelet-Berlinben lesz színház- és operanézőben, hivatalosan küldik ki. Beszéltem vele az én esetleges nyugat-berlini látogatásomról, engedelmeddel feltételezve, hogy a meghívás órá is kiterjed (vagy *egyszerre* két ember sok lenne?) – mert nekem igen kellemes volna a múlt nyári Csobánkát megismételni Nyugat-Berlinben – (...)

Mivel én rövidlátó vagyok, szemüveget eleinte csak távolabbra látáshoz hordtam, moziba, iskolába, ha el akartam olvasni, mi van a táblán, de aránylag hamar rákaptam, hogy mindig hordjam, a szemem is elég gyors ütemben romlott hozzá, főleg mikor a Szépirodalmihoz kerültem érettségi után korrektornak, úgyhogy nemsokára már olvasáshoz is kellett. Neked viszont kár volna erőltetni ugyanezt a másik irányba, inkább javasolnám, hogy otthonra szerezz be hozzá olyan láncot vagy mi a fenét, amivel a nyakadba tudod akasztani. Utcán már bajosabb – valahogy ki kell alakítani a reflexet, amivel induláskor zsebre teszed. Persze ha egy láncon van, akkor kell külön egy zsebre tehető – már ha a lánc tartósan rögzítve van; nem ismerem a mechanizmusát. Mennyivel praktikusabb volt a monokli! Bár nem értem: a régiek csak a fél szemükre láttak rosszul, vagy beérték ötvenszázalékos éleslátással?

Réz Palival beszéltem tegnap telefonon, rég nem láttuk egymást, de most még egy darabig nem is fogjuk; azt mondja, sokat kínlódik a veséjével, és csak az anyja miatt nem fekszik be a kórházba. Időnként nagyon erős görcsei vannak. Évek óta van egy köve, de az orvosok szerint nem valószínű, hogy ettől vannak most a fájdalmai, mert a kő helyzete nem változott, bár nagyobb lett – mindenesetre azt is ki kéne operálni. Abban maradtunk, majd jelentkezik, ha jobban lesz; jelenlegi állapotában nem vállalkozik társas életre. Felőled is érdeklődött, biztos örülne, ha írnál neki. Gézát is alig láttam az utóbbi hónapokban, ő nagyon el van foglalva, én meg nehezen mozdulok ki mostanában – várom csöndben, hogy leülepedjenek bennem a dolgok. Nagyon zavar, ha megkérdik: mi újság? Már úgy értem, olyan valaki, aki tényleg kíváncsi rá. (...)

Az egyetlen ember, akivel tudok beszélni mindezekről, és viszonylag rendszeresen, egy-két hetenként találkozom is: Pap Mari. Vele az utóbbi években eljutottam valami ideálisnak mondható barátságához, ami férfi és nő közt annyira elképzelhetetlennek látszik, és talán valóban csak olyanok közt jöhet létre, akik *túl* vannak a férfi-nő kapcsolaton egymással, a fullánkjai már felszívódtak, de a meghittsége valamiképpen megmaradt.

Most azonban elhívna a napi teendők. Majd talán tudok még elmélyültebben is értekezni mindezekről. Most megyek bevásárolni, és egyúttal a postát is útba ejtem. (Praktikus összevonás lenne, persze ha a szituáció is megvan hozzá: „Hazamenet útba, egyszermind teherbe ejtettem a kisasszonyt...”)

Éljetek boldogul

üdv.
Szabolcs

Ma már kedd van.

Időközben megkaptam a csobánkai tekercs képeit. Többnyire igen jók. (De félek, hogy a többnyire az csak időhatározó, tehát inkább: legtöbbjük igen jó.)

1986. július 18.

Imádott Jankóm, hát mi van, hé?

Dúsnak indult levelezésünk hamvába készül halni, vagy mi? A meghívólevelet megkaptam, és kösz, de ez egyrészt nem enyhíti szellemi éhemet, másrészt érdekelne, hogy miként alakulnak a tervezett út egyéb részletei, (...) Aliztól különben megtudtam, hogy voltatok Hollandiában, és jól sikerült az út, nyilván ez is akadályozott a levélírásban. Gézáék meg elmentek Olaszországba, sőt még én is utazás előtt állok, mégpedig Jugoszláviába vagyok utazandó. Kaptam egy táviratot az Írószövetségtől, hogy sürgősen hívjam fel a Külügyi Osztályt, és kiderült, hogy egy Pristina nevű városban (Kosovo tartományban!) nemzetközi írótabort rendeznek aug. 5-től tíz napig, és én legyek a magyar résztvevő. Némi töprengés után igent mondtam. Állítólag nem kell semmit csinálni, elég, ha ott van az ember. Nyilván lesznek magyarok is, Újvidékről. Addig még be kell fejeznem egy fordítást, egy színdarabot a Vígszínháznak, egy Christopher Hampton nevű angol írta a *Veszedelemes viszonyokból*, ami nagyon jó, mármint a könyv, a darab már nem annyira, és pláne nem hiszem, hogy jó előadást tudnak csinálni belőle. Főleg azért vállaltam el, mert Réz Palival működünk benne együtt. Eredetileg neki ajánlotta fel Radnóti Zsuzsa, de ő angolból nem fordít, arra viszont hajlandó volt, hogy mint a francia 18. század tudora szakértőként közreműködjön. Ennek már csak azért is örültem, mert Pali továbbra sincs jó állapotban. Anyja meghalt, és úgy látom, ez is megviselte, bár a viszonyuk korántsem volt felhőtlen.

(...) mi legyen Priapusszal? És hogy állsz Nietzschével? Időközben ugyanis hozzám került ez a kötet, tehát kérdésem a szerkesztő kérdése is egyttal. Egyáltalán, hogy állsz? Csak élvezed az életet, vagy dolgozol is? Versek? Önéletrajz? Találkoztam a napokban Kántor Péterrel, most fejezte be az angol antológiája válogatását, és változatlanul számít rád is mint fordítóra. Most azonban lefekszem, mert elmúlt egy óra. – – –

Szombat reggel. Lenn voltam ezt-azt bevásárolni. Ilyenkor gyakran eszembe jutsz a nyugat-európai jódolgoddal. Ha itt be kell menni reggel egy közértbe, az embernek legalább a fél napja máris el van rontva. Hagyján, hogy többnyire nincs, ami kéne – a megaláztatás, hogy erre rá vagyok szorulva; hogy féloldalasan préselődjem a torlódó rekeszhalmok közt, hogy kezembe vegyem a mocskos, ragacsos bevásárlókosarat; eh, mit részletezzem, gondolom, még emlékszel rá.

(...)

A Magvetőhöz beadtam egy kötetet, amiben kb. 450 sor az új anyag és kb. ugyanennyi a régi (vagyis az előző kötet válogatott anyaga, kb. a fele – még nem kaptam választ. „Hátha nem úgy van” – ez lenne a kötet címe. Kacérkodtam azzal a címlehetőséggel is, hogy „De nem vagyok” (mindkettő egy-egy versből van kiemelve), de talán túlságosan (mesterkéltlen) rímelve arra, hogy „Ha már itt vagy”. Mi a véleményed?

Most muszáj visszatérnem a fordításhoz. Irjál!!

Maya hogy van?

Üdv.
Szabolcs

*

Berlin, július 29. 86.

Caro mio Dottore,

most kaptam meg leveledet, tehát 11 napig repült, ami szép teljesítmény. Sebtiben válaszolok, mert Eörsi Pistával küldöm, aki már fél lábbal, ill. az ő esetében, mondjuk: két keréssel már Berlinen kívül van. Tehát:

[...]

3. A versek és a fordítások egyaránt tetszettek. Az *Elromlott szerkezet* nagyon. Részletesebb méltatás következő episztolámban.

4. Májusban írtam néhány verset, amit mellékelek. Azóta: szőrekedés minden műfajban, még levelet is nehezen írok. Igaz, több mint egy hónapot úton voltam június–júliusban. Meg hát az idegbaj. Most egy esszét kezdtem el – ez részben az önéletírás-hoz is tartozik, Alkohol és Költészet tárgykörében, Ady (Magyar Pimodán) ihletésére és a svájci Amann kiadó felkérésére.

5. Nietzscheből a *Diesen ungewissen Seelen* csaknem megvan, még az utolsó sorral bajlódom. Ezzel kezdtem, mert ez a legnehezebb. A töredékek is félig készek. A Zarathustra versprózája van hátra, ehhez azért elolvasom az egészet.

6. Priapust szeretettel várja Múzsám öle. Én versben csak egy kis pornót alkottam ma reggel a kádban. Braun Éva korholja Hitlert:

*Aber, Adolf!
A fámba hatolf.*

Hosszabb beszámolóig:

Ade!
Gyuri

*

[Elküldetlen levéltöredék]

Berlin, aug. 4. 86.

Szeretett szerkesztőm!

Drága barátom!

Íme, a Nietzsche, ki többek között azt is mondja, hogy *Göttlich ist das Vergessens Kunst* (nálam: Szent művészet a felejtés). Ha ez igaz, akkor én vagyok az *amgöttlichster Künstler*, mert felejtetni azt tudok. Például verset írni, mint a korábban küldött saját művek és a most mellékelt fordítások tanúsítják. Továbbá magyarul. Németül. Levelet megírni/feladni. Sat. Sat. [...]

mely igazad van. Miben is, Szabolcsom?

Erre ébredtem. Nem leszek német költő. Mi lennék? Jandl, Rühmkorf, Heissenbüttel?

Azt álmodtam, hogy *kiközösítőrendi testvér* lévén, neked kell *haját* égetned vissza a tonzúrám helyébe, mert Aczél György ezt a megbízást kapta Csoóri Sándortól, hogy te legyél a Visszakeresztelő Szent Sziszi. És vihar támadt, és én mondtam, hogy te nem lehetsz Sziszi, mert a vízhatlan papiroson az áll: med. Univ. Szent Szaniszló lángoló magyar zárójelben a *Mi Szabolcsunk*, de ez már egy sárga zászlón lobogott, amely alatt az ötkerületi zsidókat *hajózták ki*, ez műkifejezés volt, úgy ejtették: ki lesztek gajózva, moszkvai humanisták, és akkor odarohantam a kötéllepcsőhöz, amint téged, Alizt és Bencét (Nagy Bálintnak öltözve), de lerántották róla a *Bálintleplet*, és a tömeg üvöltött: aprógyuribizottság, te is megvagy – ez voltam én – és Aczél is mellettünk volt, de acélmellényben, ENSZ-diplomataként, és azt kiabálta a „Tyitanics” nevű hajón, hogy: „kizárólag VIRÁGKÖTÉLEEN, a SELYEMPÁRNÁHOZ SZINTÚGY RAGASZKODOM, mert ahhoz már NEGYVENNÉGYBEN IS ragaszkodtam, márpedig én akkor FALRAGASZ ÉS DUPLAPLAKÁT voltam PLAPLA – – – – – ilyenek az álmaim. Valahol utat tévesztettünk – mondotta volt az Ady Endrének is kitűnő Ady Endre, aki, sajna, ezt

nem mondotta kétszer, jóllehet Kossuth Lajosnak elfogyott a regimentje, de hát mért nem üzent a barom *még* egyszer. Na ja, ha üzent volna. Akkor a magyar tesz csuda dolgokat. Utánvéttel. Megrendeléssel.

Nagyon utálja az egészet Übü Papa, ráadásul ezek a kurva balkáni gerlek ide is utánam jönnek, itt burukkolnak a fal likában, mint egy éhező, vert hadsereg (apropó: fal lika, a fallikusok jól jönnének jelen kedvemben, úgymint alagút [=elégiás] kedvemben vagyok – Dugonicsal szólva), hát miért ne?

Még ez a kis vers van (abból az alkalomból, hogy ezek a keletnémet segítők MEG-ÜNNEPLIK a Fal huszonötödik évf.-ját).

*

Bpest, 86. 09. 19.

Herr Dichter,

én csak várom egyre az ígért hosszú, részletes episztolát, de hiába. Így hát nem tudom, hogy és mint, és egyáltalán. De nem akar ez szemrehányás lenni. Tulajdonképpen elég nehéz is volna most elutaznom. Éppen ma fejeztem be egy irdatlan méretű szerkesztést, a jövő héten meg utószót kell írnom egy amerikai poémához, amit fordítottam. (...)

Örültem viszont a verseknek. Egyenletes színvonalon folytatják a csobánkai sorozatot. Nagyon tetszik a *Februári hajnal* és a *Macabrette* mélabúsan ironikus, ravasz, rímtechnikája. Különösen szép a *Válahol megvan*. Ahogy egy egyszerű tényt föl tudsz emelni, mint valami monstranciát (vagy hogy is mondjam). De nem kevésbé kiváló a *Részlet*nek a részletessége, ahogy a sok kicsi a végére olyan sokra megy. Itt csak egyetlen tárgyi-kritikai észrevétel, az is Gézáttól: nem *io giuro*, hanem *lo giuro*! Az olaszban mindig jelölni kell a tárgyesetet, mondja, nem kell viszont külön jelölni az egyes szám első személyt. Szóval ezt méltóztassál mindháromszor kijavítani.

Én sajnós nem írtam semmit. A Magvetőtől megjött a szerződés a beadott kötetre, de csak '88-ban fog megjelenni, legjobb esetben. Úgyhogy még írhatok bele, ha tudok. Nemigen tud eszembe jutni egy sor se, még csak halvány sejtelmem sincs. Én jobbra fordítva érzem, mint te: nem azt, hogy már nagyon öreg vagyok, mögöttem az élet, inkább azt, hogy még el sem kezdtem élni, de nem úgy, hogy „előttem az élet”, inkább úgy, hogy nem is igen van erre kilátás. És persze mögötte ott az a kínos belátás is, hogy ehhez azért túlságosan sok idő múlt már el. Na de félre a nyavalygással.

Időközben megjártam Kosovót. Ami végül is kellemes tíznapos kikapcsolódás volt. Az Írószövetség azzal indított útnak, hogy ez egy „nemzetközi író tábor” lesz, ahol a többi között én fogom képviselni Magyarországot. Hál' istennek semmi ilyesmi nem volt. Én a nemzetköziséget képviseltem egy lengyel pasással együtt mint afféle ráadás. Ez valójában a helyi órák magánügye, minden évben összegyűlnek egy Brezovica nevű kis faluban, ill. az ott épült nagy szállodában, nem is tudom, miért, talán hogy demonstrálják a kosovói irodalom létét. Volt aztán még néhány meghívott az ország többi részéből is, ketten Belgrádból, ezekkel együtt utaztam oda, ketten meg Újvidékről, az egyik magyar, egy Jung Károly nevű elég jó költő és főállásban etnológus. Időnként föl kellett olvasni egy verset különféle alkalmakkor, egyet az erdőben egy tisztáson, egyet az aggok menhelyén stb. És végig kellett ülni két délelőttöt, amikor mindenféle irodalmi kérdésekről szerbül meg albánul vitatkoztak, vagy talán nem is vitatkoztak, csak mindenki elmondta a magáét. De egyébként békén hagytak, üldögéltem az erkélyemen, mely a hegyekre nézett, máshova nem is nézhetett volna, mert minden irányban hegyek voltak, egyszer föl is vittek minket egy 2400 m magas csúcsra, ahol a sípá-

lyák vannak. Az nagyon kellemes volt, a sílftben lebegni a táj fölött. Meg sétáltam, este időnként amerikai filmeket néztem a tévében, ezeket ott szerencsére nem szinkronizálják. Nem mintha túl sokat értettem volna belőlük, de legalább láttam, hogy ha itt sem volna ez a kurva szinkronizálási mánia, már talán egész jól tudnék angolul, legalább passzíve. Aztán még megjelent a pristinai (ez Kosovo fővárosa) tévé, és nekem mint külföldi díszvendégnek (mert a lengyel az nem volt költő, hanem valami irodalomtörténész és – gondolom – főleg megbízható elvtárs) el kellett szavalnom magyarul – na mit? Természetesen a *Székeket a Duna fölött*, mivel az volt csak meg szerb-horvát fordításban, amit aztán ők továbbfordítottak albánra...

Mindez még augusztus első felében volt, azóta ki se látszom a kiadói munkákból.

A Nietzschéket megkaptam, és továbbítottam Hajnal Gábornak kontrollszerkesztés végett, még nem kaptam vissza. A honoráriumot átutaltatom a csekkszámhádra.

Jó lenne, ha mégiscsak írnál. Addig is

üdv.
Szabolcs

*

Berlin, 01. okt. 86.

Kedves jó Szabolcsom,

most kaptam meg leveledet, ami ezúttal tizenkét nap alatt tudott ideszállani. Magam is készültem már írni neked. Néhány napja megint fogalmazóképes vagyok. Előtte volt egy jó pár hetes írásgörcs és ennek megfelelő depresszió. Panaszod, hogy „nemigen jut eszedbe egy sor, még csak halvány sejtelked sincs”. Hát én is pont így vagyok ezzel – akkor, amikor. Ez tulajdonképpen érthetetlen számomra, hiszen mégiscsak öregedő profik lennének mind a ketten, furcsa, hogy ennyire nem alakult ki egy jótékony rutin, ami átsegítené ezeken a sivatagos belső állapotokon. Mert amikor megy az írás, azt mindig kénytelen vagyok valamiféle „kegyelmi állapotnak” tekinteni, mert szó nincs arról, hogy egy perccel korábban még akár csak gondoltam volna arra, amit írni akarok. Soha nincs a leghalványabb „eszmém” sem. Illetve nagyon sok eszmém megtervem van – de ezekből rendre nem lesz vers. Úgy vagyok, mint a kertész, aki málnát ültetne, de egyetlen tő meg nem ered, viszont néhány szél odafúta magból kaporerdő szökken a tervezett málnás helyén. És aztán nem tudja, hogy most bosszankodjon-e, örüljön-e? De annak lehetne örülni, hogy az *Elromlott szerkezet* nagyszerű vers. Az a különös, ahogy egyszerre működtetsz egy egészen up to date, sőt divatos masinériát: szinte automatikus hangalaki asszociációk – „alóla – a lóláb”, illetve ugyanakkor egy szólásmondás akusztikai struktúrája van felfedezve, vagy a „kísért – késért”, ahol egyúttal egy mélyebb szemantikai összetartozás is van: a *kés* alkalom lehet kísértésre, a „nyiszálta – anyaszülte” keresett kancsalítása, az „ami él” kettős éle, tehát a hangzás hipertrofiája, a paronómaziák látszólag elszabadult sodra – és mégis tulajdonképpen klasszikus kompozícióról van [szó], teljesen realista pszichológiával és helyzetalakítással, sőt a versvég moralista és metafizikai megemelésével (ahol az ironikus dadogás, sőt csuklás! nem visszaveszi, hanem hitelesíti a metafizikai kicsengést). Ilyen verset olvasva fog el az irigység: de kár, hogy nem én írtam. Különösen egy olyan pompás JA-allúzió, mint: „Ami él, az kicsorbul, anyaszülte.” – „Kit anya szült, az mind csalódik végül”, vagy az aforisztikus „Ad infinitum éltünk volna ad hoc.”

Adminisztratív kérés, mármint a magam itteni adminisztrálásával kapcsolatos. Kende [Péter] kiadná a válogatott verseimet az MF Könyvek sorában. Ha van példányod az általam csinált válogatásból, küldd már el, magam semmiképpen sem tudnám olyan [jól] megcsinálni, mint te, a saját dolgaimmel mindig tanácstalan vagyok. Igen sajná-

lom, hogy úgy írsz, mint akinek nincs érkezése kilátogatni, mármint az understatementes írmódozód ismeretében az „elég nehéz is lenne” nem sok jóval kecsegtet. Kár, mert itt most tündökletes ősz van éppen, csak hát nem tudom, meddig. A téliesre fordult Berlin pedig nem valami kellemes, még a magamfajta fagyállóknak is akaraterőpróba egy hosszabb séta. De a meghívás – Tandorival szólva – fennáll. Színházba, operába rossz időben is lehet menni, és nem rossz azért ez a város télen sem. [...] Anyagi gondjaim különben nekem is vannak most szépen. A lakás, az iparosok meg a fogorvos majd’ három hónapi ösztöndíjamat emésztették fel, s most be kell tömnöm ezt a pénzügyi lyukat. De ez ABSZOLÚT NEM érinti a te látogatásodat: életre van pénzem, a jövő évi hónapokat kell valahogy megkeresnem vagy megszereznem. Plusz mindenféle tárgyalgatással-puhatolózással-pofafürdőzéssel jár az is, hogy tulajdonképpen szeretnék hosszabbítani. Ha a DAAD-nál nem megy, akkor más stipendiumforrásból. Részben, mert úgy érzem, most talán belélemlődök valami folyamatosabb írásba, részben mert itt jobb. [...]

Kosovóban magam is jártam, csak még délebben, az ohridi tónál töltöttünk pár napot Mayával, egészen az albán határnál. Jung Károly tényleg egész jó költő, én is találkoztam vele egyszer Szabadkán.

Én Grazot jártam meg egy fölolvadás erejéig, ahol is találkoztam Brodskijjal, akit 1971-ben láttam utoljára Leningrádban. Most New Yorkban él, túlesett két szívműtéten, és a 46 évével Vas Pistára emlékeztetett azokból az időkből, amikor Pistát megismertem: korpulens, félszeg öregúr lett, csak amikor verset olvas, akkor szabadul fel. Bécsre csak pár órára maradt, azt Zsilléékkel töltöttem. A visszaérkezés Berlinbe elégséges volt, mert máától lép érvénybe Kelet-Berlinben a vízumkényszer a közel- és távol-keletiek számára, úgyhogy szept. 28-án, visszajövetelem napján csúcsullám volt menekültekből, alig lehetett a reptéri buszra felférni, és nem a tranzitúton jött be a busz, hanem elment a friedrichstrassei checkpointra, ahol át kellett esni egy keletnémet útlevél-ellenőrzésen, ami egy kissé hosszadalmas volt. Persze odafelé se ment simán, mert én figyelmen kívül hagytam itteni barátnőm intelmét, hogy legyenek kint két órával (!) korábban a reptéren, mert most ez az új hepp Schönefelden. Én a szokott egy órát szántam rá, amiből az lett, hogy egy komoly dugó miatt húsz perccel a gép startja előtt érkeztem meg. A stewardess először fel sem akart engedni, mire fél térdre ereszkedve azt mondtam neki: „Du bist so schön, du kannst nicht gnadenlos sein”, s hozzátettem, hogy ezt a verset ebben a pillanatban direktión neki rögtönöztem. Képzeld, nem akarta elhinni. Azt mondta, ezt biztos olvastam valahol, mire elmondtam neki magyar változatban: „Ki ily szép vagy, hogy lehetnél kegyetlen?”, ettől annyira főzve lett, hogy személyesen kísért soron kívüli útlevélvizsgálatra. Hja, a költészet hatalma! Wa gibst’s noch? A tévében Fellini-sorozat van. Vagy húsz év után újra láttam az *Országúton* meg a *Cabiriát*. Fellinivel változatlanul nem tudok betelni. Tulajdonképpen ezekben a még neorealista filmekben is csíra formájában már ott van az egész későbbi szimbólumrendszer: a cirkusz, a körmenet, az elvadult városszéli táj a szeméthalmokkal és tüzekkel, a magányosan táncoló nő, a fekete-fehér naiv szimbolikája. Ja, mit szólnál a Nietzschekhez? És mi van a fallikus lírával, nagy kedvem lenne csinálni, mert úgyis fordítom Fekete János gróf francia nyelvű pornográf klapancait, jól megférne a két munka egymással. És mi van a Volker Braun-kötettel? Még mindig nem jelent [meg]. Kérlek, írd, ha csak röviden is. Rajtad kívül úgysem írsz senki. Én küldöm szerény termésemet. [...]

Budapest, 1986. október 24.

Poétám!

Nagy örömmel vettem becses soraidat, hát még költeményeid örvendesen bőséges új adagját! (Természetesen örvendetesent akartam írni.) Annál is inkább, mert jómagam változtatlanul termékelten vagyok – bassza meg! már a gépelés sem megy, megint elhibáztam. Egy sivatag hozzád képest buja őserdő. A verseid viszont igen jók, a *Papír, papír, zizegés* pedig kiemelkedően. Ezt azért is nagyon irigylem, mert nekem, ha nagy ritkán felötlök is valami ihletmorzsa, nemigen szokott ekkora távon kitartani a szusz. Emlékszel talán az *Elromlott szerkezet* előzményére, ami eredetileg egy hozzád írt episztola lett volna, de csak kínlódtam vele, és modoros üresjáratokba tévedtem folyton, mígnem aztán jó sok idő múltán beugrott valahogy a használható forma és hangnem, ami viszont rögtön együtt járt minden epikai irányultság radikális kiiktatásával. – Két egészen apró praktikus megjegyzés: *A papír, papír...* vége felé van ez a két sor:

*nyakkendőim és ingeim kidobják,
szemüvegünket bolhapiacon árulják,*

itt zavar engem egyrészt a második sor ritmustalansága, másrészt a ragrímyszerűség. Szórendcserét javasolnék:

bolhapiacon árulják szemüvegünket

A másik változtatási javaslat még csekélyebb: Az *Európa?* című versben „kéznél lévő” helyett „kéznél levő”-t írnék, hogy ne legyen egymás után három é. Nem tudom, neked mi a gondod amúgy ezzel a verssel, nekem némi logikai kételyem támadt, egész egyszerűen: hogy méltányos dolog-e a Jóisten nyakába varrni az emberi ocsmányságot, de végül is azt hiszem, a vers indulatmenete hitelesíti, szépen felfutván a „Vidd az egészset!” csúcspontjáig.

Tegnap úgy esett, hogy többször is szóban forogtál. Délelőtt a PEN Clubban beszélgettem egy kedves holland fiatalemberrel, Wim Swaannal, fordítóddal, és tőle hallottam, milyen nagy sikered volt a holland költőfesztiválon. (Itt most „Hollandia Magyarországon” címmel holland kulturális hetek vannak, és ebből az alkalomból hat költő is jött, velük volt egy találkozó szervezve a PEN-ben.) Este pedig Réz Palinál volt pókerpartit, ahol Babarczy mesélte, hogy átmentél hozzájuk Kelet-Berlinbe. (...) Géza most (...) nagyon el van foglalva, mivel pályát változtat. Ez egészen új fejlemény: az Operánál igazgatócsere történt: Mihály András nyugdíjba vonult, és Petrovics Emil lett az utóda, ő pedig meghívta Gézát dramaturgnak. Géza már régen szeretne volna otthagyni az egyetemet, és úgy érezte, hogy kritikusként is kiírta magából, ami benne volt – e tárgyú írásai egyébként nemsokára megjelennek a Magvetőnél *Operai napló* címmel, majd kilencszáz oldal terjedelemben. Hivatalosan, főállásban csak január elsejétől áll munkába mint fődramaturg, de már addig is tevékenykedik, szóval egyhamar nem is tudna utazni. Idővel viszont hivatalból kell neki előadásokat, ill. énekeseket megnézni itt-ott, de erről még nem tudni semmi konkrétat. Ha egyszer rá tudnád magad szólni, hogy írj neki, biztos mindezt megírná ő maga is részletesebben. Úgy látom, jól érzi magát, tele van tervekkel – látni viszont ritkán lehet, vagy csak futólag, legutóbb Spiró új darabjának, a *Csirkefejnek* a bemutatóján találkoztunk. Ez Spiró legjobb darabja eddig, az előadás pedig pláne nagyon jó, alighanem az évad kiemelkedő

teljesítménye (Zsámbéki rendezte a Katonában). Nagy hivatalos felzúdulást váltott ki, főleg a nyelvezete miatt (egy kültelki bérház udvarán játszódik, ahol a tőmondatokat baszdmegekkel tagolja az ifjabb korosztály, és hát egyébként sem nyújt nagyon vigasztaló képet), el is rendelték, hogy csak havonta egyszer szabad játszani, és akkor is csak nyolckor kezdődhet az előadás. Maga Spiró, ezt nyilván tudod, éppen Berlinben rosszul lett a szívével, azóta jobban van, de most majd alaposabban kivizsgálják.

Pali révén sikerült a Szépirodalmiból visszaszerezni egy példányt a verseid válogatásából, itt mellékelem. Továbbá mellékelek egy kérdőívet – nyilván neked is elküldték, de talán nem jutott ki Berlinbe. Szerintem jó lenne, ha elküldenéd a válaszokat Szegedre, Péter László részére, aki a tervezett kiadványt szerkeszti. Ha mégis kimaradsz a mai magyar irodalom Who's who-jából, legalább ne rajtad múljon.

Mármost ami a látogatást illeti. Gondoltam rá nemegyszer az itt is igen napsugaras őszenben, hogy milyen jó lenne most együtt üldögélni egy berlini kávéház teraszán, de hát ez valahogy nem jött össze. (...) Most éppen nagyon is mennék, mert valahogy sehogy se lelem a helyemet, és átkozottul nem jól érzem magamat a bőrömben. Hülye helyzet, hogy hovatovább alig marad Pesten valaki, akivel ilyenkor jólesne összejönni. Pap Mari novemberben elutazik Los Angelesbe egy fél évre. Géza, mondom, teljesen el van foglalva a maga dolgaival; Réz Pali van ugyan, de továbbra sem épp szívdérítő állapotban. A Szépirodalminál különben még mindig tart az interregnum. Igaz, nem is tudom, értesültél-e róla, hogy Illés meghalt. Szóval, hónapok óta folyik a találgatás, ki lesz az utóda, legalább tíz név szóba került, most leginkább az a változat tartja magát, hogy Bata Imre megy oda igazgatónak, az ÉS-t pedig megkapja Szerdahelyi, aki jelenleg a Kritika főszerkesztője, a Kritikát meg visszakapja Pándi. A könyvkiadás mellesleg egyre rohad, az átfutási idők mind hosszabbak, ha ma bead valaki a Szépirodalmihoz egy kéziratot, a legjobb esetben is öt év múlva lesz könyv belőle. A Magvető valamivel fürgébb, az én idén nyáron leadott kötetemet '88-ra ígérik. Ami az Európát illeti, a Volker Braun még nem jelent meg, de most már nincs sok híja, úgy látszik: a Könyvvilág az októberi könyvek közt hirdeti. Tetszetek a Nietzsche-fordítások, különösen a prózavers. Hajnal Gábor időközben kontrollszerkesztette őket, de nem láttam a megjegyzéseit, ha vannak, mert a titkárság nem tudom, hova rakta ezt a borítékot – ők azt állítják, hogy az asztalomra, ott azonban nincs. Szerdán, holnapután, megpróbálok a végére járni a dolognak. Nagy baj nem lehet, mert a versekből van nálam másikk példány. A pénzt átutaltattam a csekkszámhádra.

Réz Pali *Magyar Erato* c. antológiáját is októberre hirdeti a Könyvvilág, abban vannak az én limerickjeim is.

Itt közben kitört a zordabbik ős – borús, esős, szeles idő járja. Én meg befejezem ezt a szedett-vedett levelet most, legközelebb talán többre és jobbra is futja.

Adieu
Szabolcs

P. S. (...)

2. Zsámboki Mari lakásán működik egy „irodalmi szalon” havonta egyszer, ahol is-jeles szerzők felolvasnak műveikből. Nekem nincsenek műveim, viszont arra gondoltam, hogy a te újabb termésedből szívesen felolvasnék. Írd meg, mi erről a véleményed!

Dear Poet,

most csak kutyafuttában tudok írni néhány sort. A lényeg az, hogy mint látod, megjelent a Volker Braun. Nem tudom, ki lakik most nálad a Batthyány utcában, de gondoltam, jobb, ha elkérem a tiszteletpéldányokat – egyet itt küldök, a többi 13 nálam van, írd meg, őrizzem-e őket, vagy mi legyen velük.

A *Cross Currents* (A Yearbook of Central European Culture) című amerikai kiadvány 5 (1986) számában megjelent Kenneth McRobbie tanulmánya, amit a négyünket tartalmazó tervezett kötetéhez írt, plusz fordítások, tőled öt vers. Kaptam tőle levelet is; írja, hogy nem tudja, hol és hogy élsz jelenleg, majd megírom neki.

Én most mindenféle hülye gyakorlati ügyekben rohangálok, Soma régi számítógépét kéne eladni, mert kapott egy újat, meg effélék, szerencsére jövő kedden elmegyek Szigligetre, és egy kis nyugtom lesz. Vers nincs. Neked nagy sikered volt Zsámboki Mari szalonjában, ahol fölolvastalak, nem várva meg a – remélhető – beleegyező nyilatkozatodat. Hallom, vígan kocsmáztok Alizzal, sajnálom nagyon, hogy nem vagyok ott.

Üdv, és kézcsók (Mayának),

téged Isten éltesen 43. születésnapodon

Szabolcs

*

1987. február 23.

Tisztelt úr,

látom már, hogy elfoglaltságai oly roppant mód tetemesek, hogy semmiképp sem tud időt szakítani levélírássra, vagy talán már el is felejtett magyarul, vagy hát a franc tudja, hogy parlagian fejezzem ki magamat – de hogy még azt a kurva Nietzschét sem bírja postára adni, az már mégiscsak túlzás! „Na legyen szíves, jó?” – ahogy a szigligeti kurva mondta R(...) Sz(...)nak, mikor az a G(...) P(...)cal közösen végzett aktus során hátulról igyekezőn behatolni, ráförmedt a nőre, hogy „Te, ne mozogj már annyira!” Szóval önérzet is van a világon, de én lám mégis erőt veszek magamon, és legalább két válasz nélkül maradt levelem után is újfent íráshoz látok. Apropos, írás. Azt hallom Aliztól, hogy nem tudsz írni, és ezért depresszióba estél. Hát ez nagy marhaság, ezért kár volt meghosszabbítani a berlini tartózkodásodat. Ettől igazán tartózkodhatnál! Először is, többet írtál, mióta kinn vagy, mint én három év alatt, de ha én nem vagyok is mérvadó, mért kéne folyton írni? Pláne verset. Ott az önéletrajz. És ha az se megy, ott a fordítás. Mi van Platennel? Meg rémlik valami Wittgenstein is. Na és a levélíráss se kutya! Az utókori filológusoknak is meg kell élniük valamiből. (...)

Szabolcs

Réz Pál

EGY ALKALMI ESSZÉ

1

Nem azért veszem elő hajdani lektori jelentésemet, mintha azt hinném, hogy eredeti és tüzetes elemzése Petri György költészetének, azt pedig semmiképp sem gondolom, hogy előlegezése a legújabb értelmezéseknek. Érdekességét, ha van, inkább a *helyzet* adja: annak dokumentuma, hogy tíz-egynéhány éve a baráti lektor hogyan igyekezett meggyőzni főnökeit, a Szépirodalmi Könyvkiadó vezetőit a kötet kiadásának lehetőségéről, sőt szükségességéről (és vélhetően a Hivatalt is, ahová feltételezésem szerint a főnökök továbbították a kéziratot, alighanem jelentésemmel együtt).

A lektori jelentés másolatát elküldtem Petrinek: válaszlevele arról tudósít, hogy nemcsak szándékomat értette meg, hanem módszeremet is méltányolta. (A vers, amit mellékeltem, a REGGELIZŐTÁLCA volt.)

A döntés húzódott, de a politikai események felgyorsultának köszönhetően 1989 tavaszán mégiscsak megjelent a kötet VALAHOL MEGVAN – VÁLOGATOTT ÉS ÚJ VERSEK címmel. Viszonylag kevés jelentős verset kellett kihagynunk belőle – Petri vállalhatta, vállalta is a válogatást.

(Egyébként így dedikálta a könyvet: „*A Lex Réz megalkotójának a hálás alkalmazó.*” Ami arra utal, hogy egy vitánk során azt találtam mondani: – Általánosítani csak *egy* esetből lehet, *egy* jelenségből, kettő már ellentmond egymásnak. – Petri ezt a felettébb léha paradoxont elkeresztelte *Lex Réz*nek, majd vendég szöveggént beemelte egyik versébe.)

2

Lektori jelentés

PETRI GYÖRGY: VÁLOGATOTT VERSEK

1. – Kezdjük a tényekkel. (Elvégre sok Petri-vers is a körülmények, viszonylatok, sőt a történések, az *eset* látszólag tárgyilagos, ártatlan elbeszélésével indul.) Tehát: Petri György 1943-ban született; filozófiát tanult a budapesti tudományegyetemen; versei – néhány elsórt publikáció után – először a *Költők egymás közt* című antológiában jelentek meg, Vas István ajánlásával. Két önálló kötetét jelentette meg a Szépirodalmi Könyvkiadó (*Magyarázatok M. számára*, 1971; *Körülírt zuhanás*, 1974); későbbi verseinek megjelentetésére az állami kiadók nem vállalkoztak, ezeket az AB Független Kiadó publikálta (*Örökhétfő*, 1981; *Azt hiszik*, 1985). Az olvasók mind a négy kötetet elkapkodták, a kritika – amikor tehette – elismeréssel írt Petriről, nemzedékének legjelentősebb költői közé sorolta. – Petri György egyébként közben hosszabb időt töltött az Amerikai Egyesült Államokban és Nyugat-Németországban, ösztöndíjjal; jelenleg Budapesten él.

2. – Első kötetének fülszövegére ezt írtuk: „Tehetséges költő nem egy indult az utóbbi években. Ami Petri Györgynek különleges helyet biztosít közöttük: versei anyagá-

nak és indulatainak szokatlan – mégpedig egyszerre individuális és történelmi – konkrétasága... Lírája a mai fiatal értelmiség egy rétegének életérzését példázza: a hétköznapi problémák így kapcsolódnak történelmi-filozófiai összefüggésekbe. Petri az eseményeket eszmékhez méri: hol fanyar, hol harapós kritikája ebből a viszonyításból születik.”

Visszatekintve több mint tizenöt év távlatából: a jellemzés talán nem bizonyult pontatlannak. És ezzel el is érkeztünk Petri költészetének politikai, világnézeti vonatkozásához, szűkebben: politikai szituációjához. Hadd szóljak előljáróban erről is néhány szót – essünk túl rajta.

Petri a fiatal magyar értelmiség ama csoportjának kiemelkedő alakjaként tűnt fel, amely a 60-as évek közepén érzékenyen ismerte föl – a saját bőrén is – a létező szocializmus fonákságait, válságjelenségeit, gazdasági, társadalmi, politikai pangásának tüneteit, s mit sem törődve a kötelező illemszabályokkal, szóvá tette őket, akár a közelmúltról beszélt, akár a jelenről vagy általános – ha úgy tetszik: elméleti – kérdésekről. Ezek a fiatalok nem fogadták el a hétköznapi forradalmiságának képtelen és álszent elméletét, hanem éppen hogy „reakciós”-nak látták a hétköznapiakat, s ezért kritikájukat adták, sőt a hétköznapiak ellenforradalmiságának és a megcsökött rendszernek kapcsolatát érintették, elemezték versekben, prózában, elméleti írásokban. A világpolitika újabb eseményei többé-kevésbé igazolni látszanak e csoportok boldogtalanságát, szorongását, aggodalmát, nyugtalanságát; a szovjet glasznosztj szóvivői vagy a következő magyar reformerek legutóbbi nyilatkozatai és programkísérletei nem mondanak ellent ennek a helyzetelemzésnek – ha a politikusok hangsúlya, sőt hangja szükségképpen különbözik is ezeknek a művészeknek és gondolkodóknak tónusától. – De bárhogyan van is, mára az a különös helyzet alakult ki, hogy míg a vezetők beszédeiben és programjaiban nyomatékokat kapnak ezek a problémák, s egyre több pontját visszhangozzák boldogtalanjaink kritikájának a társadalmi-politikai szerkezet válságáról, a fejlődés elakadásáról, a szabadságjogok csorbulásáról, egyén és közösség, egyén és hatalom érdekellentéteiről, a bürokráciáról, a kultúra önkényes korlátozásáról stb. szólva, a bürokrácia, az apparátus egy része változatlanul ellenzi és tiltja e művek publikálását (miközben szemforgató módon az új vezetési módszer lelkes hívének mondja magát).

3. – Petri közben is dolgozott; írta verseit. Erős indulattal szól az erőszakról, önkényről, elidegenedésről, a hazugságról, butaságról, az „örökhétfők” sivárságáról, a filiszteri életformáról és magatartásról, s nem hallgat a kétségbeesett lázongás önpusztító hatásáról sem. Természetesen politikai versei és verseinek politikai vonatkozásai váltották ki a legnagyobb visszhangot (nálunk ez így szokás) – ellenzői és hívei körében egyaránt. (Különös jelenség, hogy e versek betiltói nem vették, nem látszottak észrevenni Petri György elkeseredett ragaszkodását az *örök baloldal* eszményeihez, s cinizmussal vádolták – bár az sem bizonyos, hogy hívei mind felismerték és osztották a rossz közérzet és álcinizmus mögül minduntalan kibukó fájdalmas humanizmust, amelynek perze semmi köze az egyre olcsóbbá és felületesebbé híguló retorikus humanizmushoz.)

Petrinek jó néhány kitűnő politikai versét olvashatjuk, de ezeknek sikere vagy botránya sem fedheti el, hogy lírájának gerincét – megítélesem szerint – nem ezek alkotják, hanem azok a versei, amelyekben – hadd emlékeztessünk az egykori fülszövegre – a mai fiatal értelmiség egy rétegének életérzését fejezi ki. S mivel eltökélten és következetesen a személyes líra híve és gyakorlója, ezt az életérzést a maga életének történetével és történetében mutatja fel. Már csak ezért is szükségszerű, hogy Petri György

költészetében – ha van értelme az efféle iskolás tematikai csoportosításnak – a szerelmi líra a legsúlyosabb. Petri fájdalmasan kaján kíváncsisággal figyeli és írja le önmaga vergődését, ide-oda csapódását a futó kalandok és a nagy érzelmek között – vagy, pontosabban: a fonák kapcsolatokban is feltündöklő nagy szenvedélyt és a nagy szenvedélyt is ellenpontozó groteszk motívumokat hámozza ki a hozzájuk tapadt konvenciókból. Ezzel merőben újat hozott a magyar költészetben – igaz, társai, sőt epigonjai már vannak. Az, amit szerelemről – ha úgy tetszik: a mai szerelemről – mond, s ahogyan mondja, talán nem kisebb fordulatot hoz líránkban, mint amilyen változást a szerelmi antológiákban súlylალ szereplő stílusfordító költők készítettek elő.

Mesterei közt a kritika Kavafiszt, Szabó Lőrincet, Vas Istvánt szokta emlegetni, ő maga T. S. Eliotra hivatkozik. Kétségtelen, hogy ezek az elődök bátorították azoknak a történeteknek, eseményeknek, akár anekdotáknak elbeszélésében, amelyeknek különösségében egyetemesség fedezhető fel, s amelyek a mindenkori *condition humaine* mai változatainak tetszenek; feltehető, hogy említett mesterei hozzásegítették az akartan tudatosan prózai hang és a filozofikus-általánosító következtetések ötvözésének művészetéhez is, mint ahogy iróniájuk-öniróniájuk, allúziós módszerük, a történelmi-irodalmi motívumok versbe építése vagy jelzése is jó iskola volt. Nézetem szerint egyik régi nyilatkozata ellenére Petri mégis József Attilához áll a legközelebb (mint Várady Szabolcs is észrevette), s nemcsak azért, mert aki Magyarországon ma nagy költészetre törekszik, őt nem kerülheti ki; mindenekelőtt azért, mert a marginalizálódott ember – elsősorban persze: marginalizálódott *önmaga* – költője, de ő már nem a város, hanem a lét peremén kérdi: mit kezdhünk a tényekkel, a történelemmel – életünkkel? (Igaz, a semmi ágán vacogva önmagát figyelő kései József Attila is ezt tette már.)

4. – Legutóbbi verseinek túlnyomó része szerelmes vagy inkább szerelmi vers: a politikai, történelmi, filozófiai motívumokat szinte magukba szívták, magukba építették. Petri korábban nemegyszer az elérzékenyülést elfedő kraftausdruckokkal festette a szerelem, a szeretkezés talán csúfnak tetsző, olykor nevetséges vagy legalábbis groteszk vonatkozásait, kedvtelve használt triviális kifejezéseket, elidőzött a rútságoknál. Ha ezek megütközést keltettek, némiképp úgy hökkentettek meg – nagy példára hivatkozom! –, mint Baudelaire-nek a maga korában ugyancsak felháborodást keltő *La Charogne*-a. Akárcsak Baudelaire-nek, alighanem Petrinek is azért volt szüksége ezekre a naturalistán nyers színekre – modernebb művészetről lévén szó, még sokkal nyersebb színekre –, hogy új verseiben eljusson egy immár jóval tisztább, nemesebb, tömörebb szerelmi költészethez. (Vagy más, megint csak utolérhetetlenül nagy példára emlékeztetve: sejtethő, hogy mint ahogyan József Attila is az 1930 körül írt mozgalmi verseinek ugródeszkájáról ellendülve írhatta meg összegező kései remekműveit, Petri mozgalmi versei is előkészítették az indulatokat összefogó és fegyelmező újabb verseket – az eddigieket és a majdaniakat. – Egyébként e „mozgalmi versek” jó részét a költő kihagyta a válogatásból.)

5. – Petri György poétikai módszereiről, kvalitásairól részletesebben nem kívánok szólni ebben az amúgy is hosszúra nyúló lektori jelentésben. Ezeket részint ismertette, elemezte már a kritika (Lengyel Balázs, Várady Szabolcs, Radnóti Sándor, Szilágyi Ákos, Könczöl Csaba stb.), de magam is szóltam róluk, ha csak futólag is, az *Örökhétfőről* írt lektori jelentésemben. Rekapitulációképpen és jelzésképpen csak annyit: Petri kiválóan érti mesterségét. (Költői technikájának fejlődéséhez bizonyára hozzájárult egyre gazdagodó műfordítói munkássága, kivált kitűnő Platen-fordításainak hozadéka.) – Rafináltan elegyíti a köznyelv legekoptatottabb vagy legnyersebb fordulatait, a

legalpárabb események vagy jelenségek leírását az emelt stíllel és az elvont filozófiai elmefuttatásokkal, következtetésekkel; önironikusan-bravúrosan tekervényes, játékosan modoros, olykor már-már pastiche-szerű körmondatai egyszersmind lendületes, költői versmondatok; a lefaragott részletek csakúgy jellemzik, mint a váratlan kihagyások, befejezetlen zárások, a prózaiságot szándékosan fokozó merész enjambement-ok, a minden „költőiség”-et nélkülöző groteszk hasonlatok, aforisztikus tömörségű összevonások; a versek belső logikája rendkívül erős, már csak ezért sem írja túl őket; bár többnyire szabad verseket ír, ismeri a klasszikus metrumokat is, máskor, ha kell, formai jegyekkel is visszautal nagy költőelődökre stb.

6. – A kézirat, melyet Petri most benyújtott szerkesztőségünkhöz, bő válogatás eddigi munkásságából. Időrendben követi a négy említett kötetet, elhagyva néhány gyengébb vagy/és provokatív verset. (Bár nem lehetetlen, hogy még egy-két – nem sok! – vers elhagyására kényszerülünk majd kérni a költőt.) Az ötödik, *Valahol megvan* című ciklus az *Azt hiszik* óta írt verseket tartalmazza, köztük remek, groteszk prózaverseket (pl. *A sötét előszobában*), valamint az ironiája-önironiája ellenére – vagy éppen azzal – megrendítő *Részletet*. A gyűjteményben persze olvashatjuk azokat az ismert verseket, amelyek minden bizonnyal antológiadarabbá lesznek majd egyszer. Csak néhánynak a címét iktathatom ide: *Nagyon szerettem ezt a nőt*; *A szerelmi költészet nehézségeiről*; *Ismeretlen kelet-európai költő verse 1955-ből*; *Kizsarolt, nevetséges életünket*; *Viterbius Acer fennmaradt verse*; *Novella*; *Maya*; *K. S.*; *Sári, ne vigyorogj rajtam*; *Ó, Leuconoé*; *Személytelen voltál, mint a többiek*; *A zenekar még csak hangol*.

7. – Petri György kéziratát *melegen kiadásra ajánlom*. Több okból is. Mindenekelőtt (1): ez a kötet meggyőződésem szerint a mai magyar líra egyik legértékesebb gyűjteménye; (2): igen nagy az érdeklődés iránta (amit mesterségesen szított az eddigi méltatlan elhallgatás is); (3): értelmetlen volna – és amennyire megítélhetem: politikai baklövés – szamizdatba fagyasztani a költőt, aki már rég túlnőtt azon, hogy egy csoport költőjének tekintse bárki – akár maga ez a csoport. – Szívből remélem: a kiadásnak nem lesz akadálya a költőre ütött bélyeg, vagyis voltaképpen az, hogy Petri György előbb mondott ki evidens – és köztudott – igazságokat, mint ahogy a politikusok – részben új politikusok – kinyilatkoztatták őket. Talleyrand szerint a politikában nincs nagyobb hiba, mint előbb vagy később mondani ki az igazságokat, mint amikor azok megérték az alkalmazásra; hogy a megállapítás igaz-e, nem tudom, mint ahogy azt sem, hogy ezek az igazságok valóban csak most értek meg arra, hogy politikusok is hangsúlyozzák őket, ám abban bizonyos vagyok, hogy a talleyrand-i tétel a művészet-re nem alkalmazható: az írónak akkor kell kimondania az igazságot – a vélt igazságot –, amikor rádöbben, és amikor megtalálja rá a szavakat. – Következésképp, patetikusán szólva: kiadónk nem vállalhatja a perzekutor – hogy megint nagy példákra hivatkozzam –, Sembera atya, Rákosi Jenő, Horger Antal úr, Horváth Márton szégyenletes szerepét.

Budapest, 1987. november 11.

Buda, '87 nov. 23.

Kedves Pali,

megkeptam lelkutói jelertesedet, és nagy élvezettel olvastam. Szerintem az "ad usum authoritatis" műfajának, az "alkalmi címével" igen jelle példánya. A hivatalos hallgatókat akadémiai viszonyaihoz való alkalmazkodást valahogy mindig sikerrel elegáns pérmasszággá formálta. Azt pedig politikai lag és etikai lag kifejezések fontosságát tartom, hogy a cenzúrák beavatkozását a hiedelmek kibetűzésével is "és". Mellékelten küldöm a verset - sajnos csak egyet. A többi még szándék illetve csiratélapokban leledzik. Aztán meg jó lenne nemcsak a találatok, függetlenül attól, hogy hitelesen ügyben van - e új fejlemény.

Leb' wohl!

F. Gymsi

Márton László

EGY SZEM SZÓLÓ**Petri Györgyről, halála után**

*„De, veszem észre, elcsellengtem a tárgytól,
amire ráadásul rá se tértem.”*

(P. Gy.: GYUFA)

Harminchét éves volt Petri György, amikor lezárta *ÖRÖKHÉTFŐ* című verseskötetét. Ennek végén olvasható az a négy sorba tördelt vers, amelynek az a címe, hogy *ÉN*, s amely a címmel együtt olyan állítás, amelyből az igei állítmány ki van hagyva:

*„Isten egy szem
rothadt szőlője, amit
az öregúr magának tartogat
a zúzmarás kertben.”*

A mondat feszültségét az állítmány kihagyása adja, sőt azt is lehet mondani, hogy a mondatot a kihagyás teszi a rövidség ellenére teljes, befejezett verssé. Petri költészetében az eljövendő saját halállal való foglalkozás az első kötetből kezdve nyomon követhető, ám életművében, úgy vélem, ez az a pont, ahonnan kezdve a tárgyhoz való viszony (az ő szavával, „*halálrajz*”) nemcsak az úgynevezett költői szerepet határozza meg, hanem közvetlenül is formaképző tényezővé válik. A „vagyok” szó kihagyása (amely szó a bibliai hagyomány szerint önmagában Istent jelenti) ekvivalens a monásként megjelenő szőlőszem rothadttá nyilvánításával és elkülönítésével.

A halálfélelem vagy haláltudat megverselése természetesen igen gyakori, a költők nagy része előbb-utóbb sort kerít rá. Az azonban ritkaság, hogy az életerő alábbhagyása vagy az élet fenyegetettsége mint téma egyszersmind a formát is problematikussá, illetve fokozottan problematikussá tegye. Kosztolányi kései költészetére a forma fenntartásáért vívott küzdelem nyomja rá a bélyegét (gondoljunk olyan verseire, mint a *SZÁZ SOR A TESTI SZENVEDÉSRŐL* vagy az *ÉNEK A SEMMIRŐL*). Ugyanez a törekvés jellemzi (sajnos retorikai üresjáratokkal párosulva) Radnóti Miklós eklogáit; „*az égre írj, ha minden összetört*” felszólítás még pusztá gesztus, szemben az *ERŐLTETETT MENET* és a *RAZGLEDNICÁK* megvalósított, megrázó töredékességével. Vannak aztán a magyar költészetben megelőlegezett aggastyánhangok is, Füst Milántól Csorba Győzőig, akik fokozatosan hozzáérlelődnek a témává emelt elaggáshoz, s az ilyen érlelődés a forma kiteljesedését vagy elmélyítését jelenti. A forma problematikussá válása a halál közelében leginkább az idős Arany Jánosnál figyelhető meg: kései, rövid vagy töredékes verseinek nyelvi impulzusai (főleg a meghökkentő rímek) felismerésként sűrítik össze a testi hanyatlás élettapasztalatait. Utolsó korszakának két verse is viseli a *SEJTLEM* címet; az egyik epigrammatikusan (tehát nem töredékesen) szólít fel töredékességre, a másikban egyszerre adja poétikai önarcképét és helyzetének emblematikus megjelenítését, ez pedig a begyűjtés, a betakarítás motívuma.

Petri ÉN-verse, amely a maga tömörségében a pálya utolsó szakaszának legfontosabb költői problémáját előlegezi meg, Arany második SEJTELEM-versével vethető össze és állítható szembe. Ahogy Arany a „*régi rakott csűr*” emlegetésével nemcsak az élettől, hanem korábbi költői programjától is búcsúzik, megfogadva önnön tanácsát („*Ifjúkori munkát öregem ne végezz*”), úgy Petri zúzmarás kertje az ÖRÖKHÉTFŐ-korszak közéleti költői programjának határát rajzolja ki.

Ugyanakkor Petri rothadt szőlőszeme mint motívum nemcsak Arany János („*Tőle tanultam a türelmet*”) Isten csúrében a többivel elvegyülni készülő, beszélő kalásztól rugaszkodik el, hanem Petőfinek AZ APOSTOL-ban olvasható szőlőszemhymuszától is. Petőfi versében a világ mint gyümölcs utópisztikus és kollektivistikus célként jelenik meg; Petrinél azonban a túlrejt gyümölcs a magányt és a késő őszt idézi fel, mégpedig a Petőfi költészetével az ÖRÖKHÉTFŐ-korszakban kezdett dialóguson belül azt az őszt (lásd a SÁNDORHOZ című verset), „*melynek nem is volt nyara*”.

Petri, aki pályája kezdetén a bölcelet és a szerelem paradoxonjait igyekezett a gondolat érzékiségében minél inkább összesűriteni, s aki ezt követően, a hetvenes évek végétől a nyolcvanas évek végéig a lefelé stilizálás, a radikális pátozsmentesítés révén elemző jellegű költészetet hozott létre (akár a privát létezőmód volt ennek tárgya s még inkább ürügye, akár az uralmi viszonyok nyelvi megjelenítése és a szembenállás ezáltal való kinyilvánítása volt az indítéka), élete és pályája utolsó szakaszában a költészetét addig inspiráló közeg gyors kiürülésével szembesült. A rendszerváltás után a szabad nyilvánosság létrejöttével és a demokratikus intézményrendszer kiépülésével a politikai élet (valamint a politikáról való beszédmód) professzionálissá vált, s ilyen körülmények között a közállapotokkal való költői számvetés vagy privatizálódik, vagy a függetlenség elvesztésével jár; s Petrinek, aki a függetlenségről soha nem volt hajlandó lemondani, le kellett mondania az ellenzéki költő korábbi szerepéről. (Csak zárójelben utalok arra a sajnálatos tényre, hogy a demokrácia magyar változatában a civil bátorság, amelynek lestilizálása, egyszerűsített folyamatos gyakorlása Petri költészetének egyik erőforrása volt, jó esetben műemlékvédelem alatt áll.) Nagyjából ugyanettől, vagyis a kilencvenes évek elejétől kezdve a szerelmi viszonytal való analitikus jellegű költői foglalkozást felváltja az elmúlással való elégikus jellegű foglalkozás: a költő önmaga felsejülő képét egyre kevésbé vizsgálja, egyre inkább adottságként fogadja el. A szerelmi költészet folytatásában pedig megjelenik, majd felerősödik a vallomássosság, amely a pálya korábbi szakaszaira egyáltalán nem volt jellemző.

Petri a szilencium éveit után, 1989-ben a VALAHOL MEGVAN című kötet megjelenését, majd a József Attila-díjat rehabilitálásként élte meg, joggal. Költészete, amely addig egyszerre volt (a hivatalos kultúrpolitika részéről) félreszorítva és olvasóinak szűk körében (legalább annyira erkölcsi-politikai, mint poétikai okokból) kultusz tárgyává téve, egy csapásra elfoglalta méltó helyét a kánonban, s attól fogva nem politikai, hanem poétikai diskurzus foglalkozott vele; értő elemzések mutattak rá versbeszédének innovatív erejére, beszédmód és költői attitűd összefüggéseire. Ennek jóvoltából közvetlenül a rendszerváltás után nyilvánvalóvá lett, hogy Petri költészetének jelentősége függetleníthető a politikai aktualitástól, de nem függetleníthető a költő alkati szubverzivitásától.

Ám éppen szubverzivitásából adódóan, Petri nem foglalta el a felkínált helyet, nem vállalta az élő klasszikus szerepét, nem vált önmaga szobrává. A nyolcvanas évek végének felgyorsuló politikai változásai nem elégtétellel vagy reménnyel, hanem keserűséggel és rezignált fatalizmussal töltötték el: „*Rettenthetetlen hülyék kora jó*” – mondta

inkább összefoglalóan, mint jósnokian, és – „Lesz itt minden – óh jaj, barátaim – / *perceken belül*”. A szóban forgó „minden”-nel ezek után már csak a közeg fent említett kiürülése miatt sem lehetett részletekbe menően foglalkozni, az általános tisztánlátás pedig nem volt elégséges ahhoz, hogy a pálya második szakaszának záró kötetei, a VALAHOZ MEGVAN (+ az AMI KIMARADT) és a VALAMI ISMERETLEN után új irányban építse tovább költészetének addigi eredményeit, vagy új feltételek alapján más, a korábitól radikálisan különböző versbeszédet hozzon létre. Miután pedig önisméltésbe bocsátkozni, helyzeti energiáit a helyzet élvezete végett felélni nem volt hajlandó, vagy el kellett volna hallgatnia, vagy azt kellett tennie, amit – megítélésem szerint – az utolsó évtizedben tett: a testi-lelki gyarlóságot oly módon emelte témává, hogy az egyszersmind a forma gyarlósága is legyen. Önmaga leépülését megverselvén, szántsándékkal előidézte versbeszédének leépülését is. Ő nem olyasmit állított, mint Ady, hogy van egyfelől a költő, aki úr, másfelől a vers, aki (amely) cifra szolgál; ő azt mondja József Attilára utaló, kései VAGYOK, MIT ÉRDEKELNE című versében: „*a vers vagyok*”. Meg azt is mondja az ÉS PERSZE DOLGOZOM című versben, hogy: „*már ami a költő és a vers, / úr és szolgál viszonyát illeti, / a szolgál én voltam*”. Ezt pedig nem alázatból mondja, hanem a tereppel és szereppel való egység nézőpontjából.

A versbeszéd leépülése mindenekelőtt súlyosbodó eklekticizmust jelent. Utolsó kötetében, az AMIG LEHET-ben (ellentétben az 1993-as SÁR-ral, amelyben az átalakúság dominál, a megoldatlanul hézagosan hagyott versek idegen versanyaggal való kitöltése) már nem dominál semmi. Egymás mellett vannak besúrtott éversek (a KÖRÜLÍRT ZUHANÁS rövid verseinek meglékelte folytatásai), szonettek (2 db szonett), szonok, anekdotából kinövő elégiák, epigrammatörések, versesszék, önmegszólító versek és önmegszólítást megszólító versek. Szóviccek, poémok, kancsal rímek, fura szillogizmusok és főleg az intertextualitás megfoghatatlan fogódzói. Petri a régebbi kötetekben poétikai jellegű párbeszédet kezdett régebbi és kortárs költőkkel; utolsó kötetében a fel- és megidézéseket inkább gesztusértékűnek érzem, utalásnak egy-egy, számunkra nem követhető, majdani párbeszédre. És persze vannak, bár nem többségben vannak, átalakuló versek is, elcsellengések a tárgytól, amelyre előzőleg elmulasztott rátérni a költő. Vannak a kötetben a teljesség érzetét keltő, jelentős versek is: az ökonómia és az önfegyelem ott érvényesül leginkább, ahol felrúgásuk szemlélődés vagy vizsgálódás tárgya, nem pedig gesztus. Ám ezek a fellobbanások nem annyira a költő személyiségét (vagy akár az életmű egészét) világítják meg, mint inkább szöveggörnyezetüket.

Nagyjából ugyanez mondható az AMIG LEHET megjelenése utáni folyóiratközlésekre, s ugyanezt sejtem a hagyatékból esetleg ezután felbukkanó versekről is: együttesen amorf szöveghalmazt alkotnak, önmagukban pedig vagy nem jellemzők Petri költészetére (mint a pastiche jellegű versek), vagy Petri korábbi grammatikai morzsálékoságának karikatúrájaként hatnak.

És mégis. Vagy, ha úgy tetszik, éppen ezért.

Nem tudom megrendülés nélkül olvasni Petri utóbbi évtizedben írt verseit. Ebben a megrendülésben a személyes érzelmektől világosan elkülöníthető a versélmény s azon túl a költészet egészének élménye. Petri költészetében egyre nagyobb s egyre inkább formaképző szerepet játszott a roncsolás, az anyaghiba; pályája középső szakaszán, az ÖRÖKHÉTFŐ és az AZT HISZIK című kötetekben még világosan elkülöníthetők a jobban és a kevésbé sikerült versek, s bár ez utóbbiak is egy nagyszabású költészet szerkesztéséül jelentkeznek, megoldatlanságaik nem részei a költői programnak. Utolsó korszakában, a SÁR című kötettől kezdve ilyen elkülönítés már nem lehetséges, nincs

lényeges különbség „sikerült” vagy „sikertetlen” versek között. A versírás tétje a nyelvi kulisszák lerombolása, az abgang rendezése. Ebben az értelemben mondhatta, hogy „*én vagyok a rendező / s nemkülönben az összes szereplő is*”.

Ha annyit elismerünk, hogy az abgangot megcsinálta, hogy a rendelkezésére álló utolsó hajókat (önmagához) kíméletlenül meglékelte, akkor azt is el kell ismernünk, hogy az a poétikai-esztétikai romhalmaz, amelyet ezáltal hátrahagyott, nem méltatlan azokhoz a verseihez, amelyek nagy költővé tették.

A teljesítményt ünnepelni nincs okunk. De azt nem árt észrevennünk, hogy Petri hosszú haldoklásával és annak költői ledolgozásával tette véglegessé életének és költészetének egységét; ez pedig ma már eléggé ritka tünemény. S ebből következően mindvégig hiánytalanok az önértékelés arányai. A Petri-recepció feladata a költő halála után ugyancsak az értékelésbeli, értelmezői arányosság, annak az életmű egészére való kiterjesztése lesz. Petri értelmezőinek fel kell majd oldaniuk azt az ellentmondást, amely abból adódik, hogy a pálya korábbi, művészileg produktív szakaszai belső feltételrendszerükből adódóan torkollnak a súlyosan problematikus végkifejletbe.

Úgy gondolom azonban, hogy Petrinél a formateremtés kezdettől fogva tartalmazta a destrukció lehetőségét, sőt igényét is. A pályakezdeknél, majd a pálya folytatásánál pedig (amelyet minden valamirevaló költő megold) nagyobb elszántságot, a sorssal való közelebbi ismeretséget és – ebben az értelemben – több tehetséget is kíván a pálya lezárása. Mindez Petriben megvolt. Bátran és végiggondoltan írta végig – ön-maga végéig – líráját.

Daváhúgijn Ganbold

MIT JELENT(ETT) SZÁMOMRA A KÖLTŐ?

(„*De nincs már. / Akár a föld. / Jaj, összedőlt / a kincstár.*”) Helyzetem meglehetősen nehéz: nem vagyok magyar, Magyarország nem a szülőföldem. Az anyanyelvem a mongol, és tanult nyelvem a magyar. Egyetemi tanulmányi éveim hozzáférhetővé tették számomra a magyar irodalom felforgatóinak minősített modern szerzőit, műveit. Így ismertem meg jelentős magyar költőket – kivált Petri Györgyöt. Vas István iránt érzett lelkesedésem készítette elő Petri iránti rajongásomat. E két költőnek, előbb Vas Istvánnak, majd Petrinek nagy szerepe volt a hétköznapi és személyes költészet újraélesztésében. Az 1995-ös egyetemi év végén Vas Istvánt választottam szakdolgozatom témájaként, VAS ISTVÁN ÉS T. S. ELIOT címmel. Kérdősködtem, olvastam sok mindent, eleinte összevissza, találomra. Vas olvasása közben lelkesen fordultam az eszmék világa, a világirodalom felé, s ez az újult érdeklődés egybeesett a fiatalabb magyar költészethez való vonzódással. Szenvedélyesen vetettem magam a magyar költészetbe, amely valóságos művelődési változást indított el bennem. S szellemi fejlődésemben nem maradhattam egyedül. Megismerkedtem Várady Szabolccsal 1996 telén. Ő volt az első tanácsadóm

és kalauzom Petrivel való megismerkedésemben. Még abban az évben fölvettem a telefonkagylót, és beszéltem Petrivel. Találkozóhelyünk az ő kedvenc helye, az Isolabella volt. Nagy érdeklődéssel hallgattam Gyuri világgpolitikai eszmefuttatásait, és nagy élvezettel a mondókáját tarkító anekdotákat, történeteket. Találkozásaink gyakoriakká váltak. Nostalgiaival gondolok vissza arra a májusi napra, amikor vendégül láttuk Gyurit mátyásföldi bérelt lakásomban 1997-ben. A vacsoraasztal mellett együtt ültünk Csűrös Miklóssal, Várady Szabolccsal és Várady Somával. Természetesen hazai ételekkel igyekeztünk kínálni a vendégeket, csak nem voltak mongol italok. Az igazi mongol ételek korántsem olyan fűszerezettek, mint a magyarok, viszont húsban gazdagabbak. Bár azt mondta, hogy nagyon keveset eszik, Gyuri mégis meglehetősen sokat vett a mongol párolt húsos gombócból. Alkoholmentes sörrel kínáltam, akkoriban csak ezt fogyasztott. Sokat beszélgettünk. Azután valamelyik napon találkoztunk a szokott helyen. Gyuri sört fogyasztva, könyvet olvasva fogadott. Én kezdtem beszélni, és közben ő azt mondta, hogy újabb orvosi vizsgálaton volt; s nemsokára torkában végre fognak hajtani egy műtétet. Legutoljára februárban beszéltem Gyurival, és meghívtam őt és Marit a mongol holdújév alkalmából az Írószövetség klubjában rendezett esti felolvasásra, odavitettem a meghívót, vállalta a felolvasást. Aztán kb. tíz nappal később hívtam föl Gyurit, akkor azt közölte velem, hogy ott lesznek az estén, sőt egyik ismerősének, Szöllősy Erzsébetnek és lányának is kért egy meghívót, amit oda is adtam Marinak. Mikor beszélni kezdtem, még mindig nem jöttek Gyuriék. Azt gondoltam, hogy talán rosszul lett. Így volt; nem olyan dolog egy súlyos betegség, amelyet csak úgy el lehet mesélni.

Ismertem egy olyan különös, elvarázsolt szeszfogyasztó embert, aki ivás közben is könyv mellett volt. Számomra rendkívüli, amilyennek én őt megismertem, úgy éreztem, valóságos csoda.

Mint az eurocentrikus kultúrtörténetben kevésbé járatos idegen sok mindent megtudtam és megtanultam tőle költészetről, politikáról, bölcseletről, széptanról, erkölcsről. Számomra Gyuri példája azt szemléltette, hogy tagadhatatlanul baloldali ember volt, baloldali értelmiségiek csapatához tartozott, s szabad szellem jellemezte. A nihilista külszín alatt mélységesen baráti érzülettel viseltetett társai iránt. Bárhogyan ítélték is meg, lírája az önazonosság forrásából fakadt, olyan robbanékonny ösztönszerűséggel, ami megbotránkoztatta kortársait már a költői nyelv megújításával és átformálásával. Az én szememben nemzedékében ő volt a filozófiát legalaposabban ismerő poéta. A magamfajta olvasót, aki a költészetet nem a kanti, nietschei, heideggeri, habermasi, derridai nyelvi értelemben fogja föl, az ő sokoldalú, ellentéteket ütköztető, rendkívül filozofikus szemléletű poétikája ragadta magával. A modern mongol irodalomban, sőt a mongol költészet történetében ismeretlen, sajátos stílus a Petri-stílus, és rokontalan a Petri-költészet. Ezért Petri György három éve a csodálatom tárgya, és eltökélt célom, hogy honfitársaimat is bevezessem ebbe az élménybe. „*Meghalt egyszeri, egyszerű barátom, / e hánykolódó földön sose látom...*”

Vajda Mihály

BÚCSÚ PETRITŐL. AMÍG LEHET..

De már nem lehet. Szóban talán lehetett volna, akkor talán megtaláltam volna a szavakat. Mondtam volna valami idétlent, hogy bazd meg, ne hülyéskedj, tényleg el akarsz menni? Arra ő is mondott volna valami hasonlót, ő majd' mindig megtalálta az adekvát szavakat, aztán úgy tettünk volna, mintha alapjában minden rendben lenne, hiszen tudjuk, valamikor meg kell halni. Erről szól az utolsó kötet is, az AMÍG LEHET.

De a szóbeli búcsút elmulasztottam. Legutóbb már jó régen voltam náluk, Marinak szörnyű migrénje volt, öt percre bújtt csak elő az elsötétített szobából, aztán magunkra hagyott bennünket. Mi meg kettesben megettük Petri remek főztjét, pontosabban én ettem meg; mint tudjuk, Gyuri alig-alig evett. És fecsegtünk, ki tudja már, miről. Azután már mintha csak egyszer láttam volna. Egy vízivárosi kocsmában ültem Debrecenből jövet, közel a Batthyány utcához, ki tudja már, miért; valahova mentem, de

csak későbbre voltam hivatalos, ők meg beállítottak. Solt Ottilia temetésén is találkozunk, de mintha az előbb lett volna. Apropos: Irigylem Petrit. Milyen egyszerű neki. Ottilia elment, ő meg ír vagy negyven-ötven sort, ilyeneket, hogy

*„Fogyunk, fogyatkozunk, Ottilia,
cserélődik ki körülöttünk a világ.
Zárukunk be magunkba. Leginkább a temető
társaséletünk alkalmas színhelye
(utána kocsmá), ahol az egyre
penészesebb, ványadtabb vagy éppenséggel elhájásodott
tűlélők, sör és/vagy vodka mellett
tűlélnék és diagnosztizálják egymást.
Abból a szempontból, hogy ki lesz a következő.
Nyugodjál békében. Nem támadunk fel.
Habár? A fene tudja. A nagy kérdés
Az, hogy hány évesen.”*

Nekem ez nem megy. Az ilyenfajta érzéseket – mert az a furcsa, hogy Petri lírájában ugyancsak sokszor találtam rá a magam gondolataira és érzéseire (sokszor meg nem) – versben lehet csak szóvá tenni, az esszé nem alkalmas rá.

Búcsúzom hát Petritől. Írásban, ha szóban már elmulasztottam. Búcsúznék, de persze nem tudom, mit mondjak. Semmi, amit mondhatnék, nem illik hozzá, minden mesterkéltné, erőltetett. Még az érzéseimet illetően is az az érzésem, hogy nem elég illeltnék, s így nem illenek Petrihez.

*„Egy kicsit még éldegelek,
aztán a világ szerteszéled.
Nem volt elég? Legyen már végem!”*

– mondja magáról. Most erre én meg mit mondjak? Hogy nem, Gyurikám, ne tedd. Nekem még nem volt elég belőled, elszomorít, hogy leghőbb kívánságod teljesült. Ez nem illik Petrihez, de nem illik az én Petrihez fűződő viszonyomhoz sem. Hát akkor? Ironizáljak veled, ironizáljak rajta én is? Mondjam azt: mit akarsz hát, Gyurikám? lám, megadtad utolsó tartozásod az életnek,

*„az életnek nos az életnek
már csupán egy halállal tartozom”*

Megeshet, ez illenék hozzá. De vajon ironizált-e ő a más halálán?

*„A halottak maradjanak a helyükön:
a sírban.
Nem szeretem a ficánkoló hullákat.”*

Ez bizony nem ironia, ez valami más! Félelem talán? Időnként azért Petri is félt. Többnyire azonban nem. Rohadtul bátor ember volt, talán ezért is lett költő, nem pe-

dig filozófus.* Pontosabban: ezért szedte versbe amúgy nagyon is filozofikus gondolatait.

*„A félelem meg ne osztassék,
már csak azért se, mert én tényleg nem félek,
tehát nem lenne fair a play,
ha nem terülnék megadón
a semminek élébe...”*

Miről írjak hát? Miféle szókoszorút helyezek Petri György sírjára? Idétlen (nem véletlenül használom most már másodszer e szót) ötlet, de nem tudok jobbat, mint kicsit turkálni e kötetben és megérteni, mit is gondolt a haldokló Petri a halálról. Az ötlet idétlen, mert hogy is jövök én ahhoz, hogy líráról értekezsek, s amúgy ildomtalan is lírát tartalmilag elemezni. Persze: mi az, hogy líra? *„Verseid – most – csakis mint úgynevezett »életanyag« érdekelnek.”*

Kezemben hát az utolsó kötet, az AMÍG LEHET, többnyire halálversek. De gyakran még azokban is, amelyekben a halál éppen nem kerül szóba, Petri számot vet életével. Mint-ha Petri számára a halál valami szabadulásféle lenne, kilépés egy már egyre inkább értelmét veszítő életből.

*„Verset is csak azért írok, hogy
teljen-múljon valamiképp az idő,
amíg eljő az idő, hogy küleheljem
végre a lelkem; egyszerűbben szólva: kifingjak.
Addig meg: vedelek,
egyik cigarettáról gyújtok a másikra.”*

Aztán meg így, játékosan, a más hangján:

*„Élni. Félni. Kefélni. Ebből áll
az élet. Ó, jöjj már, édes Halál.”*

*„Élek még, de minek?
Vagyok. De senkinek.”*

* Hogy „rohadtul bátor” volt, azt pedig onnan lehet tudni, hogy a magánéletben is bátor volt. Lásd az ÍGY KEZDŐDÖTT című verset: *amit megversel, s hogy azt megverseli. Bár...*

*„Micsoda képtelenségnek tűnhetett
ez a kései vad fellángolás,
a gebe nő s a szakállas öreg.
Botrány, sok szóbeszéd, s az a földült lakás,*

*mit földült!? Sztévert bútorok, bezúzott
tükrök. Így »reagálta le« Maya
a történeteket. Fel is pofozott
engem s Marit. A dráma robaja*

*messze hangzott, pletykás kis elitünk
nem túrta, hogy annyira elütiünk
a szokványtól: diszkrét félrebaszás helyett*

*elkezdünk élni egy új életet
negyvenhat évesen. Ez felelőtlen hőbort.
Álstabilitásuknak ez provokáció volt.”*

Az eltűnés azonban csak-csak zavarja:

*„Nehéz nélkülem
elképzelni a világot.
De ki mondta,
hogy muszáj elképzelnem?”*

De azért olykor-olykor biztatnia kell magát, hogy fogadja el a halál gondolatát:

*„Szokjál le arról, hogy: vagy.
Hidd el: jobb nem élni.”*

Hogy ez csak póz? Hogy csak megjártassa magát? Nem hiszem. Hiszen abban a pillanatban, ha felcsillan előtte valami, ami még egy igazi életre emlékezteti, bevallja magának is: talán mégiscsak jó lenne élni. Ha úgy hiszi, hogy

*„Jobb volna már
keveredni a röggel”*

az csak azért van, mert

*„Semmi jónak nem
kezdete már a reggel.”*

S a kötet legszebb halálverseiben Petri a maga szinte mindig fegyelmezett, mindig ironikus, a sablonérzelmektől irtózó módján... Nem is tudom, mit mondjak. Bármilyen amit mondanék, túl sablonos, túl patetikus, hamis lenne. Inkább idemácsolom Petri **ELMEGYÜNK** című versét.

*„Értelmünk annyi sem,
mint egy kecskebékának, kecskének, sügérnek,
egy királyrág fontosabb, mint Ady Endre.
Kivétel: Arany János.
Tőle tanultam a türelmet,
vagyis hogy: a magam módján
legyek azzá – ami voltam.
Merthogy: vanni már nemigen vagyok.
Fokozatosan csökken a testsúlyom.
A magasságom (a gerincvíztartalom függvényében).
Közeledik a nagy
pillanat:
a Halálom.”*

S aztán egyszer csak, a kötet vége felé, mindegy, hogy melyik vers mikor született, a szerkezetnek bizonyára van jelentősége, kapaszkodás az életbe:

*„Ötvenöt évesen
megfáradt, beteg férfi,
szeretnék a gyerekek-
koromba visszatérni.*

*Sohase hittem volna,
szánalmas állapot,
hogy így kapaszkodom,
hogy élni akarok.”*

A BÚCSÚZÁS azután – mintha nem is Petri-vers lenne. Lerázza magáról az öregem-nem-szabad-elérzékenyülni fegyelmét, feltör belőle a szentimentalizmus, amelyet, mint minden ironikus, egy életen át próbált distanciái mögé rejteni:

*„Ég veletek, barátaim, vége a dal-
nak. Engem most már vár a ravatal.
Lehettem volna jobb, szorgalmasabb,
de sajnos ennyire futotta csak.
Kár, hogy így van, jó volna élni még,
másrészt, belátom, ennyi is elég,
nincs rá okom – nem elégedetlenkedem:
tartalmas és szép volt az életem.
S mint bársonyon smaragdok, jáspisok,
drága hónapok ékköve ragyog
még káprázó, boldog szemem előtt,
ajándék minden reggel, délelőtt,
kiélvezem a maradék időt,
mint ínycsok a húsos cubákokat
– csontig lerágom végnapjaimat.”*

Nincs mibe, nem volt mibe kapaszkodni?

*„Nagyon hiányoznak az univerzálék,
ha lennének még, talán talpra állnék”*

– mondja még a kötet elején, de azért univerzálék híján is van, ami az élethez köti:

*„Egyetlen cérnavekony szál köt az élethez:
Pap Mari. Ó, csakis ő.”*

És aztán már közel a halálhoz egyszer minden kertelés nélkül kimondja:

*„Hovatovább csak egy maradt velem,
de az igen, Istennek hála érte!
A szem mohó, éhes kíváncsisága,
a nézés gyönyöre, hogy minden látvány
a maga más-más módján színöröm:
egyforma szép a szurok és a csurgatott méz...”*

Nem mondom ki, hogy mit mondtál ki, Gyuri. És ha már majd feltámadtunk (le-
gyen úgy, hogy mindenki megválaszthatja, mely életkorában), bocsásd meg nekem,
hogy ezzel a kis érettségidolgozat-szerűséggel álltam elő, ahelyett, hogy... Mindegy,
hogy mi helyett. Nagyon kedveltelek, remélem, tudtad.

Bodor Béla

A REMÉNYHEZ

Az utóbbi tíz évben Petri György költészete (végre; méltán) az irodalmi művekről értekező közbeszéd kedvelt és megbecsült tárgyává avatódott. Tanulmányok, monográfiák jelentek meg, Petri bekerült a huszadik századi magyar irodalom történetébe, nem is akármilyen pozícióban; arra (is) gondolok, hogy egyre gyakrabban merül fel a neve Petőfi társaságában. (Ami persze minden rokon vonás ismeretében is roppant bizarr jelenség. Képzeljünk el egy antológiát: MAGYAR FORRADALMÁR KÖLTŐK: PETŐFI, ADY, PETRI. Lázáalom.) Életműve megállíthatatlanul halad a kanonizálódás, más szóval a tananyagválasztás útján, egyelőre jószerével az egyetemeken, de eljön az idő, amikor érettségizni kell belőle. *(Csak nehogy azt a rohadt Petrit húzzam, erről semmit sem lehet mondani – izgulnak majd a lányok.)* Már ma is sorra születnek a tanulmányok és dolgozatok, melyek költészetének egy-egy kulcskérdését állítják középpontjukba: szerelmi költészetéről, politikumáról, szociális érzékenységéről, civil bátorságáról értekeznek; kapcsolatát firtatják az angolszász hermetistákkal, az *Újhold*, a kelet-közép-európai avantgárd vagy az orosz szamizdat költészetével; mégis úgy érezzük, hogy ezek a megközelítések alapvető hiányosságokat hagynak. Mire megragadják tárgyukat, annak a lényege már ellillant valamiképpen.

Vajon mi az oka, hogy Petri költészete ilyen nehezen tűri az irodalomtörténeti vizsgálódás megadott vezető szempontok szerint építkező elemző módszereit, az újdonságot mindig a hagyomány bővítéseként, kiterjesztéseként vagy meghaladásaként szemlélő attitűdjét? Nagyjából arról lehet szó, hogy a Petri-vers (ha megszemélyesítjük, és cselekvéseket tulajdonítunk neki) egy gesztusba összevonva fogadja és utasítja el a klasszicizálódás folyamatát. A Petri-vers önmaga előképeinek lerombolása során keletkezik, alkotja meg a maga egyszerűségét. Azt tapasztaljuk olvasás közben, hogy a szerző ismeri és betölti a korábban működött alkotók szerepét és módszereit, poétikai, retorikai eljárásrendjét; ugyanakkor látványosan fel is rúgja az ezekkel kapcsolatos közmegállapodást. És ez az eljárás a legkevésbé sem negálja vagy semmisíti meg mindazt, amire nemet mond. Ellenkezőleg. Csak uralni nem engedi magát. Ez azonban bővebb kifejtést igényel.

Egyáltalán mit jelent ez a furcsa kifejezés: uralni egy szöveget? Vajon az írás és olvasója közti hatalmas viszony nem valami posztmodern zöltség csupán, amivel csak Párizsban élő baloldali irodalmároknak és jó megjelenésű szállodaportásoknak („receptiós esztétikusoknak”, ahogy egy jeles író társam mondta) kell foglalkozniuk? Nos, azt gondolom, hogy nem minden alap nélkül való Platón gyanakvása az írással mint a gondolatok rögzítésének, közlésének és birtoklásának eszközével szemben. „Az írott szó – mondja Szókratész a PHAIDROS-ban – csak árnyképe a hozzáértő ember eleven és lelkes szavának.” Azt hiszem, Platón legnagyobb fegyverténye, hogy egyik-másik munkájának szerencsés csillagzat alatt született részleteiben a párbeszéd részesévé tudja tenni az olvasót. Tulajdonképpen nem is olyan fontos, hogy Szókratész miről beszél, vagy miről és hogyan kérdez önjelölt bölcseket, akik aztán rendre belezavarodnak a tudományukba. Azokon a helyeken, ahol Platón tartani tudja magát munkája alapelveihez, te-

hát valóban Szókratész és vitapartnere párbeszédét rögzíti (jóllehet nyilvánvaló, hogy a dialógus a maga idejében aligha hangzott pontosan így, és bizonyára az érvek némelyike is eltért az írásban szereplőtől), Platón szövegét másként kell és lehet olvasni, mint akár Arisztotelész és követői, akár a korábbi filozófusok műveit.

Szókratész bölcsessége mint a *nem tudás módja* jelenik meg ezekben az írásokban, és bár van ebben némi játékos szerepjátás, lényege mégis őszintének és életszerűnek tűnik. Az igazság elrejtőzik a bölcselkedő elől, az olvasónak (akárcsak a korabeli hallgatónak) mégis az a benyomása, hogy valamiképpen közelebb került a titok lényegéhez. Nyilván megvannak ennek a nyelvi eszközei is; ezeket most nem fogom feltérképezni. Nagyjából és a felületes szemlélő számára is nyilvánvalóan arról lehet szó, hogy a párbeszéd szereplői csakugyan szólnak egymáshoz ezekben a szövegekben, és eszmecseréjüknek az olvasó tanúja és élvezője. A nyelvi felülkerekedésre való törekvés a két beszélő között egymással szemben nyilvánul meg. Még a drámai szövegekben is igen ritka az olyan párbeszéd, melynek beszélőtársai ennyire egymásra figyelnek, nem a nézőre vagy az olvasóra.

Azokban az esetekben, amikor az olvasó nem – mint Platónnál – kísérő résztvevője az irodalmi szövegben rögzített beszédnek, két eset lehetséges. Vagy *befogadóként*, vagy *megértőként* keres kapcsolatot a szöveg beszédével.

Talán nem pontosan érthető kategóriák ezek, de igyekszem meghatározni, hogy itt mit értek rajtuk. Hasonló ellentétpárokat vázolt fel Dilthey nyomán Ricoeur, a *magyarítani–megérteni* dichotómia formájában; de hasonló módszertani és attitűdbeli kettősség feltételezése áll a hermeneutika és a dekonstrukció egyes irodalomtörténészek általi, illetve a némely feministák feltételezte feminin–maszkulin olvasásmódok szembeállítására mögött is. Én itt konkrétan nem ezekre gondolok, hanem a mögöttük meghúzódó lélektani hangoltságot, beállítódást keresem.

A befogadó az olvasás során alárendeli magát olvasmányának. Azt gondolja, hogy a szöveg értelme az olvasás *után*, apránként fog feltárulni előtte. Megvizsgálja majd a szöveg kifejezéseit, és megérti őket, megfigyeli szintaxisukat, szemügyre veszi a retorikai alakzatokat, összeveti őket előzetes ismereteivel, megfejtji, hogy milyen hatás elérésére hivatottak, és megteremti magában ezeket a hatásokat. Azután pszichológiai, irodalom- és kultúrtörténeti tudását veti latba, hogy végül egészen pontosan annak a hatásnak engedhesse át magát, melynek elérésére az alkotó törekedett. Ezt az eljárást nevezem befogadásnak.

A megértés – legalábbis abban az értelemben, melyet én igyekszem tulajdonítani ennek a kifejezésnek – ennek éppen az ellenkezője. A megértő már akkor birtokában van az értelemszerzés minden eszközének, amikor a könyvet a kezébe veszi. Szabályokkal, analógiákkal, ítéletekkel dolgozik. Azt vizsgálja, hogy elvárásainak és az általa ismert törvényeknek a mű milyen mértékig felel meg, és eszerint minősíti majd ki-tűnőnek vagy fércműnek. Míg a befogadó ismételt olvasásai során egyre kiterjedtebb olvasathoz jut, addig a megértő egyre többet vehet el (mint lényegtelen, hatáselemt, díszítményt, toposzt stb.), és a remekművek esetében egyre tömörebb szentenciák maradnak a kezében, a gyengébb darabokból pedig jószerével semmi.

Mindkét módszerrel képezhetünk olvasatot az előttünk fekvő szövegből (hiszen a két típust természetesen karikaturisztikusan rajzoltam meg; valójában mindnyájan hol az egyik, hol a másik módszert követjük, leggyakrabban pedig mindkettőből átvesszünk egy keveset), de a befogadás eljárása eredményesebb, ha kultikus vagy irracionális, művészi szöveget olvasunk, a megértés pedig a tudományos vagy gyakorlati szövegek üze-

netéhez juttat el biztosabban. Az irodalomtörténet azonban nem teheti meg, hogy a megértés módszerét mellőzve minden határon túl terjeszkedő, egyre összetettebb és szerteágazóbb olvasatokat állítson elő, hiszen ha nincsenek emblémák és szentenciák, akkor nincs, aminek az alapján műláncokat lehetne alkotni, melyek csupán néhány ismérvük szerint osztályozva öltenek folyamatjelleget. Olyannyira így van ez, hogy fokozott rendszerezési kényszerben szenvedő korszakokban a „megértés” módszere szinte egyeduralkodóvá válik az olvasási stratégiák között.

De mi köze mindennek Petrihez? Nos, úgy vélem, hogy ahogyan a Szókratész-párbeszédek lényegéhez nem lehet eljutni a két eljárás egyikével sem, ugyanúgy a Petri-versek is zárva maradnak mind a befogadó, mind a megértő előtt. Elsősorban azért, mert Petrinek nincs leegyszerűsítve, tömörítve közölhető üzenete. Nincs „mondanivalója”. Nincsenek tanításai. Petri kínlódott és örült (mindkettőt fintonogva), cselekedett és elszenvedett dolgokat, egyszóval élt, és közben verseket írt. Ezeknek a verseknek az állításait azonban nem állíthatnánk egymás mellé, nem szervezhetnénk belőlük rendszert, még csak ki sem hüvelyezhetnénk belőlük a tanulságokat, mert amint kibontjuk őket poétikus kontextusukból, azonnal a lehető legröhejesebb módon érvénytelenné válnak. Holott szó sincs, mint Platónnál, dialógusban adott beszélői pozícióról. Akkor hát mi az a valami, amivel, ami útján és révén Petri mégis dialógust folytat, megteremtve az olvasó számára narrátori beszéd és olvasói belső beszéd egyidejűségének a kényszerét? Azt hiszem, ez a párbeszéd érzetét keltő effektus *az elutasítás és elfogadás egyidejűsége az alkotói attitűdben.*

Petri számára semmi sincs, ami olyan botránnyosan érvénytelen és követhetetlen lenne, mint a költői vagy tágabban az irodalmi hagyomány. Egész életében kedvelt mulatsága volt, hogy hagyományos szerepeket figurázott ki, parodizált, travesztált, *látványosan* semmibe vett. És mégis: mindig a hagyomány maradt költészetének tárgya és meghatározó viszonyítási pontja. Mindvégig a hagyomány keretei között maradt (tudomást is alig véve a neo- és transzavantgárd rombolva építő kísérleteiről) nyelvhasználatában, melyet nemcsak a csorbíthatlan szintaxis, de a hagyományos poétikai és retorikai alakzatok használata is jellemezett. Olykor keresetten régies szavakat, vagy ami még feltűnőbb: ragozási alakokat elevenített fel, mint a többes számú szenvedő *írvák* (meg vannak írva) alak, amit Vörösmarty még kedvelt, de a huszadik században talán csak Vas István *ÁTOKFÖLDJE*-fordításában fordult elő. Ugyanez mondható el avultnak hitt poétikai eljárásokról, versformákról (trubadúrversformák!), ellaposodott és ezért a költői gyakorlatból kikopott tematikai típusokról és hangulati patentekről, elrajzolt pózokról.

A hagyománynak ez a birtokbavétele azonban nem jár együtt a gazdagodás, terjeszkedés érzelmi hangoltságával. Ambivalens jelenségről van szó: a Petri-líra meghatározó témája a hagyomány fölött való ironizálás. Ez, ha józan ésszel gondolkodunk, elutasító vagy legalábbis kritikus gesztus. Itt azonban ambivalens hangoltságot kap. A hagyomány elutasítása – azáltal, hogy tárgyul választja, foglalkozik vele, illetve hogy a hagyománynak *éppen ezt* az elemét emeli ki, és játékosan bele is helyezkedik – voltaképpen egyfajta vállalás is, és a két tény kölcsönösen kiegyensúlyozza egymást, ami lehetővé teszi a két álláspont közti választás kényszerének az elutasítását.

Megpróbálom konkrét példán megmutatni, mire gondolok, amikor azt mondom, hogy ez az ambivalens kapcsolat a hagyománnyal komolyan rontja a két típus bármelyikében az irodalomtörténeti olvasás eredményességének az esélyeit; tehát a vers lényeges rétegeihez egyik attitűddel sem sikerül közel férköznünk. A választott pél-

da legyen a SÍRVERS az 1990-es évek végéről. Annyira ismert, hogy nem is idézem; ez az, ami a „*Maya sorsára hagyta haló porát...*” sorral kezdődik, és így fejeződik be: „*Hát – ilyesféle a líra.*”

A befogadó első dolga, amikor a verset kezébe veszi, hogy megpróbálja életrajzi adalékok segítségével meghatározni a vers narrátorának (és a vele különösebb nehézség nélkül azonosítható költőnek) a helyzetét, pozícióját a versben. Tudjuk – mondja –, hogy a súlyosan beteg, halálra készülõ költõ emlékezik ebben a versben Mayára, aki évtizedeken át a társa volt. Maya, az Úr oltalmába ajánlott Mari (aki a Mayával történt szakítás után lett élettársa) és maga a sír, melyre ez a fiktív felirat készül, tehát valóságos. A befogadó ezután kiemelné az Istennel való beszéd közvetlenségét és a megrendültséget, ami kétségtelenül fordulatként értékelhetõ az életműben, valamint a szerelem õszinte megvallását, ami megint csak a halállal való szembenezés tisztánlátásához tartozik. Feltárná a vers keletkezésének körülményeit, lélektani rugóit, és talán még némi allegorézistól sem tartóztatná meg magát, amikor a *rákmenet* és a *világ szerteszéled* kifejezéseknek egyfajta fordulat, megfordulás jelentését tulajdonítaná, mintegy a világi dolgok hívságainak szétszéledését a világ egységével való szembesülés előfeltételként, a Spinoza etikájából származó *amor dei intellectualis* felé tett lépésként elgondolva, ami ha nem is maga a hit, de az eszméletnek ahhoz igen közel álló állapota. Ebben az olvasatban az utolsó sor talán kikacsintó önironikus reflexió a vers egészének líraiságára. Szélesedõ körökben épülne ez az olvasat, egyre újabb szálatokat venne fel, melyek az olvasás során sokszorozódva ágaznának el, mintegy gubóként fogva körbe a szemünk elõl egyre inkább eltûnõ verstestet.

A jelentésekre vadászó „megértõ” elsõsorban a vers nyelvben létére és megelőzöttségére fog rámutatni. A nyelvi, tematikus és poétikai játékok együttesét alárendeli a tézisként, öndefinícióként kiemelhetõ záró sornak, mely így visszatekintõ pozícióban a kétarcú elégia programjává válik. Az Austin–Derrida–Searle-gondolatkörbõl elvont Jonathan Culler-összegzés szerint „*A »komoly« viselkedés a szerepjátszás speciális esete*” – emelné ki –; ez a szerep tehát mûködésében megelőzte a játékot. Ez az olvasó kritikussabb lenne a másikinál, kevesebbet gyõnyörködne, és nem örülne annyira a kibomló újabb értelmezési lehetőségeknek. Felróná Petrinek az ismétlődéseket, tautológiákat, a szövetidegen záró sort, a nem mindenütt szabályos toldalékolást és rapszodikusán használt kötõszavakat; no meg a vers ívének megtörését a zárlatban, ami inkább nevezhetõ rövidzárlatnak, mint a megérkezés hídfõjének.

A látszat szerint az elsõ olvasó aszketikusan lemondva saját kreativitásáról, alárendelte magát a vers gondolatiságának és esztétikumának, áhítatos nyitottsággal igyekeztén végighaladni íve egészén; de valójában semmivel sem viselkedik kevésbé zsarnokian a másodiknál. Valójában mindketten azon igyekeznek, hogy kívül kerülhessenek a mû univerzumán, s így végsõ soron mindketten uralmi állapotba, hatalmi helyzetbe kívánkoznak. Az elsõ szemléletet, a második tudást akar elkülöníteni a verstõl, hogy ezen az úton vehesse birtokba. Egyikük sem törekszik azonban arra, hogy benne álljon a vers beszédében, hogy *mondván mondja* a költeményt, olvasásának idõbeniségét egyesítve a mondás saját idejével.

Minden vers vagy általánosabban minden nyelvmûvészeti alkotás veszít az értékébõl az irodalomtörténeti feldolgozás hasonló processzusai során, de ez a veszteség nem azonos mértékû. Shakespeare „*Az vagy nekem...*” kezdetû szonettje is több, mint „*a világirodalom legszebb szerelmes verse*”; a *BUKJ FÖL AZ ÁRBÓL* címû József Attila-költemény sem írható le tökéletesen *káromló imádság* terminus technicusszal. Lényegüket mégis

megragadja ez a címkézés, ami nélkül az irodalomtörténet képtelen kezelni a hagyományozott szövegeket. Bármely irodalmi teóriák paradigmái szerint szerkesztett irodalomtörténet szükségszerűen pozitív állításokból építkezik, csak az azokból emelt szerkezetben kaphatnak teret az árnyalatok, az egyéni vonások, kisebb-nagyobb következetlenségek. Az irodalomtörténet a Thomas Kuhntól vett értelemben *normál tudomány*, aminek nómenklatúrára és rendszertanra van szüksége, hogy anyagát rendezhesse, értékelhesse, áttekinthesse és újra és újra felülvizsgálhassa.

Petri költészete azért veszít sokkal többet, mint más poézisek ennek az eljárásnak a során, mert a Petri-verseket lényegüktől: a besorolhatóságuk feletti kételkedés mozzanatától kell megfosztanunk ahhoz, hogy irodalomtörténeti nyersanyaggá váljanak. A Petri-vers látszólag *az*, holott nem *az*; és értelemszerűen *nem az*, holott ha jobban megnézzük, végül mégiscsak *az*. Egyébként is egyidejűleg jelen lévő ellentmondásokból építkezik, de ez a legfőbb ellentmondás egyenesen a lényege.

Maradva a SÍRVERS-nél: ha végigkísérjük a költőt állításain és önreflexióin, állandó bizonytalanságban maradunk arra nézve, hogy miként kell gondolkodnunk olvasmányunkon. SÍRVERS, mondja a cím, és csakugyan tartalmazza is a sírfeliratok leglaposabb frázisait: „*Találhatunk még bármi nőt, / de olyat sohasem, mint Őt*”; „...*megyek én is utána menten*”. Ugyanakkor érezzük, hogy ez a megfelelés valahol ironikus szerepjáték, sőt elsősorban az. Ezt emeli ki a rá következő sor: „*Egy kicsit még éldegelek*.” Ez már igazán sok az infantilizmusból egy ilyen „ordas” költőnél. Aztán meg ez a kedélyes kvaterkázás Istennel, akiben – többször kijelentette – nem hitt („*Azt mondhatom, amit Max Weber: valóságilag unmuzikális vagyok*” – nyilatkozta Petri Lukács Ádámnak), olyan derűs fatalizmust sugall, ami biztosan nem azonosítható Petri mentalitásával. Szerepjáték, persze. De ha azt a megítélést választjuk, hogy a költő álnaiv módon ironizál, akkor megint elsiklunk a vers lényege mellett, ami ha nem azonosítható is közvetlenül a közhelyes gyászirat szellemiségével, az azt elvető, gúnyosan fölényes állásponttal még kevésbé. Az igazi pozíciót, ahonnan a költő beszél, aligha fogjuk megtalálni, mert ez a pozíció állandó mozgásban van. Ezért van az, hogy ha tematikailag vagy modalitásukban együvé tartozó verseinek összeillő toposzait összehordjuk és együtt próbáljuk elemezni, úgy járunk, mint a korábban emlegetett Platón-párbeszédekben Szókratész szofista vitapartneri, akik roppant bölcsességük biztos tudatában végül csak asszisztálni tudnak a folyamatban, amikor a Mester körüljárja az igazság hült helyét.

Móricz írta meg KRÚDY ELALUDT című cikkében, hogy amikor halála előtt pár nappal találkozott vele, Krúdy *az élet nagy kérdéseiről* monologizált a klubban. „*Ezt az egész életet se tudom, hogy valaha kiköveteltem volna... Protekciót biztosan nem vettem igénybe, hogy megkapjam*” – idézi szavait Móricz. Huszárík ezt az epizódot beemelte a SZINBÁD-filmbe, és egy másik Krúdy-írásból kiemelt pár szót illesztett mellé, ami valahogy így hangzik: „*Akármikor kezdek ebben az életben, mindig elvétel a dolgot. Melléütök a szegnek*.” Nem akarom kifejteni, mert messzire vezetne, de magában Krúdyban is, ha van valami, ami maradéktalanul izgalmas ma is, az éppen az, *ahogy elvétí* a dolgokat, ahogy melléüt a szegnek, ahogy nyelvében és prózapoétikájában mindig meghaladja művei célkitűzését. Petri költészetében ez programszerűen érvényesül, egész poézise az elvételre, illetve a kimondásra, a kimondottak elvétett voltának felismerésére és azonnali visszavonására épül. Ebből következik, hogy a Petri-költemény mindig rögtönzés – nincs a keletkezést megelőző üres szerkezete. (Erre vezethető vissza az életmű rendkívüli egyenetlensége, ha irodalomtörténeti eljárásokkal vizsgáljuk.) Nála a stílus, intonáció, metaforika, a retorikai és poétikai eljárások rendje annyira nem ismer előze-

tes öntőformát, amennyire formai értelemben a klasszikus szabad versnek nincs előre meghatározott sémája, mintája, előképe.

Mindig mindennek az ellenkezőjét csinálni, a rondát imádni és a szépet elutasítani, minden valamirevaló normát elvetni és vagány módon ideálként felmutatni az ellenkezőjét – ez a brahista játszámája, nem a költőé. Petri mindig többet tesz ennél: az elutasítás, elvetés gesztusa által éppen végveszélybe került értékeinek *őrzésére* törekszik. A klasszikus irónia úgy bizonyítja egy álláspont igazát, hogy lelkesen, de nyilvánvalóan tarthatatlanul érvel az ellenkezője mellett. Petri a maga fundamentális értékeit nem ellentétük mellett történő helytelen érvek felsorakoztatásában, hanem önmaguk hiányában mutatja fel. Amit az írás folyamatában megsemmisítünk, az nem tud többé *nem* lenni. A remény bizony meglehetősen esendő dolog. De a remény elvehetetlen, visszavonhatatlan.

Keresztury Tibor írja Petri-monográfiájának záró fejezetében: „*Petri költészetfelfogásának legbensőbb jelentéstartalma [...] a konkrét versen, az adott lírai helyzetben, költői problémán túlmutató »magasabb«, »végső« értelem hiányának tapasztalatában ragadható meg.*” És mégis: „*A költő szerepét deheroizáló, a költészetet deszakralizáló és deretorizáló életműve hiába számolja fel mostani periódusában módszeresen már szinte önnön alapjait is, a lebontott épület helyén valahol masszívan megvan, ami létrejött.*” Nagyjából erre gondolok. És ebben a gesztusban nézetem szerint csak kísérői lehetünk Petrinek. A befogadó kiterjesztés vagy a jelentéskereső redukció uralkodó, felülemelkedő stratégiáját követő olvasó olvasatában nem a Petri-költészettel néz szembe; tükrében nem pillanthat meg mást, csak saját csaldott ábrázatát.

Várady Szabolcs

P. GY.

Az ablakon a hold ma besüvít.
Álmomban itt vagy. Álmomban vagy itt.

Kocsiba ülök. Megáll a kocsi.
Kiszállok, várok. Még jön valaki.

Milyen vidáman és fiatalon!
Viharkabát ez rajtad? vagy ballon?

Egy szobában írnak. Valaki ír.
Papír telik. Megtelik a papír.

Egy strófát te írsz, hozzá egyet én.
És úgy vagyunk, mintha az elején.

Ilyen vidáman és fiatalon.
Hogy süvít be a hold az ablakon!

A járda mellett megállt a kocsi.
Kiszálltam. Hogy még jön majd valaki.

Egy strófát te, és hozzá egyet én.
Megtelik a papír az asztalon.

Papír papírra, egy egész halom.
Minek vagyunk? minek az elején?

Petri György

ÁLMODJUK EGYMÁST!

Mivelhogy van *alvási* vonzata,
Gondolom, téged vonz ezen ajánlat:
Álmodjuk azt, hogy működik agyunk,
Álmodjuk azt, hogy még ébren vagyunk!

Az álom, az a valódi haza,
Csak ott lehet nyugodtan, mint az állat...
Hogy mit is? Hát... azt tudja a fene...
Megmondja nekünk majd az önutálat,
Aztán leszünk majd *posztmodern*, laza.

Írtunk verseket közösen játékból, egymáshoz komolyat is nem egyet, de hogy arra, amit utoljára írtam és itt olvasható, válasz jöjjön? Vagy hát minek tekintsem ezt a Petri hátrahagyott papírjai közt nem sokkal utóbb talált verset (töredéket?), amelyik fölött ez a felirat áll: „SZABOLCS folyt”? Ki folytat mit? (V. Sz.)

FIGYELŐ

HÁROM BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

Esterházy Péter: *Harmonia caelestis*
Magvető, 2000. 712 oldal, 2490 Ft

I

A CSODA A LEHETSÉGES LEHETETLEN

1

Írásom címe vendég szöveg. Savielly Xavier Grigorievich Tartakower (1887–1956) ukrán származású lengyel–oroszlaknagymestertől ered, aki francia állampolgárként Franciaországban – és világszerte – élte le az életét. Megállapításának érvényessége, úgy vélem, nem korlátozódik a sakkjátzmákban néhanap megvalósuló csodálatos kombinációkra, melyek kiváltják az értők elragadtatását. Minden igazán jelentékeny írásnak hasonlóképpen lételeme a szavak, mondatok kombinációja révén megvalósuló lehetséges lehetetlen. Jó évtizedes kihordási idő után (mint hírlík) Esterházy Péter új könyve, a *HARMONIA CAELESTIS* úgyszintén a lehetetlen leírásának köszönheti létét és esztétikai jelentőségét. – Mert hát teoretikus szempontból nézve: hogyan lehet regényfogást találni a gothai almanach Esterházy- és Károlyi-fejezetén, hogy a követhetetlenül gazdag és zezgugos elágazásokat ne is említsem, hiszen „a családfaágak messzi nyújtózhatnak, behálózák az időt, teret, személyes kapcsolatot létesítve a múlttal, a világgal”. Nyújtóznak is, tapasztalhatja a regény olvasója, mert az Esterházyak „hosszútávú futó család” a magyar és az európai történelemben; csupán az Esterházyakból tizennyolc, a Károlyiakból pedig tizenegy, illetőleg a „vörös grófnővel”: Károlyi Mihályné Andrássy Katinkával együtt tizenegy plusz egy címszót tartalmaz a magyar életrajzi lexikon. Időben Esterházy Miklóssal kezdve a sort, „a család nagyságának és fényének a megalapítójával”, a Révai-Nagylexikon nyelvezetével szólva, aki 1582-ben született Galántán (újabban: Cseh-szlo-

vákia, legújabban pedig: Szlovákia), s 1645-ben halt meg Nagyöflányban (ma: Ausztria). Egyébként konvertita volt: protestánsnak született, később áttért katolikus hitre, és Pázmánnyal együtt a katolicizmus legerősebb oszlopa volt, s mind politikai, mind vallásos téren méltó ellenfele ama korszak két nagy alakjának, Bethlennek és I. Rákóczi Györgynek, akikkel azonban vetekedett az erős nemzeti érzelmeben. (Vendég szöveg a Révai-Nagylexikonból.) A dúsgazdag, özvegy Dersffy Orsolyával kötött házassága révén az Esterházy család „fényhozó Jupiterjének” sikerült az is, amiről a jó Balassi Bálint csak ábrándozhatott: „nagy úr leszek, ha egyébképpen nem is, az farkam után”. (Innen a fény.) Óriási vagyon birtokába jutott, s gazdagsága, kiváló képességei és a Habsburg-házhoz való tántoríthatatlan ragaszkodása mind magasabbra emelték (a lexikon szerint); mint magyar író a kiválóbbak közé tartozik... politikai vezéreszméje a Habsburg-ház uralmának megszilárdítása s Magyarországnak a török uralom alól a Habsburgok segélyével való felszabadítása volt... az ő korában azonban a török ellen semmiféle nagyobb hadjáratot nem viseltek. – Ha nem, nem: de ennyiből is nyilvánvaló, hogy szegény édes hazánkat akkoriban is folytonosan elnyomták, ámde – szerencsére? – folytonosan fel is szabadították. De a bájosan csikorgó lexikonszövegből az is kiviláglik, amit Esterházy Péter egy helyütt sommásan így mond a regényében: „ezzel a családdal, amelyhez tartozom, valami nincsen egészen rendben”. S erről a „valamiről”, erről a csekélyeségről (ami a „minden” fonákja tulajdonképpen), ami a család történetében és életében minduntalan ellentmond a legélesebb logikai feltételezéseknek, voltaképpen erről (is) szól ez a regényreemléklés. Mint ha Karinthy Frigyes örök érvényű felismerését is demonstrálná egy füst alatt, hogy „minden másképpen van”, mint ahogyan „értelmünk kaptafái” (Weöres Sándor) szerint lennie kellene.

Megismétlem a kérdést, mely cseppet sem szónoki: hogyan lehetséges a műfaj nagy klasszikus példáit követve, Stendhal, Thackeray, Balzac, Tolsztoj, Móricz vagy akár A BUDDEN-

BROOK HÁZ, a FORSYTE SAGA és A THIBAUT CSALÁD szerkezeti burkában és lineáris-naptári regényidejében eredményesen görgetni a regényíró-Sziszüphosznak ezt a négy évszázadnyi irdatlan nyersanyagot? Hogyan képes valaki írásban újraélni és újateremtteni nemzedékek életét, miközben nyilvánvalóan nem A KŐSZÍVÚ EMBER FIAI-nak a folytatását írja Proust, Joyce, Musil és annyi minden után az ezredvégen? – A regényben van egy jelenet, amelyben „*édesapám mint amatőr fényképész*” olyan családi portrékat szeretne készíteni „*önkioldó*” segítségével, amelyen ő is rajta van, de soha nem sikerült „*családját és magát természetes, fesztelen egységként közös képbe foglalnia... Az előhívott fővételek groteszk gabalyodásban mutatták a családot, amely kuszában túlszárnyalta a Laokoón-csoportot is. Ezek nem családi képek voltak már, hanem a káoszéi*”. Mindegy, hogy hagyományos vagy modern: a realizmus és a naturalizmus önkioldójával nem lehet kifejezni az élethitel illúziójával a kifejezhetlent.

Ami elvben lehetetlen, írőilag mégis lehetséges, Esterházy Péter megtalálta hozzá a fogást, vagy ha tetszik: a „*göngyöveget*”. Kis túlzással azt is mondhatnám: a családi patikában. Regénye keresztapja, Esterházy Pál nádor (ez egy másik nádor) műkedvelő költő és zeneszerző művének kompozíciós jellegében, amely egyébként 1711-ben jelent meg Bécsben (abban az esztendőben, amikor egy másik ős, gróf Károlyi Sándor, aki titokban hűségesküvet tett a császárra, a majtényi síkon a kuruc csapatok élén letette a fegyvert...). Mi volt a lényege, illetőleg a „modernsége”, nem az áruválság, hanem a zeneműnek a XVIII. században? Idézem, a változatosság kedvéért ezúttal a ZENEI LEXIKON-ból a HARMONIA CÆLESTIS jellemzését: „*Ez a zene magában álló fontosságú a régi magyar zene történetében, a korabeli európai hangszerkészlet teljes felhasználásával, sőt itt-ott eredeti apparátusbeli kombinációkkal készült munka, amely a nyugati egyházi zene nemzetközi nyelvezete mellett a magyar egyházi zenének stílusát is szóhoz juttatja: ilyenformán az első és sokáig az egyetlen kísérlet magyar zenei anyagnak nyugati kontösben a nyugati készséggel való megszólaltatására.*”

Ugye nem szükséges ezt a jellemzést, mint „talált” metaforát lefordítani? A legújabb – posztmodern? – kísérleti irodalom Esterházy Péter nevével fémjelzett írói gyakorlatának teljes eszköztára ebben a műben klasszikus

érettséggel érvényesül; már nem „kísérlet”, hanem *eredmény*. A mögöttünk lévő XX. század magyar irodalmának időben legutolsó nagy regénye; egyszerre lélegzik a történelemben és saját korában (a század meg sem szüntette megőrzött poklaiban), s a történelemtől is, az emberi világról is – az úgynevezett „*emberi tényezőről*” is – olyan igazságokat és felismeréseket mond ki, amelyeket a tündöklő tehetség is csak kegyelmi állapotban képes kifejezni.

A HARMONIA CÆLESTIS írója, mint minden igazi író, onnan veszi a témáit, ahol találja, s mint minden igazi író, Esterházy Péter is a neki rendelt témát találta meg ebben a regényben; azt, ami számára testközelen van, hiszen bele született, s aminek a hetedik pecsétjét éppen ezért neki a legnehezebb emberi és erkölcsi értelemben feltörnie, miközben az *írónak* arra is ügyelnie kell, hogyan kerülheti el a történelmi nyersanyaggal való foglalkozás csapdáit. Gondoljunk csak egy másik grófra: Tolsztoj Leóra és az ő HÁBORÚ ÉS BÉKÉ-jére (lehet-e ennél hatalmasabb példát említeni?), amelynek determinizmuselméletét, filozófiai és hadtörténeti eszme-futtatásait s mindazt, ami a gróf szerint „*teljes képe annak, amit történelemnek és a népek csatájának neveznek*”, kortársai „*borzasztó zuhanásnak*” (Flaubert) érezték, önméltlásnak, s az utókor ítéletével is egybehangzóan kárhoztattak. Esterházy Péter más vonatkozásban követi a tolsztoji példát. „*Írni csak akkor szabad – mondogatta Tolsztoj –, ha úgy érzi az ember, hogy megmártva a tollat, egy darab húsát hagyja a tintatartóban.*” Az olvasó bizonyára észreveszi, hogy e monumentális új magyar regény szerzője – csupán szimbolikusan vagy a mélylélektan nyelvén: csupán szublimáltan? – valóságos családirást végez az Esterházyak és Károlyiak között. (Már amennyiben figyelmesen olvas, és nem követi a „hivatásos” gyorsolvasó kritikuskor példáját, a még gyorsabban nem olvasókról nem is beszélve. – Ezt a megjegyzést csupán azért engedem meg magamnak, mert a HARMONIA CÆLESTIS szerzője ugyan eddig is üstökospályát futott be a kortárs magyar irodalom egén, de gyanúm és tapasztalatom szerint ennek ellenére változatlanul érvényben van Császár István kissé rosszmájúan igaz megállapítása, amit még a nyolcvanas évek közepe táján tett az *Új Tükör* hasábjain, miszerint E. P. nevét többen ismerik, mint ahá-

nyan megvásárolják a könyveit, több a vevője, mint az olvasója, s többen olvassák, mint ahányan értik...

2

A terjedelmileg is monumentális nagyregényt papírra vető „fogalmazógép” (Esterházy jellemezte ily módon regényírói státusát A SZIV SEGÉDIGÉI-ben) a szó legnemesebb értelmében gátlástalan belső szabadsággal szörfözik a nyelv és a kifejezés valamennyi regiszterén, anélkül, hogy ennek bravúr- vagy mutatványjellege volna, mint a maga – hogy úgy mondjam – írói narcizmusa számára is kötelezően előírt vagy ötle az tán igazán elvárható és tíz pontot érdemlő nyelvi talajtorna. Rám legalábbis soha ilyen természetesen nem hatott s ilyen magától értetődően nem fogadtatta el magát az a bizonyos Esterházy-parlando, mint egyetlen lehetősége az anyagához illő kifejezésnek, s a világirodalmi és magyar „hangszerkészlet teljes felhasználásával” is minden mondatában a tulajdon összetéveszthetetlen dallamait kottázza le. A szemlélet klasszicizálódságának kétségtelen tünete ez; olyan érettségé, amely már a regény szövegezés módjában is egyfajta kegyelmi állapotra enged következtetni.

A regény szíami ikreként összenőtt két könyvre oszlik. A két könyv anyaga, a négy évszázados Esterházy-élet („számozott mondatok az Esterházy család életéből”) és az író közvetlen családi életének a történetzemcséi („egy Esterházy család vallomásai”) állandóan átfolynak egymásba, mint a homokóra festett – íróttal átfestett – szemcséi, tetszés szerint hol ide, hol oda peregve az anyag történelmi és családi tér idejében. Ez a játék juttatja az elbeszélőt abba a magasabb dimenzióba, ahonnan feszitelenül, mindenfajta tudományos kompozíciós és hangnemi kötöttség ballasztjától megszabadulva tud közlekedni a történelem és a magánélet különböző szféráiban. Látszólag a legteljesebb önkénnyel, mert ebben a regényben nincsenek úgynevezett arkhimédészi pontok. A HARMONIA CAELSTIS háttérfilozófiája és világmagyarázó-elrendező kompozíciós elve ugyanis az a korunkbeli modern/posztmodern kozmonológiai sejtelem, amelynek a relativitáselmélet, a Gödel-törvény és a Heisenberg-féle határozatlansági reláció a tudományos hitelesítője. „Apám egész életében a rejtett paraméte-

reket kutatta. Kiugrasztom én még a paramétereket a bokorból. De ma már tudjuk, ez elvileg volt lehetetlen. Édesapám persze udvarias úriember; ha azt kérdik tőle, részecske-e, derűsen bólint, és becsapódik, akár egy ágyúgolyó, ha meg hullámként szeretnék egyesek fölismerni, játékosan összecsapja a bokáját, s dúdolván produkálja az interferenciacsíkokat. Apám a kérdéstől függ. Milyen? Olyan, amilyen. (Olyan, mint a rabbi a viccben. Igazad van, fiam. Igazad van, fiam. De rabbi, hogyan adhat igazat két egymásnak ellentmondó fölfogásnak? Neked is igazad van, fiam.) Vagyis: állandóan változik a leányzó (apám) fekvése. Az utolsó szó nincs kimondva, mert nincs utolsó szó.” S néhány lappal odébb: „Édesapám magának a logikának az eszközeivel mutatta meg – apám tétele, 1931 –, hogy egyetlen adott rendszerben sem lehet a rendszeren belül megfogalmazható összes igazságot levezetni. Anyám hümmögött... egy-kettőt azért le lehetne.” Itt pedig a Gödel-törvényt dolgozta bele a „fogalmazógép” a diskurzusba. (1931 a Gödel-törvény születésének az éve.) Az idézet híven tükrözi azt is, hogyan játszik ironikus többértelműséggel a kifejezést illetően a szerző: a leírás matematikai és kvantummechanikai szabatosága a pesti zsidócecce színeivel keveredik, és a jellegzetes Esterházy-poénokkal, látszólagos nyegleséggel, a köznapok konyhanyelvével. (Nagy ritkán a színkeverésbe egy kis hiba csúszik, s ilyenkor az Esterházy-szövegöntet showderré álllik. Igaz, csak elenyésző mennyiségben, úgyhogy ez a fullánkos megjegyzés voltaképpen méltánytalan.)

De ez a fogalmazógép, ha az anyag és a gondolat úgy kívánja, habozás nélkül és mesterial szólaltatja meg, mondjuk, az erdélyi emlékiratírók nyelvi regiszterét; amikor például virtuális édesapja és II. Rákóczi Ferenc (a képzelt? a valóságos? ki tudja, de nem mindegy?) beszélgetését rögzíti: „Édesapám azt mondta, az a legbátrabb, aki sohase nézi a harc végét, hanem nekimegy az ellenségnek, és harcol az utolsó csepp véréig. A bator nem fut el, hanem elesik a harc telen. A vendégurak megélték a szavait, tetszett is a dicsőség apámnak, de ekkor megszólalt a fejedelem. Az a legbátrabb, aki harc előtt gondolkodik. (Az a legbátrabb, aki gondolkodik.) Gondol az árva és az özvegyek könnyeire, a feldúlt falvakra, kitapasztalja az ellenség gyöngéit, ezen elgondolkodik, csak ezután harcol, és kevés veszteséggel győz. Ez ellen nem lehetett szólni, nemcsak azért, mert fejedelmi szó volt, hanem azért sem, mert igaza volt. Nem tud be-

cses lenni mások igazsága, ha a magunk igazságatlanságával áll szemben.” – A regény legelején ezt írja Esterházy: „Édesapám, vélhetően édesapám volt az, aki kabátja alatt a festőpalettával visszament a múzeumba, visszaosont, hogy az ott függő képeit kijavítsa, de legalábbis javításokat eszközöljön rajtuk.” A mondat mögött „vendég helyzet” húzódik meg, az öreg Monet-é, aki belopódzott a Louvre-ba, hogy átfesse a képeit. Nos, a szerző ebben a jelenetben, visszaosonva a kuruc időkbe, szinte Rembrandt ecsetjével festette át Mátyóki Ádám Rákóczi-portróját. S a latin történetírók vagy még inkább a középkori krónikások tollával írta le, hogy „a történelmet a győztesek írják. A legendákat a nép őrzi. Az írástudók fantáziálnak. Bizonyos csak a halál”.

Bárhol üjük föl ezt a testes, 712 oldalas regényt, mindennél ilyen pastiche-remeklésekbe ütközünk. Ezek nem pusztán nyelvi sziporkák és Esterházy-tűzijátékok, hanem valamilyen revelációtól kapják a fényüket és igazolásukat. (Az a legbátrabb, aki gondolkodik.) Nem idézhetem az egész könyvet, csak még egy példát, milyen klasszikus tömörséggel fejezi ki írója a „Mi a magyar?” jellemszínkép egyik történelmünket determináló vonását, az „életünket és vériünket, de zabot aztán nem!” zsigeri mentalitást: „A holland követ... alkudozni kezdett édesapámmal. Csakhogy édesapám indulatos szokimondó diplomata volt – s amikor látta, hogy a hollandus mit csinál (alkuszik), gőgösen így szólt: Nem alkuszunk tovább, hollandus uram, mert mi szabadságot, nem sajtot keresünk! A holland követ pedig, aki éppenséggel nem szegyelte a sajtkereskedést, ami hazájának gazdagságot hozott, így felelt az én harcias apámnak: Ha szabadságot kerestek, ne értéktelen rézpénzt adjatok a katonáknak, hanem vágjátok le a sok arany- és ezüstgombot a mentékről, a mentétekről, abból veressetek pénzt, azzal fizessétek a vitézeket, majd jobb kedvvel, bátrabban harcolnak! Lám, Hollandia is kívívta a szabadságát, de a vezetői nem arany- és ezüstgombos, hanem olomgombos mentében jártak.”

De hát ha már a haza sorsáról elmélkedünk, létezik a könyvben – és a magyar történelemben – egy másik családi (és nemcsak családi) nézőpont is: a Károlyiaké: „Károlyi édesapám belefáradt abba a folyamatos figyelembe, amelyet a XVII. század végén nem lehetett elkerülni (megkerülni); a Habsburgokra ügyelni, a törökre ügyelni, Erdélyre ügyelni, a nemzet érdekeire ügyelni. Elege lett ebből... A kurucokat nem utálta, szempontjaikat

azonban rövidlátónak tartotta. [Vigyázat!, vendég gondolat – Szekfű Gyula kismagyar-nagymagyar illúziója – DM.] Rákócziban van nagyság, kétségtelen. De micsoda rémes dolog volna, ha győzedelmeskedne. Paktum a törökkel, föltámadó francia kokettálások. És hogyan tovább. A kuruc a fényes pillanat. Előtte, utána macskajaj.” (L. 1849, 1956, 1989...) Ez valóban tacitusi tömörség. A HARMONIA CAELISTIS magyar történeti dallamának kontrapunktja két bölcs és rezignált megfontolás együtthangzásán alapszik. „Amit a magyarok akarnak, az nehezen volna ócsárolható, ha legalább harmincmillióan volnának, de így, ahogy van, elég nevetséges.” Másrészt pedig ki vonhatná kétségbe az író Esterházy nagypapájának a gyanúját? „A történelem slendrián vezet a bevételkiadás rovatokat. Tartok tőle, mások a rubrikái, mint a miénk, embereké.”

3

A regény paradoxonhajhászásra hajló kritikusai kis túlzással azt is mondhatnák, hogy a regény bőre szinte tetőtől talpig sikeres bőrátültetés eredménye. Vagyis semmi sem az íróé, csak az egész. (De Platónból úgy rémlik, hogy az egész mindig több, mint a részek összege.) A vendég szövegek beolvasztásának korábbi gyakorlata is kiszélesedett: fel-feltűnedeznek olyan „kifordított” vendég szövegek vagy szövegsejtelmek, amelyek mintegy fonákjáról idéznek meg más íróktól származó szövegeket. „Aki gazdag, az a leggazdagabb.” Erről eszünkbe kell jusson József Attila verssora: „aki szegény, az a legszegényebb”. A regény második könyvének vége felé, amikor a kitelepítés kapcsán arról elmélkedik, hogy „szüleim nem aggódtak vagy izgultak, nem volt miért; ismét a szokásos: ha minden el van veszve, akkor nincs mit veszíteni, ami akár szabadságnak is nevezhető, de legalábbis a szabadság látszatát keltheti”, akkor az olvasó, ha valamikor olyan feledhetetlen olvasmányélménye volt Rónay György antológiája, az ÚJ FRANCIA KÖLTŐK, mint nekem, bizonyára észreveszi, hogy az idézett mondatban egy Duhamel-vers, A NINCSTELEN BALLADÁJA VAN prózába oldva. „Ez az ember már mindent elveszített, / Ennek már nincs mit veszítenie. [...] Vége. Földadt harcát. Fölnyög és / Elnyeli az irtózatosszabadság.” (Rónay György fordítása.) – Az igazán nagy írói teljesítmény azonban nem az idegen

szövegek beolvasztási technikájában rejlik, hanem annak a varázslatos érzékeltetésében, hogy a velős mondásokba és – ne féljünk a szótól! – a közhelyekbe, örök közhelyhelyzetekbe hogyan költözik bele az előadásmód következőtében újból az élet.

Emlékszem, Makón a néphagyomány szerint minden rendszerben minden polgármester kivétel nélkül „legelni küldte” a tél végén az éhes szegénységet. Hasonló „örök visszatérés”-nek érzem az úgynevezett „Esterházy-kötél” regénybeli legendáját, a nagypapa: Esterházy Móríc előadásában. Ez az arisztokratadogás az önmagával: szóejtésével, érzés- és gondolkodásmódjával jellemzett megidézése a falopások történetjének, egyszersmind iskolapéldája a több nézőpontból megjelenített ábrázolásnak, más szavakkal: az életjelenségekben rejülő objektív humornak. A 19-es kommun alatt történt eset a nagypapa monológjában: a népgyűlési „beszéd folyamán gyakori kirohanás volt ellenem és az általában vett Esterházy család iránt, akik csak szípolyozták évszázadokon át a népet, de most aztán elég, ami a nem szocialista fiúknak, például az enyéimnek, teljesen ízléstelenül hatott”. A gyűjtő hatású forradalmi szónoklatok kiváltója a falopások elszaporodása, aminek következtében a nagypapa erélyesen kergette ki a népet a kastélyparkból. „Volt, aki el is dicsekedett vele: »A gróf saját kezűleg zavart ki!« – Erre minden körülmények között jogom volt, mind formálisan, mind tartalmilag, mert rájöttem, hogy a lopott fával kereskedést üznek. Kölcsönös irigységtől hajtva ugyanis egyesek a feleségemhez jöttek panaszkodni, hogy már a lopott fát sem lehet megfizetni (sic!), mert egy kötényrevalóért már két koronát kérnek. Erre aztán egy öregasszonynak egyszer elvettem a kötelét, amellyel a rőzsefát át akarta kötni. Azután egészen a park kapujáig veztettem, és én a kötéllel hazatértem. A kötelel kétségkívül nem én tulajdonoltam, de az nem igaz, hogy én a kötéllel az asszonyt ellaznakoltam volna, azon kaján állítás pedig, hogy a nőm nem is lett volna koros, és én, úgymond megropogtattam volna, az – ismervé koromat, jellememet, életrajzomat, a családról való fölfogásomat s elkötelezettségemet egyházam iránt (papcselédnek csúfoltak nagy harcaim idején) – nevetséges, és önmagát, valamint terjesztőit minősíti.” (Azért a regénynek egy másik helyén s más történeti időben olyan megállapítás is olvasható, hogy „a feudális élet nem a tiszta erkölcs melegágya, nem szokott az lenni: úr és jobbágy, különösen érzéki tekintetben, szükségképpen egymás megrontói”.)

A nagypapa által ily módon jellemzett népgyűlések szónoklatainak vezérmotívuma ez az Esterházy-kötél: „Élénk közbekiáltások hangzotak el ilyenkor, hogy ezzel a kötéllel a lábaimnál fogva kellene engem fölakasztani, hogy az a szép kék vérem összevissza kerengjen, amit én a népi humor jó megnyilatkozásának vettem... nem volt éppen kellemes a szitkozódások áradatát szolgálomelyzetem jelenlétében végighallgatni, mivel különösen egy, harminc éven felül szolgálatomban álló háziszolgám üdvözölte kárörvendő mosollyal a vörös lobo-gót. Az emberi hála nem az a kőszikla, amelyre építeni lehetne.” – Örök emberi és történelmi helyzetek forgószínpada tehát a HARMONIA CELESTIS; osztott színpada, amelyen különböző történelmi téridőkben párhuzamosan több cselekmény zajlik. S ezeknek az életben és az irodalomban örökösén visszatérő szituációknak köszönhetően a könyv ezeket a rokon helyzeteket más írói nézőpontból megörökítő magyar irodalmi művekkel is érintkezik. S ha némelyek szemében furcsa képzetársításnak tűnik, akkor is megemlítem, hogy van ennek a kötél-történetnek egy másik ábrázolása is, ha szabad így mondanom: társadalmi alunézetből – Veres Péter GYERMEKHARAG című novellájában. Ebben az írásban az ispán veszi el a lopáson ért szegényasszonytól, az író édesanyjától a kötelel, és a gyerekszívet élethossziglan felkavaró indulat, kozmikus méltánytalanságérzés kiváltója: hogy a fát elkobozza az ispán, az még csak hagyján, hiszen csak visszaveszi, de a kötél az édesanyáé! „Felelhető az ész, elfelelhető az eseményeket, de nem felel a lélek: vagy fájdalom, vagy harag lesz minden sérelemből. És a fájdalom és a harag tengerré nő a megbántottak szívében, ebből lesz majd a forradalom.” Veres Péter novellája így fejeződik be, Esterházy regényében azonban, más helyütt ez a nézőpont is megjelenik, s ha lehet, még mélyebb nézetből: amikor édesanyja a kitelepítésben arra kényszerül, hogy krumplit lopjon a családnak, de lebukik és megszégyenül és megaláztatik.

A regény szövetében persze rengeteg világ-irodalmi reminiscencia is csillog: Eliot, Goethe, a szerkezetet illetően Virginia Woolf s – főleg – Thomas Mann (például apa és fiú homoerotikus jelenetében, amely a WALSUNG-VÉRMOTÍVUM egyfajta változata). Ezek idézgetésénél lényegesebbnek tartom azt az elbeszélői módszert, ami az évszázadokon átívelő, egyenes vonalú történetmondás helyett, ami nyilvánvaló képtelenség volna (végeredménye pe-

dig egy Hegedüs Géza- vagy Passuth László-regény), szinopszisokba sűrítetten érzékelteti az anyag végtelen gazdagságát. Íme, egy szinopszisszilánk: „*Apám a párizsi követségen kezdte fényes pályafutását, és ott egy roppant költséges viszonyt iniciatívált egy nassauai hercegnével, mit annak férje egy csöppet sem bánt, ám midőn édesapám, némi mohóságról adva bizonyosságot, kiterjesztette (érzéki) figyelmét immár a hercegi férj barátnőjére is, a kétszeresen folszarvazott lovag már vért kívánt, amit párbaj által rendben meg is kapott, éppen annyit, amennyivel a becsületet tisztára moshatta. Am nagymama, Susanna Lubomirska hercegnő aggódó anyaként azonnal erélyesen hazarendelte rakoncátlankodó apámat, aminek azzal adott nyomatékot, hogy befagyasztotta a gavalléros zsebpénzt, mire apám haza is tért, a nassauai herceg őszinte szomorúságára, mert »a Franci gyerek híján« ösmét neki kellett nejjének égbeszökő számláit állnia.*” – Mint-ha valamelyik francia libertinusregényt hallanánk, vagy egy Maupassant-novellát. Ha beszelném a regényelméletek tudós nyelvét, most azt mondanám, hogy ami elveszett a klasszikus regényszerkezet révén, az megtért a formabontás vámján, vagyis nem más ez, mint a posztmodern fufang által visszanyert „extenzív totalitás”. (Brrr...)

4

A folytonos időbontással, nyelvi színkeveréssel és nézőpont-váltakoztatással felturmixolt beszédmód, főleg kezdetben, meg is nehezíti a HARMONIA CAELESTIS befogadását. Elsősorban amiatt nehéz benne eligazodni, mert mindkét részre rávetül az apa mitikussá növelt portréja, a középkori skolasztika nyelvén: inflatiója. Ebben a regényben ugyanis minden Esterházy, amellet, hogy történeti személy, az édes-apa is, aki minden emberi megnyilvánulásban benne van, mint a kollektív tudatalattiban tényező és mindent elborító ősapa. Minden. Az Isten. (Ennek a mítoszi mélyrétegnek az érvényesítése az ábrázolásban érzésem szerint az EGY NŐ koncipiálásával rokonítja ezt a könyvet.) „*Mi a különbség édesapám és az Isten közt? A különbség jól látható: Isten mindenütt ott van, ezzel szemben édesapám is mindenütt ott van, csak itt nincs.*” (Mert meghalt, és ez a könyv az ő írói síremléke is, ahogyan A SZÍV SEGÉDCEI az édesanyáé volt.) Ettől a csekély – és döntő – különbségtől eltekintve ez a regénybeli Apa-Isten is

mindenható és kiszámíthatatlan, „*mint egy természeti katasztrófa*”.

De ebben a regényben, ahol – látszólag – minden a kérdéstől függ, amúgy is minden kiszámíthatatlan, hiszen a jelenségek és a jellemek többarcúak és többjelentésűek. S a többféle nézőpont együttlétének a következményeit márványba vésendő tömörséggel fejezi ki az író: „*Nagyanyámat kemény asszonynak tartották, érzélem nélkülinek. Pedig voltak érzelmei, csak nem mutatta őket, viszont azok szerint cselekedett.*” (Ezt írhatta volna Stendhal is, Mauriac is.) Az édesapa pedig, aki „*hallgatag álmindentudás*”, ha elragadja a játékszenvedély, mivel nem tud – a játékban – veszíteni, „*tárgyi igazságokat kever a mindent elborító részrehajlással*”. S mivel sohasem lehetünk egészen bizonyosak abban, hogy mi gyökerezik a valóságban, illetve hogy mit igazít, fest át az írói képzelet játékos ecsetvonásaival, a regény minden történetiszilánkja és jellemportréja állandóan elmentmond a közgondolkodás sablonjainak, előítéleteinknek és szívósan bennünk élő feltételezéseinknek. Mert például: milyen ember és hogyan viselkedik egy történelmi név viselője? „*Édesapám nem nézett le senkit, így volt arisztokrata. A nagypapa mindenkit lenézett, ő meg így volt arisztokrata.*” A demokrata érzületű arisztokrata édesapát ugyanakkor „*folyamatos figyelmelenség jellemezte, amit előzékenységgel és figyelmességgel leplezett*”. A gögösen arisztokrata „*nagypapa elvi álláspontját az elvei határozták meg*”. Megengedhette magának, jegyezhetné meg a rosszajú olvasó, mert „*aki állandó páholyából pillant a színpadra, nem érdeklik a belépőjegyek körüli állítólagos visszaélések*”, de ez se így van, mert akkor is az elvei határozzák meg az álláspontját, amikor ezt létérdekei miatt sem engedhette volna meg magának, amikor ez a harakirival volt egyértelmű. 1919-ben, amikor a földjét osztják, a földosztást elvben helyesli, csak Károlyi elképzelését helyteleníti, mert praktikus szempontból elfuserálnak tartja, de egyetért a mezőgazdaságban. Hiába, az úgynevezett „emberi tényező” gyakorta erősebb az osztályhelyzet logikájánál. Akárcsak a nagymama esetében, aki „*mindig három-négyszáz évet látott egyszerre*”, s éppen Kádár országlása idején kívánt jó előmenetelt Magyarországnak, ami akkor „*nagymamám kívüli élő embernek nem jutott volna eszébe*”, ámde „*a nagymamám messzebbre látott, úgy volt beállítva a szeme. Például komolyan*

vette, illetve értelmet tulajdonított annak, hogy a szovjet hadsereg – így mondták – ideiglenesen tartózkodik hazánkban; az állandóság és az ideiglenség viszonyát más léptékkal nézte, háromszáz éve is volt Magyarország és háromszáz év múlva is lesz, az ország az nem olyan, mint egy cukrászda, a krémeseket föl lehet zabálni egy délután, de egy országot nem lehet olyan könnyen birtokba venni, kisajátítani, az efféle heveskedések pedig, mint ez a kommunizmus, amelynek egyébként az alap gondolata nagyon is helyes, derék, ezek természetesen nem tartanak soká. Igaz, sokán ő mást értett, nem a saját életét vette mércéül, azt nem tekintette kiütemelten fontosnak. (Ami szerintem veszélyes, mert ezáltal az én életemet se tartotta fontosnak, amint azt legendás kemény büntetései elszenvésekor bizonyítva láthatunk)."

Hogyan fest, hogyan festi egyetlenegylelékképlegenda megidézésével a regényíró az arisztokraták egyenlőségét – egymás közt? „Miklós gróf rendelkezésbe adta, hogy a családi tanács idejére a lánzséri vár lovagtermének nagy, dimatlan tölgyasztala köré névre szóló székeket hordjanak, vagyis a fűrészeléssel elért különböző magasságú széklábak által a különböző magasságú családtagok orcái egy magasságba kerüljenek, hogy így is eszükbe veshessék, egyenrangú felekként tárgyalnak, és úgy is tárgyaljanak, ezen obligóval és autonómiával.”

Daliás idők, Velázquez ecsetjével ábrázolva, annak tudatában persze, hogy „az inasa előtt senki se hős”. Mert a lakájnak sajátos fogalmai vannak a nagyságról. (Ez történetesen nem Esterházy, hanem Tolsztoj megjegyzése.) A szolgálkából ugyanis teljességgel hiányzik a pillanatnyi helyzeteken – kényszerhelyzeteken – való arisztokratikusan elegáns fölülelmedés képessége. Tóth Menyhért például (ebben a regényben kétszáz esztendő óta minden kastélyszolgának Tóth Menyhért a neve) ezt „a játékot... nem értette és elítélte. Ő a drámai fordulatot drámai fordulathoz élte meg, a tragikusát tragikusán”, ezzel szemben „a grófék mint egy amatőr színtársulat, azt játszották el, hogy vidám kirándulásra készülnek”. (S nem halálos kockázattal járó szökésre, Kun Béla túszedő akciója elől.) – Mikor hogy: van, amikor azzal közömbösítjük egy léthelyzet iszonyatát, hogy játékkal, iróniával, tudomásul nem vétellel föléje emelkedünk, s van, amikor úgy, hogy keresztényi alázattal elfogadjuk, belenyugszunk. Annak tudatában, hogy „édesapám már rég nádor volt, aranygypjas és belső titkos, midőn elismerte, soha

nem volt képes megszabadulni attól a gyanútól, hogy a teremtés célja nem etikai természetű”. A cél és értelem nélküli történelemé pedig még kevésbé. „Ésszel nem lehet ezt a századot követni”, jegyzi meg a nagypapa egy miniszterelnökkel kapcsolatban, aki 1946-ban akasztófán végezte. Azt a századot egyébként, amelyről a hivatásos népboldogítók hirdették, hogy „az Ész százada”-nak a folytatása és betetőzője.

Ez a „betetőződés” a létezett szocializmus gyakorlatában a leglátványosabban és talán a legkíméletlenebbül, bár ebben nehéz minőségi különbségeket tenni, a HARMONIA CELESTIS szereplőit sújtotta, mert ellentétben például szegény Déry Tibor hamistudatával, aki pasaréti villalakásának íróasztala mellett ábrándozva „a szocializmus útkaparója”-nak hitte és hirdette magát, a létezett szocializmus valóságos útkaparója mégiscsak szerzőnk édesapja: gróf Esterházy Mátyás volt, Pomázon. – Mit mondjak? Eszembe jut Csatlós János barátunk feledhetetlen anekdotja a továbbszolgáló őrmesterről, aki 1944-ben a déda-szeretfalvi vasút építőinek egy este imigyen foglalta össze életfilozófiáját: – Emberek! az élet olyan, mint a lavina. Hol le, hol föl...

5

Költeni annyi, mint ítélőszéket tartani önmagunk fölött, tartja az Ibsentől eredő mondás. Az írói ítélet igazságát a részletek és az arányok, a tárgyilagos mértékletesség és a kifejezés világosságának a láthatatlan és roppant kényes egyensúlya szavatolja. Ahogyan az író nagy távlatokban és ugyanakkor egészen közel hajolva, szinte azonosulva és milliméterről milliméterre követni tudja a történelem és az élet lavináinak a mozgását. A honnan hova előre megjósolhatatlan útvonalát. „A Dunántúl szép. Amerre a szem ellátott, minden édesapámra várt, övé leend itt minden. De ez se neki, se a lánynak nem jutott az eszébe. Neki azért nem jutott az eszébe, mert az az eszébe se juthatott, hogy nem az övé minden, ameddig a szem ellát; ő meg elsőszülött, a majorátus várományosa, már gyerekként is nagy úr.” S ez nem a nagyúri hamistudat képzelgése a regényben, ez valódi zenit, amit a világ is így hisz, megingathatatlanul. Tatay Sándor BAKONYI KRÓNIKA-jában meséli el, nagybátyja arra tanította, hogy „bárki idegen érdeklődik széles e megyében, hogy kié a kas-

tély, kié a várrom, kié a magtár és kié a pusztá, vágd rá nyugodtan, az Esterházyaké; kevés eséllyel tévedsz”.

Aztán elkövetkezik a „nem etikai célú teremtésben” az a pillanat, a történelmi nadír, amikor a lelki arisztokratizmus erkölcsi imperativusával el kell fogadni a sors újabb fordulatát. Pedig „egy arisztokrata, kit nem köt a most, nem köt az országa, vagy köti, de nem köti... ha őszinte és lát is, akkor azt is látja, ez már nem az ő világa, amelyet azonban mégis mintha ő tartana össze. Mintha; vagyis ha őszinte és lát, fölteszi a kérdést: minek. Nem. Aki ilyeneket mond, az forradalmár vagy depressziós. Ha pedig nincs minek, akkor vagy munka van, teszik a dolgukat, mintha mi sem történt volna (de történt! de történt!), és fizetik az egész gothai almanach helyett a cechet, mert azzal is tisztában vannak a jobbak, hogy „más a történelmi felelősség érzete, és más az egyéni siker múltó tömjénfüstje”. Ezért nincs, nem is keresik a választ arra a pofonegyszerű kérdésre, hogy miért nem mentek ki Nyugatra. A kérdés jogos, mert volt választási lehetőségük. „Apám se adott sose értékelhető választ. Úgy lehet ez, hogy ha már kérdezni kell, akkor nem lehet válaszolni. Válasz csak akkor van, ha nincs kérdés.” Abban a (regény)világban, amelyben „minden a kérdéstől függ”.

A személyes sors elfogadásának csendes méltósága tükröződik abban a regényírói kijelentésben, hogy „apám soha nem nézte, milyen lehetett volna az élete, mi helyett van a mostani: van, ami van”. Kitelepítés van, rendőri megveretés van 1956 után, okatlanul és ártatlanul, s azt remélem, nem hangzik frivolul, ha azt mondom, hogy a pufajkás „inkvizíció állati őrzöngésének” gyermekszívszorító látványát Esterházy Péter ugyanazzal az utánozhatatlan eleganciával jeleníti meg, mint a regény erotikus pikareszkjeit, vagy azokat a későbbi ebédeléseket Budapest legelőkelőbb éttermeiben, amikor leeszik a bécsi rokon által vásárolni kényszerült bonokot, mint „előkelő idegenek” ők is. A szív nem felejt, és nem bocsát meg. A regény utolsó, haláltáncszerű jelenetében egy ilyen ebéd után a ferences templom falánál ittasan táncra perdülő vagy inkább tántorgó „édesapám”-ból hirtelen kibukik, hogy mit is takar valójában az a bizonyos van, ami van: „...nincsen semmi... még az emléke sincs... Jó volna örökölni, mi? Elkezdtünk örökölni, örököltünk, örököltünk... icipici mind megette... az utolsó szögig mindent elzabráltak, mindent, az országot... és milyen ravaszul! Úgy, mintha az ország maga lopta volna el magától... Így

aztán nem is lázad, hanem újra meg újra próbálkozik... Nem marad más nekünk, csak az apám tamtam...” Aztán a tamtamra rímelő „haza szóra föl pattant, mintha megoldást találtunk volna”. – Azért időzöm el hitem szerint a kelleténél egyáltalán nem hosszabban ennél a jelenetnél, mert kulcsfontosságú, mert valódi történelmi kérdésekre szemérmesen adott valódi válasz rejlik benne. Itt tör fel a legisztizáiban hallhatóan a HARMONIA CAELSTIS bujkáló magyar dal-lama. Továbbá úgy vélem, hogy ebben a jelenetben a regényíró „édesapám ecsetjével” vissza-sonva a közelmúltba, finom vonásokkal nagyon lényeges kiigazításokat eszközöl az EBÉD A KASTÉLYBAN történelmi freskóján.

6

Minden a kérdéstől függ – csakugyan? Azt hiszem, téved, aki az Esterházy-elbeszélés mód szerkezeti sajátosságait összegző regény tüzijátékaitól elvakítva nem venné észre, hogy ez az ironikus, kétértelmű igazságokat hordozó regényvilág éppen az író végső üzenetét illetően ne rendelkezzenek egy-két abszolútummal, noha ez, ahogyan „apám”, a kvantumelmélet megbűvöltje állítja – *elvileg* lehetetlen. Van ugyanis egy kérdés, a regény legsúlyosabb s ezáltal az egyetlen igazi emberi kérdése, ami az „édesapám”-mal való véletlen utcai találkozás megindítóan finom leírása végén hangzik el: „meg tud-e az ember bárkit is szeretni itt a földön élete során?” Mert hát az ember, inclusive, mint „sárkányfog vetemény”, mint „édesapám a XVIII. században a vallást, a XIX. században az Istent, a XX. században az embert ölte meg”, és erkölcsi zuhanórepülése során szükségképpen beleütközött abba a félelmetes tapasztalatba, amit Musil így fejezett ki: az emberrel minden megtörténhet. E felismerés katarzisének érvényét Esterházy Péter új regénye kiterjeszti, mert az egész könyv arról (is) szól, hogy az emberrel minden korban minden megtörténhet, és minden meg is történik. (Föl-le, le-föl...)

Édesapám tehát nyilván azért kacérkodik egy időben azzal a gondolattal, hogy legfontosabb felismeréseit regénybe foglalja, amit aztán végül is nem ír meg, mert ő az igazi író, s Thomas Mann jóvótaból tudjuk, hogy az igazi író az, aki nem tud írni. Rábízta tehát a feladatot „moslék részegen” a fiára. „A könyv gondolata pofonegyszerű, olyan pofonegyszerű, hogy ha az

ember nem vigyáz, könnyen el is felejt. Arról volna szó, az a centrális lényeg, hogy a világon mindenki, az utolsó szálig mindenki Jézus Krisztus, és mindenki föl is van feszítve. Ez volna az, amit ő mindenképp világossá szeretne tenni, és hogy a fiú erről ne feledkezzék meg, történnék bármi, ezt ne merészelje elfelejteni.”

Nem felejtette el; megírta, a mesélés ősi örömevel.

Domokos Máttyás

II

A FEHÉR KOMÓD TITKA

Első olvasat

„Nálam is maradt egy fehér rokokó komód. Szép. És a széppel még keveset mondtam. Illetve ilyenkor derül ki a szép brutalitása. Ahogy tör-zúz. A szép elsődlegesen nem harmonikus, hanem erős. Ez a komód szétrobbant egy mai lakást. Egy ilyen komódhoz más házakat kell építeni, más életet kell élni. A komód erről a másról beszél (kéretlen Rilkeként), hiába tettem rá könyveket, folyóiratokat, szendvicset, vagy ellenkezőleg, lepakoltam róla mindent, hadd fényeljen az a carrai márványplató, esetleg alattomosan még egy ezüst gyertyatartót is odaállítottam – nem segített. Ezzel szemben az édesapám lakásában, amely tereit tekintve nem különbözik az enyémtől, alapvetően más a helyzet. Ott is van ebből a szériából egy sarokkomód, nem kevésbé látványos darab, de kussol, nem lázadozik, mint nálam. Az okát is tudni vélem: apám nézése, pillantása elhelyezi a fehér szörnyeteget, elhelyezi a múltban és a személyesben. Nekem nincs ilyen pillantásom. Én csak akkor tudok így nézni, ha becsukom a szemem.”

Úr ír, tartja a közoktatás/közfelfogás/közhely. Jó, csak írjon. De arra senki sem kíváncsi, hogy olvasó mit csinál? Úgy látszik, senki. Az olvasónak, mert rá senki sem kíváncsi, van magánélete. Úrnak, ha ír, nincs. És ha van? Megírja.

Így vagy úgy, ahogy tudja. Megírja a titkot, az élményt, az emléket, a hagyományt: mindent. Mindenből irodalom lesz. Úr ír. Olvasó olvas. Mindent olvas. Várjunk csak? Úrnak semmi sem szent? Dehogynem. Azt is megírja, ami szent. Azt írja meg a legszebben. Sokféleképpen. Gyöngéden, kegyetlenül, ironikusan (persze a szakadatlanul beszélő én valamelyik alteregója olykor hűvösen, máskor hevesen kikel az irónia ellen, elmondja, mit gondol a szakadatlan csúfondárosságról meg a mindent parodizálókról).

Nem választja el azt, ami történt, attól, ami történhetett volna, válassza el az olvasó. Elvégre csinálhat ő is valamit. Igazán érdemes. Az olvasó bemerészkedik ebbe a világba, hozzádörgölőzik. Ha ez a világ regényvilág, és az olvasó ehhez a világhoz, szereplőihöz (akik mind ősök: *édesapám, édesapám, édesapám*) dörgölőzik, akkor bennfenteskedő kultúrsznob, ha viszont magához az úrhoz, aki ír, nos, akkor kicsit kényesebb a helyzet. Az ő helyzete, az olvasóé. Hiszen minden jog a szerzőé, az olvasónak úgyszólván semmi sem marad – hogyhogy semmi? Hát az olvasás? *„Az ember tudja, hol tart”*, mondja sejtelmesen édesapám, az egyik a sok közül, és *„...hányadszorra olvassa, apám?”*, *„harmadszorra, egyszer, mert akartam, egyszer, mert megérttem, most pedig búcsúzom”*. Hát ilyen könyv ez is, sokáig kell olvasni, és sokszor, akarni, érteni, aztán végül búcsúzni. Az lesz a legnehezebb. Hogy lehet kikeveredni a labirintusból? *„...Idegen világba csöppentem”* – állapítja meg a nagyapámnak nevezett szolgálatos ego –, *„melyben nem igazodom el”*. Az olvasó, akinek ki kell jutnia a labirintusból, holott nagyon szívesen időzik benne, kezdi érteni, mi a dolga a dolgokkal, *„elhelyezni a múltban és a személyesben”*. Van itt persze bugris leskelődés is, hadd ne nevezzem kukkolásnak, voyeurködésnek: kilesni annak a világnak a titkait. Megtartja őket magának! Pontosabban tehát: belesni egy hatalmas irodalmi kulcslyukon. Mibe? Egy család életébe? A történelembé? Lássuk csak tehát: családregegyt írt Esterházy Péter vagy történelmi regényt az égi harmóniáról? Hadd keressen előzményeket a megajándékozott és kisémmizett olvasó, aki úgy tesz, mintha az lenne a szakmája, hogy azt olvassa, amit szeret, ami érdekli, tehát akár tehetséges, akár nem, mindenképpen és elkerülhetetlenül stréber, ezért családról és törté-

nelemeről Tolsztoj jut eszébe. Tolsztoj, aki a HÁBORÚ ÉS BÉKÉ-ben vagy még a KARENINA ANNÁ-ban is családregeényt akart írni – írt a történelemeről vagy történelmi regényt a családjáról, arisztokrata göggel és büntudattal. Ezek a regények aztán arról szólnak, hogy milyen az ember. A HARMONIA CAELISTIS meg arról szól, hogy milyen az arisztokrata. Az embert már mindenki unja. Az arisztokratát úgyszólván senki. Az emberéről manapság annyit lehet tudni, hogy túl sok van belőle a világban. Arisztokratából lényegesen kevesebb. Épp ez a lényege. E kevés közé bejutni nem lehet. Kijutni közülük már inkább, nagyon súlyos okkal. Például – tudjuk meg Esterházy Pétertől-ből – a Dreyfus-ügyben jóvátehetetlenül kompromittálódott rokont a családi tanács arra kötelezte, mi több, ítélte, hogy ne viselje nevét, rangját. A happy few nem mindig happy, de akkor is few. És ez érdekes. Az emberek tehát kíváncsiak az arisztokratákra, ami persze nem egészen kölcsönös. „Milyen emberi” – mondják meghatottan némely arisztokratáról. De ki hallott már olyat, hogy kékvérű mondaná némely emberről: „Milyen arisztokratikus!”

Márai írja 1984-es naplójában, amikor újra olvassa – ötvenöt év után először – a VÁLÁS BUDÁN-t: „*Ha itt kiadnák, meglepetést kellene. Az itteni tudatban a »magyar« díszmagyaros gróf, a zergetollas dzsentrí, a gatyás, bátyus szegényparaszt. De volt egy polgári magyar társadalom [...] Ezt nem ismerik.*” Márai Amerikában érzékeli a világban elterjedt magyarságképet, amelynek főalakja az arisztokrata. A HARMONIA CAELISTIS-ben roppant méretű és gazdagon színezett önarcképtár bontakozik ki a történelemeről. És ekkor az olvasó, a megajándékozott és kisemizett, észreveszi, hogy ő milyen sokféle, hogy őbelőle is több van, nem csak *édesapámból*, és hogy valamelyiknek közüle, belőle, helyette engednie kellene a „történelmi magány” diktálta felszólításnak, hogy rápillantson kívülről a problémára, hiszen kiderül, hogy „*a formák őrzésére apai családom, lévén ő maga a forma, amúgy is alkalmatlannak bizonyult, mert nem tudott a problémára kívülről rápillantani*”. Ha realista regényt olvasna az olvasó, belenyugodhatna, hogy a rendben, rémületen, kitartón, bátran őrző anya ellátja a feladatot, van, ki ügyeljen a formára. De a szerepmegoszlás, a HARMONIA CAELISTIS folyamatában állandó izgalom nem hagyja nyugton az olvasót, megint

csak jogokat igényel, képzelődik: úgy érzi, szerepe, az olvasás is őrzés, mert forma van ugyan olvasás nélkül is, de ki veszi észre, ha nincs ki olvasson? Igen, ki veszi észre a fehér komódot, és ki veszi észre, hogy „*a hosszú üldözések idején mindig elérkezik az a pillanat, amikor az áldozatok éppannyira elaljasodnak és éppannyira megvetésre méltók, mint hóhéraik?*” És ekkor elszégyelli magát, hogy bedőlt „*a történelmi móká*”-nak, hogy a számára adott, felismerhető szerepkínálatból ezt (ezt is) választotta. Miközben másik/valamelyik alakváltozata stréberül kapkod Tolsztoj és Márai után, az ismert után, hogy védekezék, otthonos fedezékbe bújjon, kényelmes-meghitt szellemi fedezékbe a másféle indergázdag kihívása elől. Hogy sikertörténetek és szenvedéstörténetek regiszterében is próbálja olvasni ezt a mennyei partitúrát, amely nemritkán nagyon is pokoli: a zsidók érzelmes halálfélelmétől egészen, mondjuk, addig, hogy „*én meg ő egyszerűen más játékot játszunk, vagyis hogy más a minden, és a mindenben kívül valóban nincsen semmi...*”, márpedig „*a mindenből nem lehet kikukucsálni a semmibe*”. Idéz, idéz az olvasó boldogan és boldogtalanul, kiidézni-beidézni mind a 700 oldalt, s nem azért, mert hol felismeri a vendég idézeteket, hol pedig nem tudja azonosítani, vagy észre sem veszi, hol végződik Esterházy Péter és hol kezdődik Johann Wolfgang Goethe. Csak sejtí, hogy ott valahol, ahol az ember van (elvont főnév), ott, ahol találkozik gróf Esterházy Móric, Nuszbaum úr és Napóleon. Itt talán el lehetne időzni, egy pillanatra csupán, ameddig a „*gyönyörű mozdulat*” tart, a kegyelmes úr megemeli a kalapját a Duna-part felé hajtott bélyeges sereg előtt (ami azért nem talál, mert minden bizonnyal nem kedveli Adyt), és ami az ő számára nevetséges semmiség, az adja vissza Nuszbaum úr emberi méltóságát. Helyzetében és személyében tehát Nuszbaum úr tragikomikus illúzió, magasztos eszmék paródiája, azé a képtelenségé, hogy az üldözöttség, a szenvedés által emberek közelebb kerülhetnek egymáshoz. Nem. Az üldözöttség is megkülönböztet, a szenvedés is diszkriminál, a halál meg végképp elválaszt mindenkit mindenkitől. A „*közös emlékezésre vonatkozó program*” megvalósíthatatlan. Így aztán ki tudja, nem relativizálódik-e az is, hogy „*a munka egyenlővé tette a paraszttal*”, mármint azt, akit „*testének ez az alig magyarázható kecsessége pedig magányossá*”

tett. Itt aztán megint Tolsztojra lehet gondolni: igaz, ő kaszált a parasztokkal, s önként, nem történelmi csapások áldozataként, de ez sem tette egyenlővé a parasztokkal, kecses sem volt, hanem darabos, esetlen. És magányos, persze. Nem érte meg, de értette, megjósolta, ami aztán bekövetkezett. „*Én csak a jóját láttam az egésznek*” – mondja Esterházy Péter az ESTERHÁZY-VACSORÁ-ban –, s megindokolja: „*mert nem tartozik hozzá hatalom*”. Lám csak, hogy tér vissza újra meg újra stréberolvasatban Tolsztoj a maga büntudatával. Esterházynak erre nincs oka: sem hatalom, sem büntudat nem terheli. „*Tehát a felelősségem meg a játékaim szellemiek ez ügyben. Nem tartozik hozzá 56 000 hold. Az egy macerás dolog...*” Az olvasót ekkor már a megszokottól merőben különböző (és magával a különbözőessel némiképpen összefüggő) kételemek gyötrik. Valójában egyetlen, igazi, nagy kételem, a fontos, a minden továbbit eldöntő: hogy ugyanis jól olvas-e egyáltalán? Hogy azt olvassa-e, ami írva van? Vagy valami mást (is), stréberül hozzáadva a saját reflexeit, a saját reflexióit, válaszát egy világra, amely talán nem is kérdezett tőle semmit? S ennél fogva kérdés, hogy bizalommal olvas-e vagy sértődött-e? Hogy értelmez-e vagy félreért? Hogy olvasásmódja nem arra a hagyományra vezethető-e vissza, amely valóban csak egyszer akart, de akkor aztán kétségbeesetten igyekezett nem jelentkezni, csendben okos lenni, magában, magának, belül? Mégis lett közönsége, és Isten akarata a köztudott módon teljesedett be. Azóta is Jónásnak hívják.

Csakis a groteszkben találkozhatsz – szembe-sülhet? – kétféle kiválasztottságtudat. Az asszimiláns, akár parvenü, akár pária, lemond róla a befogadtatás egy tál lencséjéért. A saját kiválasztottságában éppúgy kételkedik, mint az arisztokrataéban, ha történetesen radikális elveket vall, illetve csakis az arisztokrataéban hisz, ha belesimulni kíván valamely közösségbe, és az idegent lát benne, ha a feje tetejére áll, akkor is. Rokonszenves, ellenszenves vagy közömbös idegenként éli le életét, ha hagyják. Ha meg nem hagyják, nos, a lónak négy lába van, mégis botlik, a Dunának két partja van, mégis belelőtték a zsidókat. A vendég szövegek teremtik meg a kimeríthetetlen lehetőségeknek ezt a szubtilis játékát: nem tudjuk, ki a hunyó, és nem mondhatjuk: püpi, nem jár. Minden jár? Semmi sem jár? Ki nem jár? Mi

nem jár, és kinek nem jár? Öreg hiba, ha az olvasó vénülő fejjel jön rá, későn, persze: úgy játszott gyermekkorában, hogy nem ismerte a szabályokat. Talán azért sem, mert az ilyen szabályok többnyire iratlanok, vagy olyan szövegek rögzítik őket, amelyeknek nem tud hirtelt adni a gyermek olvasó. Végre a HARMONIA CELESTIS megtanít az alapszabályra, hiszen az irodalom az őszinteség folytatása más eszközökkel. Az író eszközei között első helyen áll az ÉN. Az ÉN, úgy is, mint bizonyosság és kételem. A kételem táplálja, hogy a regény rendezőelve: a család és a többiek. A *többiek* amolyan kontrasztanyagként működik: nem valami, hanem kimutat valamit. A SZÁMOZOTT MONDATOK AZ ESTERHÁZY CSALÁD TÖRTÉNETÉBŐL olyan énrégény, amelynek hőse az *édesapám* nevű fellettes ÉN. Sokféleképpen. Ez a sokféle kép: a regény alapképlete. Úgy is, ahogy Freud gondolta, és például az ÁLOMFEJTÉS egyik lábjegyzetében rögzítette: „...*az apa a legősibb, a gyermek számára egyetlen tekintély; az ő teljhatalmából nőtt ki az emberi kultúra története során minden más társadalmi felsőbbiség (már amennyiben a »anyajog« nem kényszerít ennek az állításnak a megszorítására)*”. Eppen az *édesapám* gyűjtőfogalom révén válik a regényben a család – illetve annak a formával azonos arisztokrata változata – mindennek a színönimájává, világnak, életnek, időnek-időneknek: „*És ki volt az édesapám? Ő volt a világ. [...] A kérdés, melyet nincs ki feltegyen (Hegel ist gestorben), milyen a világ természetete.*” A korok természetéről – történelmek és stíluskorszakok modorát, műfajokat változtatva – vall az *édesapám-készlet* kifoghatatlanul: kurucnak labanc, labancnak kuruc *édesapám* hol így, hol úgy jár pórul, a naiv népmese igazán nem finomkodó bájával; vagy: *édesapám* a verpadon, amint tíz aranyat ad a hóhérnak; „*Apám, a szép groff, magányosan vágta Zöldfikár lován az érzékeny, XVII. századi sátólbbi*”, továbbá a 30. oldalon a Rákóczi Ferencet eláruló *édesapám*, no meg az, hogy „*édesapámat kizárólag a zene érdekelte, Zrínyi Miklóst meg az írás*”, elhatározzák, hogy írnak közösen egy musicalt, és „*a török egyszerűen nem értette. Tudta, hogy Zrínyi zseniális hadvezér, apámat is becsülte – de hát amit itt műveltek, annyira követhetetlen volt. Naná, mert minden a musical dramaturgiája szerint ment*”. Így hát hogyan is csodálkozhatna az elbűvölt olvasó, aki ha elég kitartóan követi a szerzőt sok száz oldalon és éven át, meg-

tudja, hogy „*anyámnak nagy bánatára, de mit lehet tenni, apámnak kettős természete van, hol részecskeként viselkedik, hol hullámként*”.

Kezdetben tehát volt a birtokos rag, jelezte, hogy *édesapám* az enyém, ami pedig az enyém, az lényem része, az ő, aki az *én* vagyok, az ő minden alakjában és idejében, kalandjában, bukásában és diadalában, ő én vagyok, mi vagyunk: hősiés és nevetséges és méltóságelteli és szabadszájú és szemérmes, érzeki és puritán, általa az *én* eléri azt, hogy halandó létére több életet élhet. A több élet pedig több időt jelent, időket jelent: egy számon tartott történetű család esetében persze hogy történelmet jelent. Minden *édesapám* egy-egy korszak: minden, ami idő, *édesapámé*. Az idő is birtok, vagyon, legnagyobb kincs... Az író tehát visszaveszi az elkobzott, kisajátított, államosított időt, és visszabújik arisztokrata bőrébe. Tökéletesen illik rá. Jól érzi magát benne. Mosolyog ránk. Szeret élni. Igaza van. Mi is szeretünk. De hát ez más. Remekművel győzött meg arról, milyen fontos, hogy tudjuk: ez a másság nem véletlenszerű, nem felcserélhető szerepekről szól. Arról szól, amit a szerző – máshová került hangszűlyokkal, mint minden eddigi művében, tehát nem is elsősorban szerzőként talán – így nevez: „*esterházysodtam*”; arról szól, ami Esterházy Péter akkor is lenne, ha nem volna író. A MÁSODIK KÖNYV címe: EGY ESTERHÁZY CSALÁD VALLOMÁSAI, mind közelebb hozza azt az időt, a nem meseszerűen olvasható múltat a jelenhez. Ahogyan a mitikus is olvasható történelem távolodik, a perspektíva is kibontakozhat a családiasan bizalmas *édesapámtól* a családiasan történelmi felé. A világ mint rokonok és ismerősök bizalmasan hatalmas hálózata: a nagyanya Pacelli bíborossal levelez, a leendő pápával, akit a szerző nem tud szeretni, mert arca elárulja, milyen boldogtalan; a nagyapa nem ért egyet unokatestvére, Károlyi Mihály nézeteivel a földosztás ésszerűsége tekintetében, továbbá megjósolja 1918-ban Tisza Istvánnak a múlt jövőjét. Mindkét esetben igaza van. „*Olyan erős a név, hogy eltakar engem*”, ez furcsa veszély, amelyről nem tudjuk, aggasztotta-e azt a szépszámú nagyurat, aki magyarul volt nagy író igen sokáig és maradandó módon. Ami Esterházy Péterrel kezdődik a magyar irodalomban, s aminek aligha lesz folytatása azon kívül, amit éppen ő végez, e szép íge mindkét jelentésében, egészen más.

A történelmi regény szűnik meg mint bizonyosságok forrása, és kezdődik újra a belülről és kívülről láttató nyelv és szerkezet könnyedségével. „*A történelem csöbrök és vödörök váltakozó sora, ez a természete, vallotta édesapám...*” Ez a teljesség igénye – illetve a teljességnek csakis erre lehet igénye. De honnan nézve? Milyen tekintet alakítja és ruhazza fel valamilyen hatalommal a dolgokat, a tárgyak jelképhordozó hatalmát is ideértve? „*Papiek pedig mindent érdekesnek tartottak, ami van.*”

Az olvasó magával visz e hétszáz oldalnyi világból egy tárgyat, amely térben nem, csak időben mozdítható. A szép mint szelektíven pusztító erő tör és zúz mindent, ami különbözik tőle. A szép és az előkelő – a fehér rokokó komódban tárgyasult színönim hatalmak. Nem a rilkei értelemben intenek, hogy „*Változtasd meg élted*”, hiszen a csakis szellemi természetű elit jelszava nem illik a fehér komód néma üzenetéhez; a fehér komód megközelíthetetlen, nem tűr meg mást a közelében, mint amit az apa tekintete, mint méltót, igazol. Az apa mint minőségelv nem egyesít, hanem rangsorol, felemel és megsemmisít. Tőle kapott igazolásukkal a tárgyaknak sem csak könnye van, hanem jelképes, hierarchizáló ereje. A fehér komód külön értékteret alkot maga körül. A történelmi lecke egyben esztétikai is.

Szilágyi Júlia

III

APÁDNAK RENDÜLETLENŰL?

A két könyvből álló *könyv* 633. oldalán, egy diktált önfeljelentés (azaz egy sajátos írás- és művészetmetafora) szituációjában ezt olvashatjuk: „...*éppen az életemet találtam ki. Felelősséget nem éreztem, szempontjaim szépsézetiek voltak, cinikus nem voltam. Élvezettel cincáltam szét az életemet, szedtem darabokra... ide-oda hajigáltam, nagytítottam, kicsinyítettem, eltiintettem... a megtörténtekeket kevertem a képzelet szülőiteivel, a képzeletet valóságnak tekintettem, a tényeket pedig kifundálnak, és fordítva, őszinte vallomásokot helyeztem velejéig hazug keretbe, és a füllenéseket ellenőrizhetően megtörtént eseményekkel párnáztam. Majdnem olyan jól éreztem magam, mint a futballpályán. Majdnem. Nem tudtam volna megmondani, mi az,*

ami más, és nem is törődtem evvel”. A HARMONIA CAELESTIS, rendkívül mozgékony, alakváltoztató én-elbeszélőjének beleírt, egyben álarcok teremtésére alkalmat adó törekvése szerint, többek között e majdnem azonosság/mégis más-ság, vagyis a különbségek könyve, amely az eddigi művekhez képest is fokozott mértékben folytatás és szakítás vitájában fogant. A különbségek bravúrja ez, egyben a bravúr, mint belső, családi és egyéni probléma – helyenként csapás – kritikai-poétikai kibontása. Letehetetlenül izgalmas, kiváló könyv mind olvasói, mind szakmai szempontból. Olyan átfogó és nagyszabású művelet, amelynek – véleményem szerint – kiemelkedő prózatörténeti jelentősége itthon és másutt későbbi, részletező elemzések, értelmezések folyamatában mérhető fel.

A legláthatóbb és legátfogóbb különbség a főcím és a két könyvcím, illetve ez utóbbiak között teremtődik: HARMONIA CAELESTIS, illetve SZÁMOZOTT MONDATOK AZ ESTERHÁZY CSALÁD ÉLETÉBŐL ÉS EGY ESTERHÁZY CSALÁD VALLOMÁSAI. A két könyv címei között az Az általánossága és az Egy szingularitása teremt ellentétező differenciát, amely egyben „élet” és „vallomás” különbözősége. A család élete: megtevesztő jelölés, mert az első könyv történelmi eseményeinek és alakjainak többsége régi műfajok, nyelvek, kifejezőmódok paródiái, aligha hiteles vagy hitelesítendő sztereotípiákon keresztül az „élet”-nek a konvencionális emlékezet formájában való megragadhatatlanságáról beszélve. A család történet mint nyilvános élet, az antikvárius típusú történeti emlékezése és az emlékműállítás paródiájává válik, a megörökítés gúnyiratává, amely azonban a sok és a gazdagság vonatkozásában mégis átrí valami fontosat a jelen olvasatába: a sok eseményre, gesztusra, tárgyra, a felidőzésben való dúskálásra azért van szükség, hogy megmutatkozzék a könyv egészében, mi veszett el, mi a tulajdon és birtok lehetséges értékadó jelentése és jelentősége a birtokos felől, vagyis hogy kibontakozzék a tartás, a méltóság és a mintának való megfelelés kötelessége, a *virtutes* ismeretértelme is és egyben visszafordíthatatlan pusztulása. A fiktív vagy homályos forrásokon alapuló emléksanyag nem az újrafelismerésre játszik, hanem az elbeszélésmódokon keresztül megerősíthető életértékelésre: az olvasói aktivitásra, amelyvel az idegen, távoli anyagot szemléljük. Az

első könyv csaknem kétséges, helyenként veszeles sokasága, bősége a sok mint formalehetőség és a gazdagság minőségteremtő értékét emeli ki – mit lehet kezdeni egykor és most a „megörökítő” emlék műfaji, hangvételbeli stb. sokaságával, a költői feldolgozás gazdagságával, habár az irónia, sőt a paródia intonációját állandóan kiegyensúlyozva és egységesítve. A második könyv „vallomások” jelölése, mintha keresztállást teremtene az elsővel, és ez részben igaz is, de nem teljes mértékben. A vallomás mint vezető európai, elsősorban keresztény műfaj, nevével ellenkező értelemben: a fikció problémájának a szívébe vezet az értelmező olvasót. A konfesszió elnevezés abszolút, végső hitelességet sugalló értelme valójában lezár, mert arra szólítja fel az olvasót, hogy ne menjen tovább a vallomástevő betűin és közlésein – ez az, itt van, ilyen és ilyen, aki megvallja magát, íme a tiszta őszinteség, a leg-hitelesebb forrás, hiszen az éppen most megmutatkozó ő mondja. Esterházy, csatlakozva a „vallomás” szó belső ellentmondásosságára fogékony, gyanakvó és játékos költői hagyományhoz, éppen az „ő”-t (ént) mint végső instanciát teszi kérdéssé (már a könyv legelső mondatával). A második könyv anyagát, történeteit, alakjait semmivel sem teszi hitelesebbé, mint az elsőit (például itt is alkalmaz „forráskritikát”, illetve forrásidézetekeket, amelyeket nem vagyunk kötelesek elfogadni, továbbá annak sem érdemes utánajárni folyton-folyvást, mi az, ami megtörtént, mi nem mindebből, hiszen mit jelent egy irodalmi műben, hogy: „valóban”?), csupán az általános hangvétel megváltoztatásával belsővé, személyessé teszi az emlékezés módját. Ez a belsővé tett emlékezés mód – mint eljárás – viszont tényleg ellentétet teremt az első résszel szemben. Ebben a poétikai világban csak beszédmódok, hogyanok léteznek, nem pedig közvetlenül azonosítható állítások/tagadások. Az első könyv ilyen értelemben a *Gedächtnis*, a második az *Erinnerung* jegyében áll, és ez az alapvető különbség, a külsőleges és a belsőleges emlékezés módé, ami a nagy differenciát és szembenállást megeremt. Annál azonban jelentékenyebb alkotóról van szó, semhogy pusztán erre az egyszerű ellentétre épülne az egész. Az első könyvben is megtaláljuk az *Erinnerung* anyagát és hangvételét, a másodikban is (egyébként jóval kisebb mértékben) az első *Gedächtnis* jellegét.

Tehát a két könyv egyrészt szembeállítódik egymással, másrészt egymás betétei is jó néhány helyen, a korrektívum és a korrelátum módjában. A második könyv véleményem szerint ravaszabb, megtévesztőbb és így igazán döntő bravúrt hajt végre: „realizmusa” maga a stilizáció, erős személyessége a vallomások közvetlenség nyomasztó, kínos kényszerének elutasítása és bírálata, látszólagos gyakorlása útján, és ez igen sokat mond el arról a családi, osztályszerű és európai hagyományról, a méltóságról, a *dignitas* büszkeségének és tartásának a civilizatórikus funkciójáról (a világ tagoltságáról, túl minden üres önstilizáción), ami az arisztokrácia, a valóban patinás gazdagság, a homályos, épp ezért szinte szakrális eredetű tulajdon szabadságának mélyebb, szellemi értelme volt, és ami a legnagyobb mértékben elhalványult vagy megsemmisült. Ezt a távolságtartó, felelős, olykor rideg erőt nem muszáj túlzottan kedvelni, pláne szeretgetni. Egy regény, és amit felidéz, nem okvetlen rokonszenv-üzemeltetés, de a fenti történeti-mentálisbeli tapasztalatot nem méltatni, nem megérteni, frusztrálni „demokratikus”, demagóg alapon el nem ismerni *sem* lehet. Az arisztokratikus eredetű méltóságminta ugyanis nem feltétlenül, inkább csak történetileg ellenfogalma a polgári emberfelfogásnak. Itt, ebben a könyvben világosak a határok: ezúttal nem a civiltől, nem a citoyenről, nem a demokratáról és a hozzárendelt, szintűgy értékteremtő és veszendőnek tűnő polgári tartásról, hanem az ország felelősségét örökletesen gyakorló, jó/rossz, hűség/hűtlen, megtartó/eltékozló stb. főrend dignitásáról van szó, ami már nem létezik, de felidézése által – költői értelemben – megmarad. E keretekre önmagukban kritikailag nem lehet rákérdezni, sőt nem kis elismerést érdemel, hogy valaki a XX–XXI. század fordulóján olyan országképet és történelmi nézőpontot idéz föl sokszoros stilizáció útján, amely meglepő erővel és mértékben hozzájárul a magyar irodalom máig megkerülhetetlen országismereti tradíciójához.

Mindez az emlékezőmódok közötti folytonos választást és mozgást mint egyetlen állandóságot teremt meg a mű egészében, miközben állásfoglalást tartalmaz hagyomány, történelem *versus* egyes, egyszerű, individuális tekintetében, utóbbit, a vallomás emberét tel-

jességgel kimondhatatlannak, megragadhatatlannak, tehát a (nem létező, mert nem rögzíthető, nem jelen lévő) igazság egyedüli forrásának tekinti. Valójában tehát ez és csak ez a probléma áll a nagyméretű szöveg centrumában (vagyis minden és semmi), amiről azonban csupán az összes, hagyományos lera-kódástól megfosztott, vagyis újrakérdező értelemben lehet beszélni. Részben úgy, hogy lényegében minden alanyi szerkezeti helyre behelyettesítünk egy/általános *édesapámat*, amivel állandó mozgásban tartható szerzői, elbeszélő és szerep-én, illetve egyes szám első, második és harmadik személy, részben úgy, hogy ez az apa – elbizonytalanított, de nem teljesen visszavett komolysággal – így (is) beszél: „*Arról volna szó, az a centrális lényeg, hogy a világon mindenki, az utolsó szálig mindenki Jézus Krisztus, és mindenki föl is van feszítve. Ez volna az, amit ő mindenképp világossá szeretne tenni, és hogy a fiú erről ne feledkezze meg, történjék bármi, ezt ne merészelje elfelejteni.*” (309. o.) Nem elsősorban krisztocentrikus hitvallás ez, hanem az egyes ember egyetlen, maradék, sőt magányra ítélő, *testvéri* találkozáspontjára mint szinte üres pontra függeszti a tekintetet: tér és idő keresztjének, az ittlétnak a megmondhatatlan, de néma közösségben tapasztalt fájdmájára – tehát mindössze egy kiemelhető *formalehetőségre*. Olyan harmóniára, amely eredeti sugallatával ellentétben nem statikus, hanem folyamatban-létel. Hiszen „*Esterházynak lenni esztétikai dolog*”, s ez a második könyv egyik fontos fejtegetésében elhangzó állásfoglalás súlyt és negatívumot (mi *nem* Esterházynak lenni) tartalmaz, ami kijelöli az írói-emberi műveletet is, hogy minek is kellene megfelelni. A forma és a minta szavak eredendő összetartozása, az esztétikain belül, etikai távlatokat is nyit, többek között a kép és a minta közötti hierarchikus különbség értelme felé. (Emlékeztetőül: miért kell a fejedelemnek kiválónak lennie? Azért, hogy megfeleljen majd annak a portrénak, amelyen utóbb megörökítik az emléket. A mintául szolgáló lény kell hogy megfeleljen hát az emlékül szolgáló műalkotásnak, az utóbbi hozza létre a „valóságghű” esszenciát, és nem fordítva.)

Rátérve a főcím értelmezésére: részben történeti utalásként is felfogható, hiszen ez a család kulturális, stílári értelemben barokk kötődésű és eredetű, részben paródiaként, hiszen

mind az első könyv álarcos történeti játéka, mind a második álrealista stilizációja a távolságot, illetve az aligha létező kapcsolatot jelzi mindazzal, ami égi és összhangzatos. A főcím azonos egy éppenséggel 1711-ben, vagyis a Rákóczi-szabadságharc bukásának évében kiadott kantátasorozatával (lásd az első könyv kuruc-labanc „aporiáját” a családon belül, illetve az egyik Esterházy és Pálffy János szereplését Majtény körül), amelynek szerzőjeként egy Esterházyt, az akkori labanc nádort tüntetik föl. Az első könyv legelején azonban az olvasható, hogy alighanem tekintélyi névről, illetve csak részleges szerzőségről van szó. E kantátákat, mint azt a zenetudomány tényleg („tényleg”) kimutatta, felkészült, névtelen mesterek közössége hozta létre, az igazi szerzők tehát ismeretlenek, a szerzői név többé-kevésbé nem hiteles. Az autenticitást éppen az a filológia bizonytalanítja el, amely az egész mű elején a család és a név eredetének, a kezdetnek a tisztázását szimulálja igen változatosan, létrehozva a látszás, a látszat minden, úgymond ellenőrizhetően valóságostól különböző, semmilyen referenciához nem viszonyítható közeget. (Lásd később Schrödinger édesapám macskájának, illetve Gödel édesapám tételének egy beszélgetés kontextusába helyezett fontos példáját a referencia problémájáról. A kettejükkel való, szemléleti és nyelvi motívummá formált, szemléletmeghatározó példálózás egyébként alighanem ottlikiáda, hiszen a VALENCIA-REJTÉLY-ben olvassuk, az Anschluss után Bécsből érkező, „hermetikus” nyelven írt sürgönyben, hogy „Kurt és Erwin jól vannak”).

A könyv e játékos bevezető filologizálással az égi összhangot és rendet, vagyis ön maga elnevezését máris apokrifá nyilvánítja. A főcím saját ironikus visszaját mondja az alája fogalmazott 712 oldalas mű történéseivel: a mindenségben *semmi* sincs rendben, vagyis szelíden, de kérelhetetlenül visszavonatik az egykor Esterházy által is sokat ünnepeelt „minden megvan”, sőt a könyv visszatérő, központi szó-párosítása szerint, a minden, az élet egyben semmi, tehát nem éppen „nagyszabású dolog” (lásd a különbséget és változást az Otlík-féle életértékeléshez képest). Az ég és hagyományos lakója eleve semmit nem garantál, azaz az én-elbeszélő semmit nem helyez többé védelem alá (senki nem szavatol senkinek a biz-

tonságáért), mert nincs honnan hová, ilyen értelemben Isten az, aki: nincs, legalábbis az ég alatt, azaz a nyelvi megfogalmazható univerzumban nem egzisztál, nincs jelen, csupán mintegy sztereotíp megszólítások állandó szereplőjeként, ahogyan „édesapám” sincs és „igazság” sincs, és e három hiány – összefügg. Nemhogy isteni, ab ovo szervesség nem adódik, hanem ellenkezőleg: állandóan kétséges, mesterségesen létrehozandó fikció lehetséges csupán, amelyben a név hordozójának távolléte érzékelhető, a negatív teológia „színtelen hangja” (apofázis) és a definíció mint tagadás kötelező hagyománya jegyében. Az egyensúly és az összhang, ami az eredet, a származás biztonságát előfeltételezi: nem létező csi-nálmány, ugyanakkor ez a szekuritás feladatlatlan és levezethetetlen igény és vágy tárgya, miként a békesség, mely nem elérhető. Mert ironikus nyelvi összeköttetés persze létrejön, aminek megadhatatlan tartalmát a könyv – szintén megadhatatlan tartalmú – egésze hitelesíti: „Édesapám azért úr (elírás: ír), azon célból, az a célkitűzése, hogy bizonyos összefüggéseket teremtsen, mintegy hidat verjen az ég fényei s a halál íze közé.” Illetve az első könyv végén: „...lassú, lassú a tartása. A fejt is meghajtja, nehogy beverje a menny boltozatába”. A *harmonia caelestis* szóösszetétel egyelőre tehát nem más, mint az ismert, barokk vallási, családias és művészeti tradícióból átvett, túl jól ismert és elhasznált retorikai figura, amely apokrifának minősülve egyúttal a theodicaea, vagyis az *egykori* fő kérdés legfontosabb módozatának lerombolódásával egyértelmű (a theodicaeára, mint jellegzetes apakérdés megjelenési módjára később visszatérek). Már csak azért is az „eredeti” értelem ellenkezőjét mondja a főcím, mert ha az 1711-es kiadású kantátasorozat hitelessége, sőt egyszemélyes auktoritása meggyöngyíthető, akkor az egész alább következő könyv közléseinek hitelessége (eredete) is jó előre kétségesse nyilvánítatik, beleértve a család-név származási homályát (lásd az első könyv első oldalait). Ráadásul, ha a szerzői név csupán tekintély és rang által szavatolt, akkor az Esterházy név, amelynek amúgy is túltelített a történelmi szemantikája (részben ezzel játszik el az egész első könyv) esetlegessé és fölcserélhetővé válik: az Esterházy család is csak *egy* család, s e könyv egyik komoly erénye, hogy a történelmi általánossággal mindvégig szembehe-

lyezkedik a végül is feltárhatatlanul, csupán körülírhatón egyes és hasonlíthatatlan. *Gedächtnis* és *Erinnerung* említett, kibékíthetetlen és reményt keltő vitája ez. A „nem ér a nevem” kapcsolódik így össze a lehető legnagyobb mértékű szakmai és gondolkodásbeli felelősséggel: a *születési*, az „égiek” által privilegizált nemesség bármiféle restauratív, felvilágosodás előtti értelmezésének újólagos és magától értetődő megsemmisítésével, amivel szemben azonban a minta és a megfelelés, sőt tulajdon, bőség és szabadság rejtélyes kapcsolatának esztétikai és emberi kérdését, komoly játékhoz méltó módon, *továbbra is* feltehetőnek tartja (lásd: feszült barokk nyelvi illuzionizmus és a róla szóló önreflexív betét az első oldalakon, ami az 1986–87-es *Csokonai Lili*-féle előmunkálaton nyugszik). Ahogyan például az első könyvön végighúzódozó ellentételezések egyike szerint: „Édesapám egy akárci”, versus „nagyfasz volt az öreg, de egy valaki”. Illetve „édesapám”, mint a teljes mű vezető alánya és legsűrűbben előforduló főneve, valójában eleve többes számban – „édesapámok” – értendő, még hozzá következetesen végigjártott, a szöveg legkisebb eleméig ható, nyelvtani, stilisztikai stb. érvénnyel. Az-apa sok van, sőt talán nem más ő, mint behelyettesítés, összekötés és összekötetés egymással bajosan érintkező kozmikus dimenziók között, nyelvi jel és formula, amely az eredet, a származás, a hagyomány, a név és a genealógia egyenesvonalúságának, sőt áttekinthetőségének a képtelenségéről, a névjáték értelmetlenségének tűnő ornamentikájáról, az Egy megismerhetetlenségéről és tehetetlenségéről beszél kezdettől fogva. Talán a HRABAL KÖNYVE harmadik része volt ennek az egyik előmunkálata. A tisztázhatatlanság az, ami eleve tisztázott, ahogyan az eredet homálya már a Duna-regényben (HAHN-HAHN GRÓFNŐ PILLANTÁSA) a játék középpontjába került.

A különbségek és megkülönböztetések szinte mindent átfogó dominanciájához tartozik azonban – hiszen „*igének, nemek rángatják édesapám fiát*” (vagyis az elbeszélés módjait) –, hogy a főcím hagyományosan állítást tartalmazó értelem-összefüggéseit, az „Egy”-et a szöveg egésze nem teljesen oltja ki, a visszavétel és az ironikus kifordítás nem totális megsemmisítés vagy érvénytelenítés, hanem kritikai gyöngítés, bővítő tagadás, kiszabadító relativizálás, sokasítás, vagyis *irodalmi-költői* lét-

rehozás: a vesztes, a vereség, a kifosztás folyamatának, drámai felgyorsulásának (a második könyvben, amely a XX. században játszódik) ellenjátéka a költői – és nem jogi, nem politikai, nem materiális – jóvátétel folyamatszerűvé tétele, a műalkotás jólcináltságának visszavonhatatlan ténye által. Az ellensúly állandósítása mozgást teremt, illetve a poétikát szakmaetikai döntésként is értelmezi: „*Lám, az édesapámság központi gondolata, gyökere: a felelőség. Felelősek, hogy ne rogyjon ránk az ég, amaz isteni harmónia, azután hogy ne nyíljen meg lábunk alatt a föld.*” Illetve: „...*édesapám akkor már csak egy dologra tudott egyszerre figyelni, jelesül a harmónia föltételeire...*”

Itt szeretném kiemelni, hogy véleményem szerint Esterházy Péter szentenciákban, mondásokban, verdiktekben bővelkedő szövegformálása sokszor arra csábítja a kritikusokat (engem is), hogy ezekre összpontosítsanak, ezeket csemegézzék ki, és sűrű idézgetésükkel belesétáljanak az előre megadott, felkínált, túl erős jelentés és az egyértelműség álarcát magára öltő jelölés csapdájába. Holott éppen ez a gyanús erős mondásszerűség az olvasás és az olvasó vezetésének a fonákja, az egyértelműség és a zárt jelentés csábításából kivezető valódi, írói hermeneutika. Esterházynál a szentencia inkább a gyanakvás „trópusa” kellene hogy legyen az olvasásban, felhívás az elterelésre, a jelentésadás halogatására. Azzal, hogy olykor úgy tűnik, a szöveg értelme mintegy túl könnyen „adja magát”, gyanakvásra és a mondatok jelentést árasztó erejével szembeni ellenállásra, játszásra, kételkedésre, vitára ingerel. A fent idézett ellentételezés a harmónia és föltételei között ugyanis mindenestül egy kisebb narratív egység része (192. o.), amelyben *valamely* szülők között a sokadik verekedés és vita zajlik, s amelynek elbeszéléséhez, mintegy *történetként* hozzátartozik „*apám tétele, 1931*”, vagyis a Gödel-tétel, amely, ismeretesen a relativizmust igen szigorú feltételekhez kötve, a tiszta ésszerűség definiálhatatlanságát, az „igazság: nincs”-et *versus* ennek felelőségét mondja, vagyis azt, hogy mikor, milyen feltételek teljesítése esetén *van*, korlátozott értelemben „*égi harmónia*” (igazság és referencialitás). Gödel tézisééről tehát egy olyan veszekeedés és verekedés, vagyis „összevissza” feltételei között esik szó, amely szigorúan és kaotikusan az ésszerűtlenség és az ésszerűség érvényesség-

gi határainak jogaiért és játékaért, a feltételek kijelöléséért, a különbözőzés és különbségtétel metaművelétéért zajlik az úgynevezett hétköznapi életben: „...*ha ésszerűen játszunk, akkor mindnyájan veszítünk, te is, én is, holott ha egy másfajta racionalitás szerint játszánánk, akkor mindnyájan nyerhetnénk, te is, én is*”. Nem tudjuk meg e részletből sem, mi s hol volna ama másfajta racionalitás (netán az elrejtőzött égben?), a vita azonban szó szerint vérre megy: „*Anyám orra vérzett*.” Ez a jelenet nemcsak narratív értelemben nő túl a beleírt mondásokon, és nemcsak a második könyv kínos, „valós” verekedésével kapcsolódik majd össze, agresszió és mély egymáshoz tartozás ellentmondásos, fájdalmas, helyenként meg muris, kalandos tapasztalatát elbeszélve, hanem az *egész* könyv előbb jelzett, ravasz nyomásgyakorlás útján megadott „végső jelentésével” is érintkezik: „*Kék nők zöld szobában verekszenek*.” Noha az itt olvasható *a prima vista* elemzés kereteiben aligha érdemes utánakeresni e feltehetően idézetszerű meghatározás: értelemlezáras úgynevezett eredeti lelőhelyének, a maga kijelölődő pontján nem teljesen az egyetemes értelemvesztést vagy csupán a XX. századi abszurd valamely tehetőséges, ismerős rejtvényét variálja, hanem egyúttal a kékre-zöldre vert emberi arc és élettörténet, vagyis a vereség, a megveretés és a kifosztás mint az egyetlen, föllelhető folytonosság fájdalmas, egyben komikus univerzumába helyezi az egész történet-sorozatot. Az erőszak pusztán megesisik, vagyis határozottan nem történetyszerű, a brutalitás, a megfosztás és a megsemmisítés vak jelenidejűsége – ez a legújabb kornak nevezett század – artikuláció-ellenes. (Éppen ezért és ezáltal újraírja a családtörténet-írás legelső változatának jó néhány mozzanatát: FANCSIKÓ ÉS PINTÁ-t is.) A mondanivaló „definíciója” az egész összefüggésében hirtelen elevenné és történetyszerű összefoglalóssá, másfelől csupasz erőszakoskészté és fájdalomtörténetné, matematikai-logikai tézisből indított narratív mozgássá: a definíció szöges ellentétévé válik. Ily módon amikor a „miről szól ez a könyv?” szokásos, ostoba kérdését felteszik a szövegben, a kék-zöld összeviszassággal „megadott” válasz egyszerre visszavon és adatik, kimond és elhomályosít, elbeszél és formuláz. Ráadásul ezt a választ valamely apa adja, ami a sokféle apa többértelműségét teszi láthatóvá: a mindenkori apa az,

aki használhatatlan/elviselhetetlen számsárgokat felel a mindenkori kérdésekre, de mintegy az apaság kényszere által mégis ő az, aki az olyan-amilyen válaszadás (jelölés, mondás, névadás, nemzés, eredet, azaz a túl erős jelentés és olvasat stb.) tragikomikus hordozója. Nemzónk – furcsa módon – éppen feladatából következően némileg tehetetlen. A felelet felelőségének és a túl komolyan vétel óhatatlan neveltségességének egyszemélyességében is általános, tehát lehetetlen/követhetetlen szerepe ez, amely (el)viselőjének hasonlíthatatlan egyszerűségét sokszor maga alá temeti (lásd még: úgynevezett történelem). A második könyv – a vallomások – ezt a temetést beszéli el, a könyv egyetlen igazán tragikus, eleven alakjáról, az apáról, aki ismerte a nagy újdonságot, „*a huszadik század hallgatását*”. Az író adott esetben önmegtagadásra is képes formátumára vall, hogy mélységesen nem tragikus, sőt antitragikus és a szenvedésközpontúsággal szemben gyanakvó alkatától ebben az esetben tudatosan el tudott lépni, mert nyilván felmérte: szakmailag itt, ezen a ponton erre van szükség. A mértékadás erősebbnek bizonyult az érzelmi, személyes, alkati bizalmatlanság vonzásánál, márpedig ez a fajta eltekintés önmagunktól minden jelentős művészi döntésképeség alfája és ómegája (a szerzői én ugyanis, s ezzel talán nem lépjük át a szövegek határait igazán, inkább anyapárti volna).

Mindebből adódik, hogy az egész mű befejező mondatai felől nézve, amelyek különben az örök gépelés, a monoton fordítás és diktáltság (tehát nem eredeti, hanem hallás utáni, másodlagos és nem utolsó sorban diktatórikus) cselekvő alávetettségének motívumát ismétlik sokadszor, a HARMONIA CAELSTIS teljes írásfolyamata, akár diktálás, akár fordítás, akár másolás stb. formájában: „édesapámé”. Ha nem is a tulajdona, hiszen „a fiú” szerzői neve (habár eleve meggyöngítette érvénnyel) mégiscsak elveszi tőle, de a százféle történetet s a történések terhének, mint megírásnak és szerkesztésnek-aktatologatásnak mégis első sorban ő(k) van(nak) alávetve. A második könyv 201., egyben a textus utolsó bekezdésének örök írógépe az apai gond és művellet egyedüli ténylegességét, állandóan időmúlásnak kitett jelen idejét és az örök folytatólagosságot (vagyis a munkálkodó nyitottságot és a kényszert) teszi meg *nyagvonalúan nem közhely-*

mentes (ál)zárlatnak. Mint ahogy A SZÍV SEGÉD-IGÉI-ben – remek ötlettel – az anya halálának elviselhetetlenségét az a megfordítás mondja el, ahogyan az anya siratja el a fiát, itt is a fiú engedi előre előzékenyen és engedékenyen a mindenkori és mindenkor mindenéből kifosztott apát az írás műveletében, a helyreállítás, az elégtétel égi harmóniáját követve és gyakorolva, örökgépelés formájában. Ennek azonban mindenkori feltétele, hogy az apaságból, az eredetből, a hagyományból és az úgynevezett históriából ne maradjon szinte semmi „eredeti”, teológiai értelemben „egylényegű”, hogy ne tudjunk többé semmit biztosan, vagy ne áltassuk magunkat effélével, sem az úgynevezett kisvilágban (szerelmi és magánélet), sem a nagyban (politika, szerepek stb.). Ahhoz, hogy bárkinek (például „édesapámnak”) az egyszerű egyedisége megőriztessék, habár mindig kérdésessé téve elbeszélhetőségét, minden ráakódott általánosságot, apatotalitást, sőt totalitarizmust felsorolásszerűen le kell bontani, köteleességszerűen ki kell röhögni. A *Gedächtnis*-szerű emlékező historizmus totalizáló hajlama jelenik meg a könyv gyakori mennyiségi felsorolást elővezető szövegrészleteiben. Ezért is fontos az első könyvben sűrűn, a másodikban elvéve elősorolt uradalmi javak, illetve az egykori bútorok, műtárgyak, ékszerek stb. lajstromozása, ami önmagában poétikailag kényes, sőt első látásra megoldhatatlanul sivár. A kontextusban azonban gazdagon átértelmeződik: részben a sok nyomasztó súlyáról beszél, részben a házkutatások, kitelepítések, rezkiválások átfúrt, költői lebonyolításai, amelyekkel a narratíva más fosztogatási részleteihez kapcsolódik, részben ezekben a csakugyan nehezen olvasható bekezdésekben mégiscsak a látszólag halott tárgyban szunnyadó individuális megmunkálás, a civilizáció, a személyes kulturálódás és élettörténet néma megőrződése, a kifejtett, kidolgozott műgond ethosza, sajátos, dermedt humanitása, a tárgyak helyének és helyváltozásainak narratívája mint halhatatlan titok rejtezik. A szép műtárgy volna méltó az emberhez, amennyiben ez viszont kötelezi és kiműveli az embert, például a létezés esztétikai autonómiájának (minden egyébtől szabad, épp ezért szépen igaz) játékos, örömteli, teremtő köteletségére, ami, mint már idéztem, a családi-írói önfelfogással azonos. A könyv

nem állítja, hogy akié a lajstromok egy-egy tétele volt, bárkié bármikor, az automatikusan meg is felelt a tulajdonában rejlő kidolgozottságnak és értékőrzésnek, de azt igen, hogy ezek a listák inkább nyitnak lehetőséget a létezés esztétikai szabadságának, mint a szűkösödés megalázó szélsősége. E listák nem a tárgyak birtoklásáról, hanem a velük való bánásmódról, egy sajátos szakmáról tanúskodnak inkább. A bővelkedéssel összefüggő esztétikai létforma nem feltétlenül szinonimája a szociális érzéketlenségnek, mint ahogyan erről a második könyv néhány epizódja is tanúskodik. A számbavétel természetesen az elvett javak ironikus-irodalmi helyreállításának fogásával is eljátszik, miközben ellenkezőleg: a megszámolás, a számozás (számozott mondatok) ősi, például a zsidó hagyományban (a népszámlálás) különösen erős tilalmára, a végeesség és a kiszámíthatóság közötti feszültségre, az emberi lény előtt felállított megszámolási tabunak az értelmére is ráirányítja a meditatív olvasást. A *puszta* lajstromba vételben mindig van valami, szinte materiálisan idegen, rémületes, ami se nem emberi, se nem természetes, valami végelszámolás-szerű, amelynek egyik első modern megjelenítését a listázás szakmájában is remek Flaubert regényéből, az ÉRZELMEK ISKOLÁJA morbid szcénáiból ismerjük (ARNOUX-né tárgyainak árverési jelenete).

Nyilvánvaló tehát, hogy Esterházy az apa szóval a görög-zsidó-keresztény kultúrák és civilizációk játékos leltárát is elvégzi. Illetve: közelebbben nem kisebbet, mint a napnyugati metafizika legveszélyesebben és legbonyolultabban túlterhelt, túlszentelt és titokban vagy nyíltan túlgyalázott kulcsszavát, fallogocentrikus alapfogalmát, a theodicaea-kérdés főszereplőjét választotta, azaz a mindent és a semmit, ami az anyagi-tárgyi kultúra mint örökség paternális vonulatát is jelenti, annak minden kétértelműségével, méltatlan, gonosz konfliktusával együtt. Mindez a megadható válaszokat örökké felülíró, újrainyitó kérdéshez, mozgáshoz vezet, a nagyon is birtokló, apai jellegű theodicaea-formula rombolásához. Ezt a leépítést viszont a relativisztikus függvénygondolkodás szigora vezérli: „*Apám a kérdéstől függ.*” De attól nagyon. Azaz kérdés ugyan mindig van, ám éppen ennek a leküzdhetetlen folytathatósága, variálhatósága az,

ami a válaszokat, vagyis az elbeszélte történeteket függővé és viszonylagossá teszi. (Vesd össze a közel húsz évvel ezelőtti FÜGGŐ mondattani, nyelvi és szemantikai problematikájával, amióta Esterházy következetesen kitart Wittgenstein nyelvszemlélete és antimetafizikus filozófiai habitusa mellett, noha semmiképpen sem szeretném lezárni vagy szegényesen megadni az író filozófiai, sőt teológiai műveltségét, hiszen az a maga szelektivitásában is jóval gazdagabb, nem beszélve tudományelméleti, matematikai-logikai olvasottságáról.) A leküzdhetetlen, mert kérdező folytatólágosság, ami nem azonos az erőltetett, hamis kontinuitással, hitelessé és „jóvá” teszi az apai jelölést, vagyis a Möbius-szalagot teremtő, szerényen előreengedő befejező motívumot, ami egyébként narratív sorrendjét tekintve bravúr, hiszen éppen egy, a végső elkeseredést és szétesést elbeszélő „berúgásária”, egy széthulló, vasárnapi ebéd utáni pillanat kínos szcénájára és mélypontot jelentő mámorára következik, mint egy kegyetlenül és pontosan kimért, *sztereotíp* kijózanodás, messziről a VÁNYA BÁCSI-finálé örök könyvelését idéző antiklimaxszal (ráadásul *Hermes Baby* típusú portable-ról van szó a záró mondatokban is, amelynek önként adódó mitologikus, lélekvezető konnotációját és művészi, interpretációs, merkuriálisan örökmozgó metaforikáját ezúttal nem részletezem). Tehát „nem én”, hanem *más*, az egészen másik, egyenesen „maga a téma”: az örök, habár egyediségében mindig vesztes-megvert jelölő írja a könyvet, és éppen ezzel az előzőkenységgel minősíti át a mindenkori folytatását, költői jóvátétellel, új létrehívással. Ahogyan az első könyv egyik bekezdéssorozata zárul: „*Volna azonban egy értelmezés, mely abból indulna, hogy édesapám fogalmazásában a »lenni« igét értelmezhetjük jövőidejüként is. Ekkor édesapám szavai ezek volnának: Vagyok, kinek majd megmutatkozom. Tehát az, hogy ki édesapám, nincs lezárva. Édesapám mutatkozni fog, újra, újra.*” Ez a vendégzöveg-szerű átfordítás (apai, írói, hermetikus foglalatalkodás) kultúránk egyik legmélyebb hermeneutikai helyére tér vissza, Mózes II. könyve (SEMÓT, illetve KIVONULÁS, EXODUS) 3,14-re, amely a szorosabban vett név- és lét-kinyilatkoztatás locusa, éppen azáltal, hogy az ott hallott név nem tulajdonnév, nem főnév (a név titka, visszavontsága ez a hiány), hanem a létege folyamatos jövő idejű alakját jelenti ki,

az idő, a történés és a hűség urát, istenét nyilvánítva. Nem „mutatkozik be”, hanem az elbeszélés módját, mint ígéretet, a megújuló megmutatkozást mondja. Nem arról beszél a csipkebokorból a hang, hogy ki ő, hanem arról, miféle jelenthet az idővel. Voltaképpen az a meglepő, hogy milyen sokáig tartotta magát a zsidó-keresztény hagyományban a theodicaea-kérdés – tragikomikusan phallikus, apai – merevsége és ab ovo megoldhatatlanságból fakadó, logocentrikus képlete, *holott* rendelkezésre állt a jóval ősbibb és eredendőbb kinyilatkoztatási szöveg, amely nem paternális, nem közvetlenül személyes nevet tartalmaz, hanem időről és történendőről (a létről mint lezárhatatlan és meghatározhatatlan kérdéssről, nyitott jövőről s a mindebben való egység tartozásáról) szól. A név rejtélye narratív formájú megfogalmazásában keresendő. Ezzel az idézettel a könyv egésze nemcsak a Név, a családnév problémájának sarkalatos poétikájához, az egyedi tulajdonként elkerített nevet felülmúló: elbeszélést és történetet ígérő jelöléshez, az istenember beszédes és elhallgatott nevének dinamikus, ígéretes értelméhez csatlakozik, hanem a citátumot összekapcsolja a könyv egyik döntő szövegével, amely ige és főnév ellentétével, konfliktusával foglalkozik, s amelynek szemléleti eredete többek között éppen a 3,14-es hely. Miután ugyanis a kőről, vagyis az *egyik* Esterházy keresztnévéről esik szó, amelynek jelentésbokrára most nem érdemes kitérni (ismétlődően az EGY CSALÁDREGÉNY VÉGE – Bernáth Árpád szóleleményét ismételve – petrisztikájához hasonlóan tematizálódik a műben), tréfás genealógia, az Oidipusz-paródiával és a tékozló fiú történetének átírásával már előkészített, *filius ante patrem* képlet olvasható az első könyv 237. bekezdésében: „*Képes-e édesapám akkora követ teremteni, melyet maga sem tudna fölemelni?*” Ezt követően fogalmazódik meg a *nomen* és a *verbum* konfliktusa, méghozzá a *filius* és a *pater* különbségének, sorrendi variálhatóságának (a könyv egyik fontos vezérmotívumának) *mint nyelvi problémának* a kiegészítéseként: „*Miért is főnév az én édesapám, mért nem ige, mely köztudottan a legmozgékonyabb és -lendületesebb minden szóféléesség közt? Vajon nem gyilkosság édesapám főnévvel, édesapám, való megnevezése ezen ige ellen? És ez az ige nem volna-e százszor vagy száztízszer szívvárványosabb és személyesebb, mint a főnév, édes-*

apám?” Nos, ez a 238. számozott „mondat” – többszörös beszédhelyzetváltáson keresztül – fejeződik be az imént idézett 3,14 fordításvariánsával, mely nem a keresztény fordítás „*vagyok, aki vagyok*”-ja, hanem a „(veled) leszek, aki leszek (történek, maradok)” verziója, amiből kényszerítően következik a befejezhetetlen újra megmutakozás, továbbá a bekezdés elejéhez való visszakanyarodás: a főnév poétikailag és filozófiailag reménytelenül statikus jelentésmodalitásával szemben az ige az „igazi”, sőt személyes szófaja az édesapának és dinamikus, mozgó formaelve e műalkotásnak. Csakhogy a főnévi jelölés foglyaként újra felmerül az indító kérdés (237. számozott mondat) a fiúról, mint „kőről”, aki teremtmény, de a teremtetőt fölülmúló értelemben, újra és újra. Mindez nemcsak textus, intertextus és kontextus viszonyára világító példa, hanem a fordításmód és főként a sorrendbe helyezés személyes értelemteremtésének a bemutatása.

Két évtizednyi kritikusai társasjáték, böngészés és kutatási furor után – a fentiek nyomán is – tisztábban látható, hogy: miközben Esterházy köztudottan és bevallottan igen sok intertextust alkalmaz ebben a könyvében is (ittbék között önmagától), mélységesen kontextualizálja és cselekményesíti azokat, átírja a saját szövegterébe, és ezekkel a nagyon is eredeti rafinériákkal voltaképpen az önmagát hasonlíthatatlannak feltüntető eredetiség, a szerénytelen „nyelvertertés”, az „isten” kreativitás mint valamiféle semmiből formálódó öszkezet romantikus nagyratörésének, még századunkban is kísértő titanizmusának ironikus kritikáját is elvégzi, s talán éppen ezáltal válhat újra meg újra irodalmunk legjobbjaival társalkodó-vetekedő nyelv művésszé, leginkább a weöresi értelemben vett próteuszi alkatra emlékeztetve. A felismerhetőség és felismerhetetlenség határán billegtetett vendég szövegek furcsa módon a hagyomány mélységeibe, megtört, roncolt folyamatába és persze megújításába helyezik, új rendbe állítják a szövegformálás egészét.

Emellett a nézőpont- és elbeszélőhelyzet-változtatások különleges bravúrja hatja át a művet, az a magyar prózapoétikát radikálisan továbbfejlesztő virtuozitás, amellyel egy-egy hosszabb vagy rövidebb számozott mondaton, bekezdésen belül változik az „én” helyzete, azaz, mondhatni kényszerítőleg, min-

den intertextuálissá válik, az összes, fontosabb nyelvi elem betét jellegűvé és sajátosan nem eredetivé: elmozdíthatóan bizonytalanná, pillanatnyivá minősül át, s így többek között a formulaszerű tagmondat- és frázisismétlődések is kiegyensúlyozódnak. Az elbeszélő, a szerzői és a szereplőzáró pontok állandó mozgása, a sorrend folytonos mérlegelése talán e könyv és művészet legnagyobb hozadéka egész prózánkra tekintettel, hiszen távolról sem kaotikus kavargásról van szó. Ellenkezőleg: mindez a kimért, értelmes mondattan és szemantika, az egység összetettségének a hordozója, biztos kézzel megtartott szilárd tagmondatfüzerek együttese is. Esterházy Péter, a barokkba hajló reneszánsz művészettani hagyományából ismerős concordia discors elvének a jegyében, egész munkásságában kiaknázza és végiggondolja a magyar szórend viszonylagos szabadságának, sőt szabadosságának, kötetlenségeinek, két- és többesélyes adottságainak lehetőségeit a prózanyelv folytatólagos megújíthatósága felől. Ahogyan például a 184. számozott bekezdésben olvasható mindennek a szemléleti háttéréről: „*De rabbi, hogyan adhatsz igazat két egymásnak ellentmondó fölfogásnak? Neked is igazad van, fiam. Vagyis: állandóan változik a leányzó (apám) fekvése. Az utolsó szó nincs kimondva, mert nincs utolsó szó. Amikor apám meghalt, ezek voltak az utolsó szavai: Mehr részecske. Vagy hullám. Na ja.*” Illetve: ahogyan mindennek a stílusztikája történetét íródik, például az első könyv 149. bekezdésében: „*Nem követelhetem meg alattvalóimtól talán, hogy teljes, nyelvtanilag hibátlan mondatokban szólítsanak meg?... Bizony hogy megkövetelheti felséged. Sőt, meg is kell követelnie. Abban a pillanatban, ahogy felséged trónusa előtt dadogni fognak, suk-sükölni, amint a mellékmondatok lötyögni fognak a főmondaton, mint egy rossz zsanér, megbocsát, melyet ide-oda lenget a wienerwaldi szél, abban a pillanatban, amikor a szótlanságot vagy az ékesszólást a hablatyolás váltja föl, vagyis amikor felséged jelenléte, pillantása nem mozgósítja azt a belső erőt, amely egy mondat teremtéséhez kell, akkor...*” Esterházy Péter bonyolult mondatai, csaknem kétesre stilizált (paradox módon szilárdan lebegő) szórendjei és mondatrészei, melyek a mellérendelő és az alárendelő szerkezetek egymással történő ütköztetése által a belső nézőpontváltások helyét teremtik elő, a tagmondat-lötyögtetés közelében hozzák létre saját, szolid rendjüket. Az állandó, stílár-

mondattani szerepjáték és alakváltoztatás a mélyebb intertextualizmusra, a nyelv egyszemélyes birtokolhatatlanságára (egyben részleges *szakmai* uralhatóságára) világít rá.

Csak egyetlen, hosszabb elemzést megérő, ezúttal röpké példát hozok a 134. számozott bekezdésből, amely többszöri ránézésre és fennhangon olvasást követően *egyetlen* mondatnak tekinthető, vagyis az alcím („számozott mondatok”) jelölése *nem* tollhiba, hanem egy-egy bekezdés akár egyetlen mondatnak is tekinthető, amelyet írásjelek tördelnek különböző mondatokká: „*Ráfért már a magyarra egy kis sikerélmény! Mondotta édesapám László bátyámnak: Válassz ki férfiakat, vonulj ki, és ütközz meg a pogánnyal. Én pedig odaállok a vezekényi halom tetejére...*” Stb. Ami az írásjeleket illeti, éppen csak érinthető ezúttal, hogy különösen az első könyv csupán *visszafelé* csukódó zárójelei mintha a legendaszerű, a barokkos, a sztereotipikus és anekdotikus család-történet-töredékek visszatekintő, egyben lezáró, befejező jelei lennének, amelyek ennek az anyagnak és megszólaltatásának valóban folytathatatlan voltát, sajátos kizárását jelölnék, pusztán grafikus úton is. Egyúttal mintha ezek a fél zárójelek utalnának, más értelemben a BEVEZETÉS A SZÉPIRODALOMBA mindenfajta referencialitást *kizáró*, a mű elején, nagyított fotón látható)(jeleire. A grafikus jelekkel való takarékoskodás a tizennégy évvel ezelőtti könyvhöz képest nem teljesen mellékes módosulásról tanúskodik.

A poiézisznek tehát, mint nem a semmiből teremtő, hanem az előzetesen meglévőt tisztelőben tartó, mesteremberi technének a *szerény* ethosza látszik kibontakozni, amely fontosabbnak tűnik a szövegközöttségek okvetlen azonosításánál, hiszen a vendég szöveg felismerése *önmagában* ősi filológiai munka (e felismerések sosem teljes listája persze ad hoc is, majd precíz is megadható, csak az elemző kritika helyenkénti csillogó narcizmusát mint-ha önkorlátozásra intené magának a szövegalkotásnak a gazdagabb mesterségbeli értelme). Ennyiben Esterházy revelatív erejű szintaxisa, intertextuális írás- és szerkesztésmódja egyúttal megújítandó, társalkotó olvasáskultúrát, cselekvő hagyományátgondolást, az irodalmiság, a költés fokozottabban közösségi és önkritikus opusként való mérlegelését jelenti.

Konstrukció és dekonstrukció billenékeny, *függő* határán, amennyiben itt e szakszavak az építményszerűségnek az egész mű világát átjáró bírálatát és a fausti *strebennel* szembeni mélységes bizalmatlanságát írják körül (még egyszer: a nyugati metafizika mint európai apa- és szövegkonstrukció leépítése vagy csilapítása jegyében). A rejtett vagy fölismerhető idézetekkel kiemelt másolatszerűség, az imitáció jogainak rehabilitálása „mellesleg” a teremtettség vagy az egzisztenciális idevetettség, a földi élet egoisztikus, dölyfös „épületeségének” másodlagos, *parodikus* jellegére, sőt helyenként – főleg a horrorisztikus pillanatokban – giccses voltára is utal, beleértve a szenvedés túlzását, ami persze e világszemlélet legkényesebb, olykor tiltakozásra ingerlő, ám következetes állásfoglalása. A kicsinyítés – nagy méretek között – Esterházy művészetének egyik termékeny paradoxona. Művészetének másik fő erénye egyébként éppen a szemléleti és a legkisebb nyelvi-stiláris konzekvenciák egymásra vonatkoztatása és együttes érvényesítése. Annak idején a KIS MAGYAR PORNOGRÁFIA kurta bekezdéseivel és paranoid ávosanekdotáival dolgozta ki ezt a legendaronszólo, a giccset bátran játékba hozó, historizmusel lenes szemléletmódot, amellyel egyben a szörnyű és a gaz okozta szenvedés és tragikum súlyát a fájdalom és a nevetés másféle: formaképes, de, ismétlem, kétséges tartásával írta felül. Ugyanakkor éppen ezzel a rafinált iróniával az „eredeti”, a túli, nevezetesen az égi harmónia érvényének távoli, játékos reményét, ama végtelenül, elgondolhatatlanul másikat vagy másféle érintetlenségét, zárójelbe tehető fölényét, de megszólíthatóságának fenntartását (például „Úr”, illetve „felség”) is kiemelheti. Hogy „csupán” az nem égi és az nem harmónia, ami a főcím mint választóvonal *alatt* van. És *ami egyáltalán szóvá tehető*, az bizony alant van. Tehát *akár* giccsnek is minősülhet, mint ahogy a szenvedés arányfosztottságában is lappang ilyesmi, akármennyire kínos fölismeréshez jutunk ezáltal. A főcím pedig ilyen módon változatlanul csak egy szókapcsolat, hiszen Deus (Pater) *semper* maior, miként A HELY, AHOL MOST VAGYUNK (BEVEZETÉS A SZÉPIRODALOMBA) című régi csehoviádában is olvasható volt már a boldogságról, hogy: „*csak egy szó*”. A legkisebb, a legesetlegesebb, az egyes, vagyis

az, ami: létezik, mert megmutatható, csak az szólongathatja szóként, takarékosan, közvetítetten a meg nem jelenő, a nem értelmezhető, a nem létező legnagyobbat. Egyik legszebb mondatát idézve: „*Hol a tornacípóm, könyörülj rajtam...*” (Esterházy ebben a könyvében, 2000 körül, visszatekintve vonja le igazán a XX. század rémes következményeit, egyebek mellett azzal, hogy a korábban gyakoribb laudációról szinte teljesen lemond, s helyén inkább a neveltségesség közelében kóválygó *köznapi* könyörgést hallani, ad *minorem Dei gloriam*. Ahhoz a művészfajtához tartozik tehát, amelyikről elsőre nem az egyszerűség jut eszünkbe, épp ezért oly meglepőek és megnyugtatóak az idézett és hasonló fordulatok, formulák, amikor is a kacifántos és a furmányos váratlanul az egyszerűség bravúrára képes.)

A HARMONIA CAELESTIS teljes terjedelmében az egész válik kimondhatatlan és jelölhetetlen, mert mindent megelőző, bármiféle választ újra megnyitó, lebontó kérdéssé, a hiányt egyben esélyként is körülírva. Az egész elgondolhatatlanságának helyén is csak kérdések, illetve fragmentumok állnak és lifegnek (lásd például a – finomabban mondva – *penis patris*-ről mint *a* fragmentumról, *a* függelékről szóló és az Oidipusz-toposszal rafináltan összedolgozott részletet): „*Édesapám részletkérdés.*” Hiszen a kérdéstől függ... A könyvben a részletek, a kis egységek, a számozott mondatok és bekezdések uralkodnak, az egészet sugalló folyamatoság illúziója helyén, amennyiben rejtetten átjárja a mitikus, a történelmi és a fizikai szétszabdalást is kicsinyítő felszólítás: „*Sorold föl édesapám testét!*” A részletezés minden mást megelőző és mindenféle túliságot, konstruált egészet gyöngítő, tagadó eljárás módja érvényes a látszólag egyenletesen végigírt, a folyamatos átkomponáltság várakozását keltő, de be nem teljesítő, hanem átértelmező második könyvre is, amely az immár személyessé és nem történelmi-legendássá stilizált családi történetek egymás mellé helyezésével tartja ugyan az időrendiséget, a folytonosságot azonban csak a veszteség, a kifosztottság és megveretés eseményeiben, továbbá az én-elbeszélőnek a mozgékony (relatív) azonosságában, a vallomásszerűség *megtévesztő* kvázi-közvetlenségében tartja meg. A második könyv tehát nem megörökítő családtörténet, hanem az

egy családtaggal történtek, a belsővé tett emlékezés elbeszélés módja. Mintegy és mint ha, hiszen még a szerzői, az elbeszélő-én viszonylagos azonosságát is rombolja, részletezi például a második könyv egyik legerősebb történetegysége, amely a befejezés előtti csúcsponthoz, a kárpátibeli dekonstruált „nagy lakoma”-példázat kontrasztjához vezet: Roberto, „a nagy barát”, aki már az első könyvben feltűnik, az édesapa megmentésére hivatkozva egy áruló papír aláírására veszi rá a kisfiút (aki akkoriban hét-nyolc éves, amivel az elbeszélés módja persze meggyengíti az elbeszéltek valószínűségét, ellenben azok struktúrája megerősíti a felismerhető *mélyebb* valószínűséget), s így az elbeszélőnek álcázott szerep-én teljes mélységben megéli a diktátúra literális ravaszságát, betűi és szó szerinti gyalázatát: az énazonosság szétdarabolását. Ezt az epizódot, mely a második könyv egyik remekül megoldott része, ismét az okos sorrendet jelezve, az elemzésem bevezetőjében idézett önfeljelentés diktálásának a jelenete követi, s e kettő együtt alkotja a sopronkőhidai események, illetve az 1945 eleji nagyapai naplóbéjegyzés korrelátumát, amit majd a Márai Sándorral váltott szavak követnek a népbírói tárgyalóterem előtt (530–531. o.): „*Bíróság elé már nem kerültem, a közelgő oroszok elől Bajorországba hajtottak, per pedes, majd marhawagon. Egy éjszaka Mauthausenban.*” (530. o.) Ez a mondat, amelynek előzménye a „Mauthausen-motívum” a HAHN-HAHN GRÓFNŐ-ben: az Auschwitz utáni Európa következményeinek radikális beépítését jelzi Esterházy elbeszélő művészetébe, leszámolást a tőle amúgy szinte minden kollégájához képest is idegenebb XIX. századdal, mint végképp *nem* ártatlan előzménnyel, amit arányosan emel ki a békebeli, 1944 előtti hangoltság, ismerős, családi antiszemitizmus kommentár nélküli „ismeretése” (lásd: országismereti anyag). Külön, hosszas elemzést lehetne írni egyébként a sorrend és a mértékadás telitalálatairól ebben a műben. A második könyv két, másik, talán legkiemelkedőbb pontja egyébként: a dédapa éles és mély értelmű vitája Sterkkel, a javakat és műkincseket rekviráló kommunista komisszárral 1919-ben, illetve a kitelepítést elbeszélő, helyenként mégiscsak XIX. századi elődököt idéző jelenetsor.

„*Sorold föl édesapám testét!*” – a részletezés poétikáján kívül ez a pseudo-jelmondat a testhez mint szentséghez, mint egyhez és egyetlen, bizonyos értelemben sérthetetlen egészhez való viszonyt is átírja, a fenti, XX. századi, radikális tapasztalatok költői beépülése felől, önmagához képest is és hagyományhoz meg a kontextushoz képest is belső változásról adva számot (például a TIZENHÉT HATTYÚK-nak az „*egy tetemöm*”-mel már régen megalapozott szóhasználata, illetve a véleményem szerint kevésbé sikerült EGY NŐ egy/sok variációi itt érnek be igazán). Az átírás veleje, vagyis az apa testével kapcsolatos szexuális és erőszakos manipulációk „*a test templomát*” és annak minden szentségi konnotációját romboló-kicsinyítő módon érintik. Erős tragikus, szétszaggató, szenvedéssel, illetve mámorral telt mitikus történetével és modern kori lepusztulásával szemben a szégyenletes, a kiszzerű szétszedetés modern utáni, mítoszvesztett tragikomédiája, a nagy erotikus és krisztianizált görög–európai elbeszélés radikális megszakítása dominál. Vagyis JÁNOS 2,21-nek az ígérete (ami Nádas Péter *Erinnerung*jának a motója) a három nap alatt történő ledöntésről és renovációról, későbbi, historizáló és teologizáló szellemi képződmények kétséges kiindulópontjává válik. Számos felhozható példa közül ezúttal az első könyv egyik remek és a második stílusát, írásmódját előlegező, tehát betét jellegű gázolásrészletére utalok: 113. számozott mondat, 108–109. o., *idézni* ugyanis legfőljebb teljes szövegét lehetne... (Különben az EMLÉKIRATOK KÖNYVE narrátor-hősét is halálra gázolják, ahogyan ennek egész testmitológiájára, például homoerotikus és megrontásjeleneteire is reflektál a maga ironikus, helyenként parodikus, kollegiálisan kellemetlen módján a HARMONIA...) Test a porban, eltapsva, itt és most ez a hely, amit megtaláltunk, s ahol jó nekünk: „*szeretne örökké így maradni, orcával a poros, meleg aszfalton, örökké. Így is lett*”. Stb. (A testtel történendők tekintetében ezen és még néhány ponton a FUHAROSOK emlékezete vaslogikájához áll közel.)

A részletközpontságához tartozik végül a kisformák előnyben részesítése, ami az író régi szokása, különösen a magyar anekdotizmus iránti érdeklődését tekintve. Esterházy poétikájának az anekdotához és a többi, tradicio-

nális műfajhoz, műformához, nyelvi alakzathoz való kötődése legtöbbször a *megfordítás* és a kifordítás viszonya, amennyiben például az anekdotaforma jovialis kerekességének és elhallgató, utalgató cinkosságának kettősségéből az ő kezén vérbeli, késő modern fragmentalizmus és gyors tempójú ezredvégi történetmondás lesz, ami radikális nacionalizmuskritikává és a sajátos magyar historizmus kíméletlen kinevetésévé fordítja az egykori mesemondást. Az anekdotikus hangnemben előadott, egyben aláaknázott történetfűzerek ugyanis egymásmellettiségükben nagyméretű mellérendelésláncokat hoznak létre az egész műben, amelyek ismét csak a relativisztikus mérlegelés és a dekonstruktív jelentésszóródás, leépítés olvasói aktivitását hívják elő. Mindezek összefüggnek e könyv mikrobravúrjaival a mondat szerkesztés és a beszédhelyzetváltás síkján. Például az első könyv 244. számozott „mondatában” háromszor ismétlődik kurzíváltan a minden és a semmi szó, s ezt a fokozást a következő mondat vezeti be: „*Apámnak ez a hánykolódása semmi és minden közt, hát... mintha direkte utazott volna erre.*” Majd a bekezdés vége felé az alábbi tagmondatok ütköznek egymással: „*minden tőle [ti. az apától – B. P.] függött ezután... amely után semmije nem maradt*”. (Vesd össze még például 188., 191–192. o. stb.) Az apa *hánykolódása* – a hánykolódás szónak ez a hapax legomenonja – az *elbeszélő* gyakori hányásának motívumát csatolja a szóhoz, illetve az ismétlődően említett hányingert e történeteket tapasztalva. Az anomáliák, az ütköztetések, illetve a szerkezeti és/vagy mondattani mellérendelések egyébként nemcsak szemléleti aporiákat erősítenek fel, hanem bizonytalanná, instabillá teszik a szöveg egyenletes követését, állandó kizökkenést idéznek elő a mondatok követésében, kifejezetten kényelmetlenné, komfort nélkülivé tördelik az olvasást, miközben az olvasógyötrés melleleg a kortárs magyar próza hosszú mondatlalt folytatott bonyolult munkájához is termékenyítően hozzászól.

Az elbeszélés egyik pontján, a hosszú mondatokra és az egész vállalkozás bonyolultságára utalva ezek a kérdő mondatok olvashatók: „*Leírható-e a világ? És olvasható-e?*” (Írassunk végén hozzáfűzhetnénk: és elemezhető-e?) A HARMONIA CAELSTIS minden részletében, be-

leértve a második könyv nagyobb, összefüggőbbnek mutatott részeit, a leírhatatlanság és az olvashatatlanság határainak *közelében* folytatott, újra meg újra kezdett írásmódot és a sokféleképpen megajánlott, vele vitázó, tőle kérdező olvasásésélyt mutatja be, anélkül, hogy akár a leírhatatlanság, akár a biztos leírhatóság (vagyis: a kaotikus, illetve a túl erős olvasat) szélsőségeit átlépné. Igazi irodalomhoz méltón az a tétje, hogy az esztétikai „életforma”, az „Esterháznak lenni” világát soha ne csúsztassa át a birtokolhatóvá vagy elérhetővé vált tudás illúziójába, illetve a moralizáló pietás fensőségébe. Tehát nemhogy nincs végső értelem, de éppen az uralására irányuló nem esztétikai (és végső soron etikailag is több mint kétséges) vágy állandó kritikájaként megélhető létezés – habár mindenestül fájdalomtól átjárt – narratív értelmezése az, ami a főnévi létmegnevezést: az antiesztétikus szenvedést panaszolja föl és mozdítja el. Eközben a fájdalom esztétikáját, a mozgó, jövő idejű igei formát ostromolja, gyakorolja és teremti

elő újra és újra, éppen az igazmondás és a vitális tisztánlátás jegyében. Ez olyan utolsó szó, amely természeténél fogva soha nem képes végső és utolsó maradni. Írásom címéül tehát, vélhetően a tárgynak megfelelően, „lefordíthatatlan szójátékot” választottam, amennyiben a SZÓZAT már régen és egyre fokozódó mértékben idézhetetlen, mindenesetre szépen meg- és felszólító sorával *egyetlen, egyszeri, esetleges, hasonlíthatatlan*, „mindentudó semmittudás”-t, egy aligha végigírható vagy végigolvasható (fiktív) *személy* – és mint ország – iránti hűség ironikus átírását, megrendítését, a *kérdőjelességnek való pompás megfelelést* próbáltam jelezni. Hiszen a minden általános és totális, konstruált szereptől való megszabadításban, magában a kérdésességben lelhető fel az a rendületlenség, ami nem statikus, hanem ellenkezőleg: valójában közelebb áll a megrendüléshez. Sőt ez a rendületlen kétely és folyamatos különbségtétel önmaga *játékos* rendjét, aláaknázott történetét is elbeszéli.

Balassa Péter

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram
és a Soros Alapítvány
támogatásával jelenik meg

